

ЉУДСКА ПРАВА - ПРЕДАВАЊА

НАУКА О ЉУДСКИМ ПРАВИМА

Предмет и метод науке о људским правима

Савремени концепт права личности представља опредељивање вредности индивидуе у друштвеном контексту, тако што тим вредностима функционално потчињава заједницу. Изучавање људских права, стога, има практичан значај за нормирање и тумачење правила односа у организованом друштву.

Правна дисциплина Људска права за предмет има правни поредак који се односи на сложени друштвени однос између власти држава и индивидуе, на унутрашњем и на међународном нивоу.

Људска права прожимају већину сегмената државе и права и суштнски опредељују њихов друштвени карактер и садржину. Отуда, нормативистички посматрано, дисциплина Људска права обухвати скоро све аспекте правне науке, због чега изискује синтезу правне науке.

Из унутрашњих одлика и садржине односа који се развијају између власти и индивидуе произилази да изучавање Људских права, поред првенствено правног, изискује сагледавање повезаних културолошког и економског аспекта овог односа, односно има мултидисциплинарни карактер.

Опште вредносно полазиште концепта људских права

Основна вредност сваког људског бића је живот. Америчка Декларација о независности из 1776. године прокламује: „Ми сматрано ове истине очигледним: да су сви људи створени једнаки, да су обдарени од стране њиховог Творца одређеним неотуђивим правима, међу којима су **ЖИВОТ**, слобода и тежња за срећом.” Живот, посматран као право личности, подразумева слободу индивидуе да активно делује ради самоодржања. Активно деловање на том плану остварује се радњама које изискује рационална људска природа људског бића. Из права личности на живот проистиче обавеза државе, као политичке заједнице, да штити живот индивидуе.

Право на живот (и активно деловање на самоодржању) намећу потребу да се као право препозна и услов пуног остваривања права личности уопште -право на имовину. Француска Декларација о правима човека и грађанина из 1789. године прокламује: „Циљ сваког политичког удруживања је очување природних и вечних права човека. Та права су слобода, **ВЛАСНИШТВО** и отпор угњетавању.” Право на имовину обухвата слободу индивидуе да оно што заради поседује и да са тим располаже на начин како својим разумом налази за сходно (ради самоодржања).

Рационално деловање индивидуе подразумева тежњу за животом (самоодржањем) и за опстанком као природан циљ. Ово логички имплицира да негирање права личности представља суштинску негацију природе. Зато, концепт индивидуалних права обухвата, с једне стране,

слободу од принуде и уплитања, чему одговара дужност других да се уздрже од кршења основних права индивидуе и, с друге, слободу мишљења као иманентну потребу индивидуе. С обзиром да знање и рационално деловање представљају својство личности која има избор деловања, природна тежња за одржањем налаже слободу индивидуе да расуђује да ли се слаже или не и да следи своје одлуке.

Логика концепта људских права

Из природе људског бића као друштвене јединке проистиче да су права личности предуслов коегзистенције. Живот у заједници је начин живота, под условом да појединац има сопствене планове, изборе и да коегзистира по узајамној сагласности. Израз слободе избора представља право на тежњу за срећом, односно индивидуалну срећу ограничену само истим правом других. То подразумева да појединац не може бити принуђен, те колектив не може да одреди циљеве и сврху постојања уместо индивидуе. Неопходан предуслов права личности је да их свака индивидуа ужива истовремено, због чега су права личности неотуђива. Последице тога су: а) да права једне не смеју да крше права друге индивидуе; б) да права личности нису подвргнута разликама у мишљењу, одлуци већине, ни арбитрарним одлукама заједнице; в) да нико нема право да употребљава силу против друге индивидуе, јер се ничије право не може обезбедити кршењем права других; г) да индивидуа не стиче нити губи било које основно људско право прикључењем групи, макар група била правно заштићена по некој заједничкој одлици. (Прихватање могућности да постоје колективна основна права значило би да та права не би била неотуђива, у смислу да индивидуа не би била заштићена на основу особина личности. Одређена група се може штитити, али је основ њихова повезаност одређеним особинама личности и представља вредносно остваривање индивидуе кроз припадност или удруживање и остваривање права на различитост. Индивидуална права могу имати колективну димензију, у смислу да га субјекти могу остваривати у заједници, попут самоопредељења, или недискриминације.)

Афирмација правне снаге међународног режима људских права има за циљ унапређење идеје људских права и спречавање њиховог кршења, широм света. Правила међународног права људских права ограничавају јавне власти да грађане третирају по нахођењу и омогућавају појединцу да своју државу учини одговорном за поступке на унутрашњем плану. Без права личности нема начина да се определи ко је на шта овлашћен, ни да се разликује праведност захтева, жеља или интереса, што би друштво свело на заједницу у оквиру које су жеље ограничене само капацитетом моћи, а облици живота у заједници нерационални (попут сплеткарења). Индивидуална права не подразумевају корелирајуће обавезе према држави која их гарантује. То проистиче из места основних људских права у демократском уређењу, у коме је функција државе да штити права личности, те за то не може да намеће узвратне обавезе. Обавеза индивидуе је да поштује иста права сваке друге индивидуе.

Место људских права у међународном систему

Елементи основних права личности експонирају значај основних начела међународног поретка у систему УН. У циљу стварања услова стабилности и благостања који су неопходни за мирољубиве и пријатељске односе између нација, заснованих на поштовању равноправности и самоопредељења народа, УН раде на унапређењу „свеопштег поштовања и уважавања људских права и основних слобода“ и „сви чланови се обавезују да ће предузимати заједничку и појединачну акцију... ради постизања циљева утврђених у члану 55.“ Обавеза активног деловања и сарадње на остваривању свеопштег поштовања и уважавања људских права и основних слобода је, у тренутку када нису била утврђена права која уживају међународну заштиту, била без садржине. У међународној заједници, успостављање универзалне правне обавезе је изискивало сагласност о обиму права. Идеолошки дискурс, у виду приоритетизовања политичких и грађанских права, или социјалних, економских и културних права, има израз у дискреционом тумачењу ове обавезе на националним нивоима.

Три године после Повеље, усвојена је Општа декларација о људским правима, која представља оквир тумачења обавеза држава о обиму међународно заштићених људских права, а сходно томе и контекст демократске транзиције, укључујући у односу на циљеве поступања са досијеима. Као разлози усвајања ове декларације, наводи се *inter alia* да је: а) „признавање урођеног достојанства и једнаких и неотуђивих права свих чланова људске породице темељ слободе, правде и мира у свету; б) непоштовање и презир људских права водило је варварским поступцима, који су вређали савест човечанства, и... стварање света у којем ће људска бића уживати слободу говора и убеђења и бити слободна од страха и несташице проглашено као највиша тежња сваког човека; и в) битно да људска права буду заштићена владавином права како човек не би био приморан да као крајњем излазу прибегне побуни против тираније и угњетавања.“ Ови разлози, иако су прокламовани у правно необавезујућој одлуци, за чланице УН представљају начела поступања у унутрашњим правима. Они произилазе из три вредности око којих су државе окупљене у УН: (1) људска права и достојанство као основ слободе, правде и мира у свету; (2) људске слободе као највиша тежња индивидуе, и (3) национална заштита људских права ради делегитимисања насиља, као средство.

Једна од сврха УН је „да одржавају међународни мир и безбедност, и да ради тога: предузимају делотворне заједничке мере за спречавање и отклањање претњи миру“ (чл 1) Сходно томе, Општа декларација је инструмент који легитимише међународне акције у случају претње миру и уједно имплицира обавезу држава да у свом правном поретку обезбеде заштиту људских права, будући да би у супротном грађани, са аспекта чланица УН, имали легитиман основ да прибегну побуни против тираније и угњетавања. Декларација прокламује поштовање људских слобода као

услов стабилности неопходан за мирољубиве и пријатељске односе између нација, тако што их наглашава као питање „савести човечанства“. Из тога произилази надлежност органа УН: Економског и социјалног савета (ЕКОСОЦ), у погледу настојања да се оствари глобално окружење у којем ће људска бића уживати слободу говора и убеђења и бити слободна од страха и несташице (мирољубиви и пријатељски односи између нација); и Савета безбедности (СБУН), у погледу обезбеђење достојанства и једнаких и неотуђивих права свих чланова људске породице као темеља слободе, правде и мира у свету.

Имајући у виду идеолошки основ Повеље, намеће се питање превода израза „владавином права“, из аутентичног текста, као „правним поретком“, у националном праву Србије. Наиме, правни поредак чине кумулативно правне норме и понашање по њима, те заштита правним поретком подразумева усвајање прописа и обезбеђење њихове примене. Термин владавина права, који користи Декларација, међутим, настаје у либералном капитализму као „метаправна идеја о правном поретку који... правним ограничењима државне власти, одговарајућим својствима закона и поузданим институционалним јемствима обезбеђује људску сигурност и слободу.“ Термин у Декларацији формализује домет либералне демократије, те "заштита правним поретком" представља израз прилагођен представничким демократијама социјалистичког типа. Како је поштовање људских права афирмисано као основ за међународну акцију, национално уређење њихове заштите више није од суштинског значаја.

У преамбули Опште декларације као основи усвајања се наводе: (1) „државе чланице су се обавезале да у сарадњи с Уједињеним нацијама обезбеде поштовање и примену људских права и основних слобода“; (2) „опште схватање ових права и слобода је од највеће важности за остварење ове обавезе“; и (3) „заједнички стандард који треба да постигну сви народи... и да... обезбеде њихово опште и стварно признање и поштовање...“ Из наведеног се назире циљ: да чланице препознају дужност примене прокламованог корпуса права (и да се легитимише заједничка акција у циљу њихове опште примене). У том контексту, за схватање међународног оквира поступања са досијеима Универзална декларација има непосредан и посредан значај.

Непосредан значај Опште декларације

Непосредан значај декларације проистиче из прокламације у члану 30, да ниједна одредба „не може да буде тумачена као право било које државе, групе или лица на било коју активност или радњу усмерену на кршење било којег права и слободе који су у њој утврђени“ Декларација је формулисана као изјава о начелима, али прокламује нормативне исказе који су прихваћени од цивилизованих народа и примењују се у пракси са свешћу да постоје као норме међународног права, у смислу члана 38(1) Статута Међународног суда правде (МСП). На њу се, као правни основ, позивају сви међународни уговори о људским правима. Бечка конвенција о праву међународних уговора, за коју се сматра да одражава

међународно обичајно право, као опште правило тумачења међународних обавеза држава предвиђа да се уговори морају тумачити у контексту и у светлу предмета и сврхе уговора, као и да се, заједно са контекстом, води рачуна о сваком меродавном правилу међународног права примењивом на односе између странака. Сходно томе, када се спорне ситуације тичу примене међународних уговора о људским правима могу се тумачити у контексту Универзалне декларације. Декларацију као контекст тумачења обавеза држава и либерални концепт индивидуалних права прихвата ПГПП: „према Општој декларацији о правима човека, идеал слободног људског бића које ужива грађанске и политичке слободе и које је ослобођено од страха и беде, може постићи само ако се створе услови који омогућавају свакоме да ужива грађанска и политичка права, као и економска, социјална и културна права...” као и да „према начелима у Повељи УН, признавање достојанства... и једнаких и неотуђивих права, представља основу слободе, правде и мира у свету...” (Преамбула).

Посредан значај Опште декларације

Посредан значај декларације за тумачење обавеза држава испољава се у раду међународних механизма за заштиту и унапређење људских права и тела установљених међународним уговорима. Они имају надзорну, контролну, едукативну и усмеравајућу функцију, при чему су везани нормативном садржином начела из Декларације. Обликовање правне свести своди се, у крајњој линији, на опредељење уграђено у декларацију, да је либерална демократија заједничка међународна вредност. Међународни механизми и тела за заштиту људских права делују у материји која је уређена међународним уговором, паралелно са правосудним (МСП, Међународни кривични суд, регионални судови за људска права), Тако је, опционим протоколом уз ПГПП установљен Комитет за људска права (КЉП), са надлежношћу да разматра представке појединаца који тврде да су жртве кршења права из Пакта. Државе које ратификују овај протокол обавезне су да подносе извештаје о мерама којима примењују права заштићена пактом и њиховом остваривању. Обавеза извештавања о оствареним успесима (не само о мерама) представља задирање у надлежност држава. Комитет је овлашћен да своје опште примедбе достави државама, чиме је у позицији да врши утицај на тумачење садржаја обавеза у примени права из Пакта. Одлуке КЉП нису правно обавезујуће, али доприносе успостављању стандарда тумачења, тако што се државама ауторитативно сугеришу и кроз институционални механизам УН. Наиме, КЉП је овлашћен да примедбе, са копијом извештаја државе, може да достави ЕКОСОЦ, а Генерални секретар УН може, после саветовања са КЉП, да специјализованим установама достави копију делова извештаја који би се могли односити на област из њихове надлежности.

У контексту Универзалне декларације, треба разликовати основна права од осталих међународно заштићених права личности. Практични значај је у томе да ли ускраћивање конкретног права ствара основ да га

разматрају међународна тела и треће државе. Уколико је режим, на пример, сузбијао синдикално организовање, маргинализовањем радничких вођа на основу досијеа о њима као левичарским екстремистима, држава би имала обавезу да омогући то право као и да обавести о постојању досијеа. Та обавеза, међутим, не обухвата омогућавање свих међународно заштићених права која проистичу из циљева синдикалног удруживања (на пр. краћи плаћени годишњи одмори, укидање социјалних давања). Та друга права могу бити предмет надлежности међународних тела само на основу уговорних обавеза, односно неvezано за суочавање са последицама репресије.

Међународни механизми заштите људских права могу довести до примене истих мера које су на располагању по општем међународном праву. Тако су, на пример, након неповољних извештаја о резултатима реформи, водеће државе међународне заједнице државама у транзицији наметале трговинске и финансијске мере, па чак и принуду, без претходне одлуке о постојању кршења међународног права. Из тога произилази ширење либералне демократије, са свим последицама које намеће глобализовани међународни систем. О легалности наметања примене основних људских права трећој држави, изван процедура предвиђених уговорима за обавезе *erga omnes*, не постоји став МСП, те је одговор препуштен пракси.

Случајеви систематског тешког и масовног кршења права личности

Према правном становишту Међународног кривичног суда (МКС) темељ је поставка да тешка системска кршења људских и хуманитарног права представљају злочин против човечности. Изван потреба истраге злочина против човечности и остваривања права жртава репресије, не постоје други основи међународног интересовања за поступање држава са досијеима бивших институција репресије. О дужностима државе на том плану, за сада, нема судске праксе. Чак је и достављање документације за потребе поступка пред Хашким трибуналом било уређено као поступање по захтеву, без обавезе да се документација о репресији сачува. При том, санкција за непоштовање није била у надлежности Трибунала, већ СБУН.

Старање о досијеима који би могли садржати доказе о тешким кршењима људских или хуманитарног права се у инструментима меког права истиче као начело. Такво становиште заузимају препоруке међународних организација у оквиру мера чувања и заштите досијеа лица после репресивног режима. На исти начин, старање о досијеима се формулише и у оквиру Економске, културне и социјалне организације УН (УНЕСКО), као обавеза која проистиче из начела међународног јавног права о поступању са добрима која представљају културну баштину човечанства. Ова начела афирмишу као циљ: очување колективног сећања; развијање свести о неопходности борбе против системског кршења људских права; и коришћење архива за остваривања права жртава.

Развој међународних механизма заштите људских права ствара могућност да државе могу бити изложене одговорности уколико не обезбеде доступност документима за потребе остваривање права жртава. Опште прихваћено начело међународног права људских права је да откривање и кажњавање извршилаца тешких кршења основних људских права превазилази унутрашњи интерес државе. Сходно томе, од државе се очекује да информације које могу представљати доказ о њиховим системским кршењима учини доступним. Овакво схватање подржава став СБУН, да „истраживање тешких кршења људских права представља међународну правну обавезу свих држава“. Државе треба да уреде начине којима се обезбеђује доступност података који могу расветлити или представљати доказ о тешком кршењу основних људских права. Таква обавеза, према ЕСЉП, постоји и када се конкретна жртва не може идентификовати, односно није условљена постојањем захтева, већ да је довољно да „постоје релевантне индиције да су се догодила тешка кршења људских права“. Уколико су жртве познате, држава има обавезу да им омогући делотворан механизам надокнада. Остваривања надокнада може зависити од доступности досијеа. Комитет за људска права налази да се „право жртава на надокнаду не може дерогирати ни у време ванредног стања“, што *a fortiori, a maiore ad minus* подразумева да из контекста међународних правила заштите људских права проистиче обавеза уређивања надокнаде, укључујући и у поступању са досијеима.

Основна начела права људских права

Начело међународног права људских права је да се жртвама кршења морају обезбедити доступна и делотворна правна средства. За жртве проистичу два овлашћења: једнак и ефикасан приступ правди и судским процедурама без обзира ко би могао да буде одговоран; и ефикасна и хитна репарација, у смислу остваривања реституције, компензације, сатисфакције, рехабилитације и гаранција непонављања. Оба подразумевају могућност приступа релевантним подацима, као и о механизму репарације. Ускраћивање доступности доказа није у складу са начелима међународног права људских права, уколико се тако спречава независна, непристрасна и темељна истрага. Тиме држава практично омета остваривање ефикасног задовољења и репарација, као и утврђивање кршења и одговорних.

Уколико се не обезбеди остваривање права жртава, међународно право омогућава универзалну надлежност. За поступке државе на том плану се, према КЉП, „може претпоставити да су уређени међународним јавним правом... Државе не могу да задрже право да буду укључене у кршења људских права, радњама попут: тортуре; подвргавања суровом, нечовечном или понижавајућем поступању; арбитарног лишавања слободе; арбитарног лишавања живота; ускраћивања слободе мишљења, савести, вероисповести, претпоставке невиности;... (и) права на фер суђење“. Са аспекта међународног јавног права, релевантан је став КЉП да се ради о групи људских права која су *de iure* универзална. Такво

схватање има потпору у пракси међународних судова. МСП налази да држава сноси међународну правну одговорност ако свесно помаже или подржава другу државу да врши кршење људских права, уколико су та помоћ и/или подршка имали суштински утицај у односу на починиоце или на начин на који се вршило кршење. Држава не може имати мање обавезе према жртвама своје бивше власти од трећих држава, бар када су у питању међународна кривична дела.

Обавезе државе у области људских права

Схватање о постојању дужности држава заснива се на обавези омогућавања остваривања основних поступању са досијеима везана за контекст Универзалне декларације и норме ПГПП и Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима (ПЕСКП), чије је кршење утуживо. Садржина правила о људским правима углавном своди на општу обавезу да се њихово остваривање не ускраћује и да се омогуће правни лекови за случај кршења. У том контексту, држава треба *ex officio* да спречи системска кршења бар следећих:

а) права заштићених у ПГПП: на живот (чл. 6), на слободу и безбедност личности (чл. 9), на човечно поступање са лицем лишеним слободе (чл. 10), на кретање (чл. 12), на кретање странца (чл. 13), на правично суђење (чл. 14), *ne bis in idem* (чл. 15), на признанање правне личности (чл. 16), на заштиту приватног живота, породице стана и преписке (чл.17); на заштиту породице (чл. 23), на заштиту детета (чл. 24), на учешће у јавним пословима (чл. 25), на заштиту од дискриминације (чл. 26), на заштиту припадника националних мањина (чл. 27);

б) слобода заштићених у ПГПП: мисли, савести и вероисповести (чл.18), изражавања (чл. 19), мирног окупљања (чл. 21), удруживања (чл. 22);

в) забрана прокламованих у ПГПП: мучења, нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање (чл. 7), ропства и принудног рада (чл. 8), лишавања слободе због неиспуњена уговорне обавезе (чл. 11), пропаганде рата, позивања на националну, расну или верску мржњу (чл.20); као и

г) права заштићених у ПЕСКП: на синдикално организовање (чл. 8), на здравље (чл. 12), на образовање (чл. 13, 14), на учествовање у културном животу и уживање благодети научног напретка (чл. 15).

Један од начина опструкције њихове примене, посебно у погледу делотворних правних лекова, препознат је као проблем неодговорности. Некад се суђење одговорнима изостане из унутрашњих разлога, а међународна заједница се често понаша политички опортуно. Једино масовно суђење такве врсте пред националним судовима спроведено је у Грчкој, због системског кршења забране злостављања од стране специјалног истражног огранка војне полиције, током Пуковничког режима, које је, после Нирнбершких процеса, прво правно релевантно суђење за тортуру. Генерална скупштина УН је 2005. године консензусом усвојила Основне принципе и смернице о праву на задовољење и репарацију за жртве тешких кршења међународног права људских права

и озбиљних кршења међународног хуманитарног права (Основни принципи о задовољењу). Комисија УН за људска права (УНКЉП) прихватила је допуне ових принципа везано за сузбијање неодговорности. Ови инструменти настали су у оквиру мандата тела универзалне организације, али нису извори међународног права у смислу члана 38с Статута МСП. Упркос томе, део доктрине сматра да они представљају развој међународних правила обезбеђења права на реституцију, задовољење и рехабилитацију, у контексту политичких промена на широм света, у смислу напретка људских права.

Примена основних права и слобода, најопштије посматрано, не ограничава суверенитет државе. Изузетно, уколико би својим поступањем директно онемогућиле жртве међународних кривичних дела да остваре своја основна права, међународна правосудна тела би имала надлежност. У том контексту, за државе проистичу обавезе у поступању са досијеима, као извором сазнања и потенцијалним доказним средством.

ЉУДСКА ПРАВА - 1. ВЕЖБА

I. Теоријске основе људских права

- Религија
- Етика
- Биологија
- Социологија
- Психологија
- Културна антропологија

II. Историјски развој и извори људских права

- Правда и права у правним текстовима
- Устави и општа начела као извори људских права
- Покрет против ропства и развој невладиних организација
- Дипломатска заштита као извор људских права
- Хуманитарно право као извор људских права
- Међународни раднички покрет
- Прецеденти Лиге народа

III. Структурална начела

- Достојанство личности
- Супсидијарност
- Суверенитет
- Солидарност
- Једнакост
- Пропорционалност
- Демократија и владавина права

IV. Нормативни развој

- Процес стварања права људских права: од декларација до уговора и обичаја
- Концепт "темељних" права и обавеза
- Jus cogens и обавезе erga omnes

- Позитивне и негативне обавезе

V. Институције

- Развој тела у окриљу Уједињених нација
- Улога уговорних тела
- Међународни трибунали: тумачење и стварање права и обавеза
- Универзалност и развој регионалних система
- Национална примена и тумачење
- Улога и одговорност недржавних учесника

VI. Људска права и Међународно јавно право

- Тумачење уговора о људским правима
- Коришћење оружане силе ради заустављања тешких и масовних кршења људских права: одговорност за заштиту и хуманитарне интервенције
- Наднационални поступци у области људских права: надлежност и имунитети
- Трговина, инвестиције и људска права

VII. Пракса људских права

- Развој и примена показатеља људских права
- Оцена придржавања пресуда и препорука
- Положај жртава
- Искуства

I ОПШТИ ДЕО

1. Појам и природа људских права

Корени људских права

Некад је владар је имао власт да одлучује о судбини и животу својих поданика. Ако би некоме признавао нека права, то се сматрало актом његове "милости". Чак и тада, постојала су одређена одступања, било да се радило о поштовању обичајних правила, било да се сматрало да одређена права људи имају по Божијој правди.

Данас су људска права прерасла у објективан правни институт, па чак и посебан систем. Она су део културне тековине савремених друштава. Људска права, наиме, настају као резултат класних и других борби унутар држава, а делом и као неопходан услов за нормално функционисање сваког друштва. Прво се утврђују у унутрашњим порецима држава, а затим су стекла потврду и заштиту на међународном плану. Нагли развој међународног права учинио је да су многа људска права прво утврђена на међународном нивоу, да би тек након тога постала део правних поредака држава. У савременим условима људска права су формулисана и заштићена и домаћим прописима сваке државе и релевантним међународним уговорима и другим изворима међународног права. Такође, о остваривању и примени ових права старају се и домаћи

органи сваке државе (судови, омбудсмани и др.) и све бројнији међународни органи и тела (међународни судови за људска права, разна уговорна тела итд.).

Присталице идеје природног права деле заједнички став, да постоји нераскидива веза и добрим делом преклапање између права и морала. По њима, природно право је вечно и не зависи од људске воље, а на људима је да га спознају и пренесу у своје позитивно право. Укратко, природно право је идеал који позитивно право треба да достигне, а истовремено критеријум за оцену ваљаности позитивног права. Противници тог схватања истичу да се право, као и друга правила понашања, развија упоредо са људским друштвом, као резултат друштвених тенденција и интереса. Тако је зато што то одговара интересима владајуће класе, односно што потлачене класе нису више биле спремне да трпе дискриминацију и неједнакост. По њима, људска права су друштвена творевина, на чију појаву и развој утичу различити односи и процеси.

Основне одлике савременог концепта људских права

Тешко је дати јединствени одговор шта је природа људских права. Проблеми су двојаки. С једне стране, под људским правима се имају у виду разне ствари, у најмању руку посебан концепт и, са друге стране, конкретна права. С друге стране, то је утолико теже што људска права имају разне димензије – не само правну, већ и филозофску, идеолошку, политичку, економску, социјалну, педагошку итд.

Као основне одлике концепта људских права данас сматрају се:

1. Људска права зајамчена су највишим правним актима сваке државе. У савременим државама најважнија људска права су зајамчена Уставом, а уређена законима и другим прописима. Њима су уређена и друга питања, попут механизма надзора, кажњавања за кршење људских права итд.

2. Људска права више нису у искључивој надлежности држава.

Људска права (и правна зајамченост и конкретна стварност) су у прошлости спадала у искључиву надлежност држава. То је била последица гледања на државе као суверене јединке и, с друге стране, реалности односа у међународној заједници. Данас, људска права су прерасла у ствар од међународног интереса. Друге државе и међународне организације данас се интересују како се остварују људска права у одређеној земљи, траже и примају информације о томе, предузимају одређене кораке када сматрају да је на делу тешко кршење људских права (дипломатска заштита, покретање поступака пред међународним телима, увођење санкција и сл.).

3. Основна људска права зајамчена су међународним правом и важе и када нису изричито утврђена домаћим законодавством.

Данас се не сматра неопходно да људска права буду зајамчена домаћим прописима државе. Када је реч о најважнијим међу њима, она су прерасла у опште обичајно међународно право, што значи да су обавезна за све државе. У пракси најчешће није могуће спречити владу неке државе да прекрши и та права – да побије или утамничи припаднике опозиције или

неке етничке групе; уведе апартхејд, неравноправност мушкараца и жена; одобри мучење у раду истражних органа; итд. Али, тада ће морати да се суочи са критиком остатка света и са међународним санкцијама које могу ићи до потпуне изолације те државе. У најтежим случајевима (нпр. геноцид) могуће су и насилне акције међународне заједнице, на основу одлуке Савета безбедности, са позивом на Главу VII Повеље УН.

4. Људска права су данас окренута првенствено према држави.

Људска права се првенствено доживљавају као обавеза државе да обезбеди уживање зајамчених права, односно да се не меша, не крши их, а ако буду прекршена да обезбеди правна средства за исправљање насталог стања и кажњавање криваца. Наиме, независно од тога да ли су призната унутрашњим или међународним правом (најчешће су зајамчена путем оба правна поретка), највећи број људских права реализују се у држави односно посредством државе. Када је реч о кршењу које би починили други субјекти (приватна лица), обавеза је државе да учини све да се такве појаве не догађају и, ако се догоде, да пронађе и примерено казни учиниоце, као и да жртви обезбеди рехабилитацију и механизме за обештећење. Међутим, кршење недржавних субјеката не доживљава се као кршење људских права, већ као вид криминала. Дакле, држава је та која има обавезе. Субјекти који су титулари зајамчених људских права од државе траже обезбеђење тих права и заштиту од њиховог кршења. У истој улози као држава у одређеној мери се могу појавити и неки други субјекти, као нпр. међународне организације или транснационалне компаније. Многе међународне организације створиле су посебне органе, у првом реду административне (службеничке) судове, своје посебне омбудсмане итд. Њих имају Уједињене нације, Међународна организација рада, Европска унија итд. У наше време актуелан је проблем поштовања људских права од стране привредних предузећа, посебно оних која имају огранке у разним државама. Свесне да су државе у којима послују спремне да им много тога гледају кроз прсте, оне су стално у искушењу да крше права радника, користе дечији рад, не обезбеђују здраве одн. безбедне услове рада, ускраћују радницима право на синдикално удруживање и слично. Међутим, и ове компаније су дужне да поштују опште међународноправне норме у материји људских права, а у случају њиховог кршења треба да одговарају пред националним судовима односних држава и међународним организацијама.

Природа људских права

Кад је реч о самим људским правима, као скупу одређених овлашћења која припадају њиховом титулару, њихове основне карактеристике су да су:

1) изворна - припадају свакоме по основу тога да је људско биће (општа права) или угрожен по одређеном заједничком својству неке групе (посебна права). Најважнија од тих права су прерасла у опште међународноправне обичаје, припадају овим лицима и када нису утврђена домаћим прописима; 2) општа - припадају свакоме односно свим

припадницима угрожене групе, без разликовања по основу било каквих личних својстава, као што су пол, етничка припадност, имовинско стање итд. Најважнија таква права признају се у свим државама;

3) неотуђива – индивидуа се не може одрећи или на другог пренети своја најважнија људска права, попут на живот, слободу од мучења, право гласа, посебна права окривљеног итд.;

4) донекле различита – правна стварност сваког појединца се разликује зато што од објективних критеријума, који немају за циљ никакву негативну дискриминацију (држављанство, стручна спрема, године живота, радни стаж, инвалидност, припадност националној мањини итд.), зависи да ли ће уз општа уживати већи или мањи круг посебних људских права.

Ове одлике уједно указују и на природу људских права.

Једна од дефиниција, под људским правима сматра зајамчена права појединца на заштиту од државе, која му припадају на темељу његовог постојања као људског бића, која у сваком случају остају одржива и држава их не може ограничавати.

Друга дефиниција полази од тога да људска права означавају целокупност права на слободу која појединац може захтевати на темељу свог постојања као човека и која му заједница мора правно јемчити из етичких разлога. У том смислу реч је о “природним“, “недржавним“, “урођеним“ или “неотуђивим“ правима, кроз чије се поштовање и осигурање легитимише нека политичка заједница. Ове дефиниција у прави план ставља право на слободу, јер, уколико се човеку ускрати ово основно право, поставља се питање смисла постојања свих других права.

Класична уставноправна теорија, дефинише људска права као права која човек поседује независно од државне власти. Према овом схватању, људска права су установљена с циљем ограничења државне власти, као један од механизма њене контроле.

Савремено схватање људских права подразумева да она не проистичу из државе, независна су од њене воље, постоје и без ње, и проистичу из људске природе. Ово схватање у себи садржи демократску ноту, где човек као јединка ужива посебан статус и ауторитет над државом као организацијом. држава је са друге стране и гарант поштовања људских права, али и њихов реализатор, и људска се права остварују у границама државно-правних поредака. Људска права регулишу однос између појединца и држава и одређују које обавезе власти имају у односу на своје грађане. Она обавезују власти да поштују и штите људско достојанство и обликују стварност у којој живимо. Људска права су правила по којима држава поступа у опхођењу према појединцима и групама. Њих није потребно заслужити, већ су регулатор односа између човека и државе. У том смислу, основна обележја људских права су: универзалност; недељивост и узајамна зависност; неотуђивост; усмереност према држави; природно правна суштина људских права; политичка природа људских права.

2. Историјски развој људских права

Људска права као правна категорија имају дугу историју. Као динамична појава, људска права су пратила различите историјске епохе. Највећим делом историје људи су живели у друштвима која нису признавала људска права.

Приметне облике идеје о људским правима срећемо од почетка цивилизације. То су поједина права која су одређене скупине људи добијале по одређеним основама. У Ур-Наму закону (2.050 п.н.е) постојале су санкције које су се односиле на права жена и деце. У Индији, у доба Ашоке Великог, у 3. веку пре нове ере говори се о слободи исповедања вере, о толеранцији секта и каста, о принципима ненасиља, о праву на школовање и др. Одређене назнаке о поштовању људских права налазимо и религијским текстовима Библије, Веде и Курана.

У робовласничком друштву не можемо говорити о људским правима у уобичајеном значењу, зато што је већи део становништва био искључен из процеса управљања заједницом, већ и предмет својинских овлашћења другог појединца. Дијапазон људских права обухватао је само “слободне грађане” којих је у то доба било мањи број.

Први целовитији документ из ове области, из 6. века пре нове ере „Киров цилиндар”, израђен је у Персијском царству и давао је слободу вероисповести, и садржао позитивно решење за то доба, да палате треба да раде најамници, а не робови. Мединска повеља је документ исламског света, донет 623. године, и садржи одредбе о одређеним људским правима. Тај спис представља не само устав прве муслиманске државе. Овај документ је гарантовао слободу свести, вероисповести, суђења по законима сопствене вере и многа друга права.

Значајније документе који су посвећени људским правима, срећемо у средњовековним повељама и актима које су имале за циљ да ограниче власт монарха. Ови документи су доношени најчешће у корист племства, али не и читавог народа. Један од првих таквих документа је Велика повеља слобода (*Magna Carta libertatum*) из 1215. године. Овај документ су донели енглески великаши, након једног спора са тадашњим енглеским краљем Јованом без земље. Барони су успели да издејствују декларацију која је обавезивала краља на консултације са баронима приликом разрезивања пореза. Каснији краљеви нису много обраћали пажњу на Велику повељу, тако да се 1679. године доноси једна слична декларација под називом Хабеас корпус акт, где енглески великаши захтевају од краља да се тачно установи под којим условима су они заштићени од самовоље судова и полиције. Међутим, ни то није било довољно. Краљ је наставио са кршењем права великопоседника. Закон о правима (*Bill of rights*) донет је 1689. године. У њему су се, по први пут, с обзиром да је Џејмс побегао из земље, великопоседници, као носиоци права, донели фундаментални акт који установљава границе власти приликом чега они, као носиоци основних људских права, бирају владара и ограничавају његову власт.

Настанком модерне државе формира се систем објективног права као подлога да се људска права остварују и штите монополом државне силе и принуде, а не активношћу појединаца или политичким нагодбама. Тада се формира универзални систем, који се односи на све људе који живе на простору једне државе и који су обухваћени њеном јурисдикцијом. Идејну основу за правно обликовање људских права дала је либерална политичка мисао Томаса Хобса (1588 – 1679) и Џона Лока (1632 – 1704). Они су обрадили две велике теме конституционализма: државу, њен настанак, легитимитет и суверенитет, а потом и људска права, њихов извор, садржај и облике заштите. Ова два аутора су била сагласна да су људска права индивидуална права, да их одликује општост и једнакост, и да се у циљу њихове заштите образује држава, као политичка заједница. Пре него што је либерално демократска теорија доживела своју уставну реализацију, она је постала супстрат првих декларација о људским правима. Тринаест америчких земаља у процесу осамостаљења од енглеске колонијалне власти усвојило је 1776. године Декларацију независности. Овом декларацијом људска права су утврђена као природна и неотуђива, као темељ демократског конституисања и вршења власти.

Први документ на европском тлу била је Француска Декларација о правима човека из 1789. године, која је постала и саставни део Устава Француске из 1791, а касније и свих осталих француских устава. Правни значај Декларације о правима човека и грађанина огледа се пре свега у њеном утицају на ширење идеја о људским правима кроз наглашавање њиховог значаја и да превазилазе оквире националних држава и "важе за сва времена". Ове идеје су веома брзо постале део модерне уставности. Творци Декларације развили су широко прихваћену идеју да сваки устав, као основни и највиши правни акт државе, чине две врсте одредби – одредбе о основним правима и слободама грађана и одредбе о организацији власти. За развој људских права најзначајније је то да ове две врсте одредби немају исти значај, јер као позитивноправни израз природних права човека, основна људска права морају имати предност над одредбама о организацији власти и правима друштва и државе.

Ови догађаји у Северној Америци и Француској ће утицати на доношење докумената о људским правима на мировним конференцијама. Тако се на Конференцији мира у Бечу (1815) усваја Декларација о укидању трговине робљем. Након тога на Берлинском конгресу (1878) појединим државама установљава се обавеза поштовања верских мањина.

После Другог светског рата усваја се већи број аката међународног карактера којима се на квалитативно нови начин прокламује и гарантује све шири круг права човека. Један од најважнијих, била је и Повеља Уједињених нација. Повеља Уједињених нација усвојена је 26. јуна 1945. године у Сан Франциску. Повеља је постала је и опстала као темељни документ који на уопштен начин, на међународном плану, прокламује и ставља под међународни надзор људска права и слободе. Међутим, у

Повељи се не утврђују конкретна људска права, већ се она прокламују у виду основних људских вредности и циљева којима светска организација тежи. Шири значај Повеље огледа се у томе што је она послужила као базични документ за оснивање бројних међународних организација у оквиру УН које се на конкретан начин баве прописивањем, гаранцијом, и заштитом људских права. Усвајање Повеље означило је и процес настајања међународних стандарда у заштити људских права.

Универзална декларација о правима човека усвојена је 10. децембра 1948. године. Декларација је била компромис, идеала из Француске и Америчке револуције, ослободилачких борби у Латинској Америци и Азији и идеја чији су заговорници били представници из Источне Европе. Садржински посматрано она прописује лична и политичка права, али уводи и одређена социјално-економска права. Полазиште Универзалне декларације јесте да се „сва људска бића рађају једнака у достојанству и правима“. Оно што је важно код ове декларације је и то што она наводи и конкретна људска права. Тако се у списку личних и политичких права налазе: право на живот, забрана ропства, право на једнаку заштиту пред законом, забрана самовољног лишавања слободе, претпоставка невиности, слобода мисли, савести и вероисповести, начело легалитета и др.

После ове декларације донета су два Међународна пакта из 1966. године. Међународни пакт о грађанским и политичким правима проширује каталог права утврђених у Универзалној декларацији и утврђује систем надзора држава у погледу заштите људских права. Међународни пакт о економским социјалним и културним правима уређује већи број права из ових области и то: право на рад и право на синдикално удруживање, право на социјалну сигурност, право на образовање, право на одговарајући животни стандард и др.

На европском тлу, као регионални механизам заштите људских права посебан значај има Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, усвојена у Риму 04.11. 1950. године, а ступила је на снагу 1953. године. Касније је уз ову Конвенцију усвојено и 14 протокола. Конвенција уводи до сада најпотпунији систем заштите, оличен у Европском суду за људска права. Поред тога, уводи се могућност обраћања суду од стране појединца, чиме је могућност обраћања међународним телима проширена и на појединце као активно легитимисане учеснике у међународном правном поступку. Конвенција гарантује следећа права и слободе: право на живот, забрана мучења, нечовечног и понижавајућег поступања, забрана ропства и принудног рада, право на слободу и сигурност, право на правично суђење и кажњавање само на основу закона, право на поштовање приватног и породичног живота, слобода мисли, савести и вероисповести, слобода изражавања, слобода окупљања и удруживања, право на склапање брака, право на делотворни правни лек и забрана дискриминације. Протоколом 1 регулише се право на мирно уживање имовине, право на образовање и право на слободне изборе. Протоколом 4 предвиђена је забрана

дужничког ропства, слобода кретања, забрана протеривања сопствених држављана и забрана колективног протеривања странаца. Протокол 6 предвиђа забрану изрицања и извршавања смртне казне. Протоколом 7 регулисана је заштита у поступку протеривања странаца, право на жалбу у кривичним стварима, право на накнаду за погрешну осуду, право да се не буде осуђен или кажњен двапут у истој ствари (не бис ин идем), као и једнакост супружника. Протоколом 12 регулише се општа забрана дискриминације. Протоколом 13 предвиђена је апсолутна забрана смртне казне. Протокол 14 уводи процесне промене како би Суд могао ефикасно да одговори на све већи броја представки.

Поред наведеног, од непосредног значаја за систем заштите људских права на регионалном нивоу Европе су и: Европска социјална повеља (1961), Европска повеља о локалној самоуправи (1985), Оквирна конвенција за заштиту националних мањина(...), Европска повеља о регионалним и мањинским језицима (1992) и др.

У актуелном процесу глобализације превише пажње посвећује форми, док суштина остаје по страни. О питању људских права се свакодневно говори, на међународном и унутрашњем нивоу, људска права се третирају са различитих аспеката, законодавна регулатива је у доброј мери усклађена са међународним стандардима, успостављени су многобројни органи заштите људских права и учињени конкретни кораци у различитим областима. али велики број људи у свету нема ни основне услове живота, много деце живи у нехуманим условима, на ратним жариштима гине све више цивила, социјална права су на све нижем нивоу. Угроженост људских права у двадесет првом веку је изражна, као и то да у међународној заједници не постоји одговарајући правни и политички механизам који то може спречити. Људска права, како политички, тако и правно, тренутно пролазе кроз правну кризу.

3. Класификација основних људских права

Људска права и слободе могу се класификовати на основу различитих критеријума.

А/ Ако се класификују на основу могућности да се остваре тужбом, могу се разликовати:

1. утужива и
2. неутужива.

Б/ Према критеријуму који се односи на сфере активности појединца, могу се поделити на тзв. права три генерације:

1. Права прве генерације: грађанска и политичка права (крај 18. и почетак 19 века)

- Грађанска права су заснована првенствено на начелу слободе. Она наглашавају аутономију појединца у односу на државу, која се у његово понашање и деловање може уплитати само до оне мере коју изискује живот у друштву, заједно са другим људима. У грађанска права спадају: право на живот, забрана ропства и принудног рада, забрана мучења, право на приватну сферу, права везана за грађански и кривични поступак.

- У политичка права спадају права партиципације, активно бирачко право, пасивно бирачко право, право на приступ јавној служби и учешће у јавном животу, као и слободе: изражавања, окупљања, удруживања, мисли, савести, вероисповести и кретања.

2. Права друге генерације: економска, социјална и културна права (прва половина 20. века)

Ова група права има за циљ да се индивидуе доведу у сличан, праведан и равноправан друштвени положај како би могли да уживају права из претходне генерације. Она су заснована на начелима једнакости и солидарности. У ову групу права спадају: право на имовину, право на рад, право на правичне и повољне услове рада, право на синдикално уживање, право на социјално обезбеђење, право на адекватан животни стандард, право на одговарајућу исхрану, право на одговарајуће становање, право на здравље, заштита деце и мајки, права лица са инвалидитетом, право на образовање, право на културни идентитет, право на учешће у културном животу, право на уживање благодети научног прогреса, право на културно наслеђе, ауторско право, академске слободе.

3. Права треће генерације: права солидарности (друга половина 20. века)

Права у овој категорији укључују самоодређење и низ других нормативних исказа чији је статус данас још увек противуречан. Ради се, на пример, о комплексности тих права попут на здраву животну средину које подразумева здраво људско станиште, што значи воду, ваздух и тло који су чисти од отрова или ризика по људско здравље. Зато овом праву корелирају обавезе државе: да се суздржава од директног или индиректног уплитања у уживање права на здраву животну средину; да спречава трећа лица, попут корпорација, да се на било који начин мешају у остваривање овог права; и да усваја нужне мере да се постигне пуно остваривање права на здраву животну средину.

Права треће генерације, иначе, укључују: групна и колективна права; право на самоопредељење; право на економски и социјални развој; право на здраву животну средину; право на природне ресурсе; право на комуникацију; право на културно наслеђе и право на генерацијску једнакост и одрживост.

4. Права четврта генерација: комуникациона права (крај 20. и почетак 21. века)

Ради се о правима индивидуе у савременом информационом друштву.

В/ Према критеријуму да ли индивидуа ужива неко право појединачно у заједници са другима (колективно) разликују се:

1. Индивидуална права и
2. колективна права.

Г/ Према критеријуму садржаја правних овлашћења (врсти обавеза субјеката који стоје наспрам тих права) могу се разликовати:

1. Апсолутна права и

Апсолутна права делују према свим трећим лицима (*erga omnes*), при чему се њихова обавеза увек састоји се у нечињењу, уздржавању од чињења (негативна).

2. Релативна права

Релативна људска права делују између тачно одређених лица (углавном су имовинске природе), а лица ван тог односа немају никаквог удела у тим правима.

Д/ На основу тога да ли су конкретна права гарантована општим инструментима или актима који обухватају ужи територијални оквир могу се разликовати:

1. Општа права и
2. Посебна права

ЉУДСКА ПРАВА - 2. ВЕЖБА

1. Декларацијом о правима грађана (1789. године) / Декларацијом о правима грађанки (1789. године)¹ и Декларацијом о независности (1776. године) започео је (готово век и по) процес конституционализације људских права.

2. Након Другог светског рата започиње процес интернационализације људских права. Процес универзализације људских права био је подстакнут масовним кршењем људских права током Другог светског рата које је показало да се гарантовање и заштита људских права не сме препустити само државама, будући да су људска права универзалне вредности и да је стога ове вредности потребно гарантовати и заштитити на глобалном нивоу. Спознаја да су људска права универзалне вредности које припадају сваком људском бићу, као и да су ове вредности једнако значајне не само за сваку индивидуу већ и за човечанство у целини, резултирала је започињањем процеса установљавања стандарда људских права и њихове заштите у документима који гарантују људска права, усвојеним у оквиру ОУН. Две су групе извора: правни извори који укључују универзалне и регионалне међународне конвенције и које установљавају стандарде људских права и политички документи који утврђују правце развоја и стратегије.

3. Чињеница да сви субјекти којима се међународним документима гарантују основна људска права немају једнаке могућности да та права ефективно и користе под једнаким условима као и сви други, нарочито када се ради о посебно рањивим групама или изразито неједнаком друштвеном положају у коме се оне налазе, подстакла је усвајање низа међународних докумената који утврђују и операционализују стандарде везане за право на равноправност без дискриминације по било ком личном својству. Садржај ових међународних докумената фокусиран је на људска права одређених (посебно рањивих) субјеката.

4. Паралелно са универзалним међународним конвенцијама о људским правима поступно се успостављају регионални системи људских права који установљавају и обликују стандарде људских права полазећи од универзалних докумената о људским правима али и од конкретних

прилика на регионалном нивоу. Регионални системи људских права прате основни правац у погледу садржаја гаранција људских права и динамику процеса који се одвија у оквиру универзалног система људских права. Еволуцију гарантовања и заштите људских права на регионалном нивоу карактерише усвајање конвенција које гарантују и посебно штите права одређених субјеката: деце; припадника националних мањина

5. Гарантовање људских права новије генерације, међу којима су биомедицина и генетске технологије; одрживи развој, заштита природних ресурса, одликује и регионалне међународне документе о људским правима.

6. Процес интегрисања међународних стандарда људских права као универзалних вредности у национални правни систем повезује државе света. Садржај и вредности које стоје у основи овог процеса и које су језгро повезивања држава су наставак процеса глобализације људских права, започетог пре више од два века конституционализацијом људских права, потом њиховом интернационализацијом и универзализацијом, да би се данас са глобалног нивоа интегрисала у национална законодавства.

1. Извори права људских права

Под изворима људских права подразумевају се духовни и материјални садржаји, правне, ванправне, филозофске, социолошке, политиколошке и културолошке природе, који су основни узроци и разлози, односно доминантни чиниоци настанка и деловања концепта људских права. Ови чиниоци могу се посматрати као: а) материјални извори, у које би се сврстали друштвене и политичке чињенице, интереси и вредности из којих произилази право; и б) формални извори, које чине правни акти на унутрашњем и међународном нивоу, као конкретни облици у којима се испољава доношење правних правила о људским правима и слободама.

Људска права су се, развојем цивилизације, развијала од филозофских ставова и идеја до њихове садржинске конкретизације на светском нивоу доношењем пре свега Опште повеље о људским правима Уједињених нација, 1948. године. То је први документ који се људским правима бави посебно, односно то је први универзални каталог људских права у историји у којем је дефинисан садржај људских права и слобода за све људе на свету, без дискриминације. Иако формално необавезујућег карактера, овај документ је основа за многе касније закључене уговоре о људским правима. На основу Опште повеље о људским правима из 1948. године донесени су универзални мултилатерални уговори којима се тежи успостављању међународног режима људских права као и регионални мултилатерални уговори.

Формални извори међународног јавног права су и извори међународног права људских права јер је међународно право људских права грана међународног јавног права. Стога се код дефинисања извора обично полази од чл. 38/1 Статута Међународног суда правде који као главне

изворе предвиђа: међународне уговоре, међународна обичајна правила и општа правна начела. Иако ова систематизација извора међународног права обавезује само Међународни суд правде, она има велики значај. Регионални уговори су у већој мери прилагођени потребама држава одређеног региона и због тога имају велики практичан значај. У такве уговоре спада Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода која је донесена у складу са оснивачким циљем Савета Европе - да се подржавањем унапређења и заштите људских права на европском континенту доприноси стварању чвршћих веза међу државама континента. Ратификацијом ове конвенције државе чланице су прихватиле двоструку обавезу: да усагласе своје законе са конвенцијом и да осигурају правни лек у случају кршења материјалних права и слобода утврђених конвенцијом.

Најопштије посматрано, извори људских права могу се разликовати у три, међусобно повезане и условљене врсте: (1) теоријско - филозофски; 2) политички и 3) правни.

Теоријско-филозофски извори

Религије, генерално, посматрају живот људског бића као општу и неотуђиву вредност. Религијски концепт, јудео - хришћанска и исламска традиција, извесна права сматрају неотуђивим и надискуственим јер су Божјег порекла, а световне власти их морају поштовати. Библија, на пример, имплицира ставове о ограничењу ropства, дужности пружања помоћи сиромашнима и једнакости људи.

Неке религије, међутим, садрже и ставове о ограничењу људске слободе или достојанства, оправдавању неједнакости између људи, посебно подређеном положају жена. Нека верска учења, не сматрају живот експлицитно највишом и најуниверзалнијом вредношћу.

У сваком случају, религијске доктрине су значајан материјални извор људских права. Оне су у дугом временском периоду нудиле заједничке елементе из различитих традиција у виду опште прихваћених вредности, пре свега једнакости и правичности.

Према природноправој школи, аутономни појединац је надређен позитивном праву државе. То произилази из Божје воље, односно из природе ствари, што обухвата основна начела правде и правичности, исправан, природан резон као израз сагласности са природом ствари из чега произилазе његове основне одлике: општост, непромењивост и вечност. Тако, на пример, Тома Аквински истиче природно право са нагласком на његовој Божанској, трансцеденталној природи и супрематији у односу на право феудалних владара јер је свако људско биће створио је бог - аутономно, независно од власти и ако световно није у складу са природним онда је то кварење права (*corruptio legis*). С друге стране, Гроцијус и Пуфендорф одвајају природно право од религије и његов основ у налазе рационалном размишљању или здравом разуму на чему утемељују класично право народа (међународно право), као својеврсну еманаацију природног права. Према присталицама ове школе,

из постојања природног права произилази објективна нужност да државе и владари ускладе позитивне прописе и владавину са начелима природног права. Дакле, изнад држава, владара и њихових прописа налази се природно (Божје) право. Према Гроцијусу, родоначелнику међународног права, природна је карактеристика људи да живе мирољубиво у међусобној равнотежи. Природно право представља диктат исправног резона којим се потврђује да акт који је у складу са рационалном природом има у себи квалитет моралне основе или потребе. О природним правима појединаца и легитимитету државне власти свеобухватну и заокружену теорију развија Џон Лок. По њему, постоји природно стање и закон јачег, а људи из страха закључују друштвени уговор. Постоји обавеза да се формира заједница и успостави власт. Обавеза тако успостављење власти је заштита природних права и уколико власт није у стању да то обезбеди, грађани имају право да је смене усвако доба. Тако, Лок, практично идентификује људска права са људском природом - животом, слободом и једнакошћу. Од природног стања и друштвеног уговора полазе и Томас Хобс и Жан Жак Русо, који у општој вољи већине виде ограничење неограниченој власти и моћи.

Практични утицај природноправне школе очит је у Општој декларацији о људским правима, у којој се наводи да се сва људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима и да сви чланови људске фамилије имају урођено људско достојанство и једнака и неотуђива права, што је основ слободе, правде и мира у свету.

Политички извори људских права

Политички извори обухватају различите документе, у форми декларација, резолуција, догађаја, који резултирају конкретним необавезујућим нормативним исказима о пожељној идеји и пракси људских права на националном и међународном нивоу. Ради се о значајним материјалним изворима, у којима се изражавају политички циљеви, вредности и конкретне активности у остваривању и примени концепта људских права. Објективно, људска права су тековина бурзоаских револуција. До тада, она су била сведена на политичке прокламације, међу којима се у доктрини као најзначајније наводе најважнији документ и најпознатији – Magna carta libertatis с почетка 13. века, када је краљ признао побуњеном енглеском племству привилегије у погледу заштите живота, слободе и имовине, што се представља као клица англосасонског парламентаризма и конституционализма. Радило се о чисто политичком акту, који владари касније нису поштовали, све до усвајања Habeas corpus act, крајем 17. века, којим је власт монарха релевантно ограничена.

Релевантни политички инструменти су уследили крајем 18. века. Прво, Америчка Декларација независности прокламује да су сви људи створени једнаки и да их је Творац обдарио правима на живот, слободу и потрагу за срећом. Након америчког грађанског рата (и укидања ропства) кроз Седми амандман на Устав (закон о правима) је у правни поредак САД инкорпорирао политичке слободе, гаранције интегритета личности, права

приватности, слободe информисања...)). Затим, француска Декларација о правима човека и грађанина прокламује да сва људска бића без обзира на држављанство треба да имају одређен корпус права, посебно на живот, слободу и својину. Касније се додаје претпоставка невиности, забрањују се дела која су опасна по друштво, једнакост пред законом, исти приступ у складу са способностима, равноправно подељени порези.

Совјетска Октобарска револуција донела је декларацију о правима експлоатисаних народа, којом се за колоније прокламује право народа на самопредељење и право на отцепљење.

6. Међународни уговори као извор људских права

Међународни уговор представља међународним правом регулисану сагласност воља два или више субјекта међународног права којом се између њих стварају одређена права и обавезе. У пракси, они се крију иза многобројних назива: конвенција, повеља, споразум, пакт и слично. Закључују их пре свега државе, али могу и међународне организације као у одређеној мери и неки други субјекти. Да би произвео правно дејство, међународни уговор мора бити потписан од стране овлашћених лица, воља слободно изражена и мора бити ускладу са нормама општег међународног права.

Међународни уговори о људским правима не разликују се формално од осталих међународних уговора, али имају своју специфичност. Њих, наиме, закључују државе као уговорне стране, али су у корист индивидуалних корисника (бенефицијара) који су у надлежности државе уговорнице. То су, дакле, *de facto* уговори закључени у корист трећих лица која не учествују у процесу његовог преговарања и закључивања.

У савременим условима, уговори представљају најважнији извор међународног права о људским правима из два разлога: прво, зато што најпрецизније утврђују обавезујућу норму и, друго, зато што су најсигурнији извори јер су писмени акти који садрже сагласност воља субјеката међународног права. Отуда и тенденција да се прогресивни развој међународног права о људским правима спроводи пописивањем постојећих обичаја кроз кодификацију, као начин модерног уговарања.

У области људских права међународни уговори штите грађанска и политичка права; економска, социјална и културна права; жртве рата, спречавање и кажњавање злочина геноцида, права детета, спречавање дискриминације жена и многа друга права индивидуе, на универзалном и регионалном нивоу.

7. Правна обавезност међународних уговора

Међународни уговори, за све државе које им приступе стварају једнаке обавезе. На тај начин, њима се успоставља објективни режим људских права. Наиме, будући да свака држава уговорница може да се меша у примену одредаба уговора из области људских права у другој држави уговорници, људска права престају да буду унутрашња ствар државе. Тако су људска права изашла из сфере искључиве унутрашње надлежности и доспела у режим правне заштите на универзалном нивоу.

У најзначајније уговори у области људских права, чија је страна Р Србије, спадају:

1. Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Сл. лист СФРЈ, 7/71.
2. Факултативни протокол уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Сл. лист СРЈ (Међународни уговори), 4/01.
3. Други факултативни протокол уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Сл. лист СРЈ (Међународни уговори), 4/01.
4. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Сл. лист СФРЈ, 7/71.
5. Опциони протокол уз Конвенцију о елиминисању свих облика дискриминације жена, Сл. лист СРЈ (Међународни уговори), 13/02.
6. Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена, Сл. лист СФРЈ (Међународни уговори), 11/81.
7. Конвенција против мучења и других сурових нељудских или понижавајућих казни или поступака, Сл. лист СФРЈ (Међународни уговори), 9/91.
8. Опциони протокол уз Конвенцију против мучења и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, Сл. лист СЦГ (Међународни уговори), 16/05.
9. Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације, Сл. лист СФРЈ (Међународни уговори), 6/67.
10. Конвенција о правима детета, Сл. лист СФРЈ (Међународни уговори), 15/90 и Сл. лист СРЈ (Међународни уговори), 4/96, 2/97.
11. Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима уз Конвенцију о правима детета, Сл. лист СРЈ (Међународни уговори), 7/02
12. Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији уз Конвенцију о правима детета, Сл. лист СРЈ (Међународни уговори), 7/02.
13. Конвенција о правима особа с инвалидитетом, Сл. гласник РС, 42/09.
14. Опциони протокол уз Конвенцију о правима особа с инвалидитетом, Сл. гласник РС, 42/09.
15. Конвенција о заштити свих лица од принудног нестанка, Сл. гласник РС (Међународни уговори), 1/11.

Уговори о људским правима усвојени у окриљу УН установили су уговорна тела (комитете) за надзор над својим поштовањем. Уговорима су регулисани надлежност, начин избора и дужина мандата чланова комитета, који се бирају у личном својству. Надлежност комитета је уговорна, па само државе које су конвенције подлежу процедурама предвиђеним у њима. Уговорна тела УН усвајају и „опште коментаре“ („опште препоруке“) чланова уговора или појединих питања њихове примене, у којима сумирају закључке о обиму и садржају гарантованих права. Коментари најчешће садрже упутства за састављање периодичних извештаја држава и препоруке на који начин се чланови међународног уговора уносе у унутрашње законодавство. Неки

општи коментари баве се тумачењем међународне норме одређујући домаћај и садржину појединих норми међународног уговора, због чега су од користи у поступцима пред националним органима и судовима.

8. Обичајна правна правила као извор људских права

Обичајна правила су најстарији и најопштији извор међународног права. Данас у свим областима међународног права преовладавају писани извори у форми међународних уговора, али многа важна питања, укључујући људска права регулисана су обичајним правилима.

Обичај је неписано правило које је настало дуготрајним понављањем одређеног начина понашања субјеката међународног права које прати њихово уверење да је таквим понашањем поступају по правно обавезујућем правилу, односно према члану 38 Статута Међународног суда правде – „доказ опште праксе која је прихваћена као право“. Објективни (материјални) елемент обичаја представља општа пракса, или дуготрајно, континуирано и сукцесивно понављање одређеног начина понашања. Државе често тумаче обичаје како им одговара, због чега је његово утврђивање везано за сложен правни интелектуални процес.

Обичаји се могу разликовати на а) универзалне, у које би спадали забрана мучења, геноцида, ропства, расне дискриминације, осовна правила ратног и хуманитарног права; б) регионалне и в) локалне.

Класично међународно право познаје правила обичаја у области правног положаја странаца и заштити њихове имовине.

9. Општа правна начела као извор људских права

Општа правна начела нису правила, већ најопштија начела права која одликују све савремене правне системе, европско-континентални и англо-саксонски. Већина од ових начела је формулисана још у римском праву, а касније је допуњена у различитим позитивно – правним националним системима. У таква начела спадају: нико не може користити своје право на рачун другог, забрана злоупотребе права, неосновано обогатење, одговорност за штету, право на законито и правично суђење, независност суда, равноправност странака, јавност поступака.

У области људских права, такво би било ограничење права сваке индивидуе истим таквим правима других индивидуа, као и ограничење праведним и рационалним интересима заједнице.

Општа правна начела су од значаја за тумачење стандарда људских права, односно релевантних опште прихваћених појмова чија садржина није прецизно одређена, какви су на пример масовно и системско кршење, разуман, најтежа кривична дела,...).

10. Једностранни акти држава као извор људских права

Неке обавезе у односу на грађане које потицу из неког другог извора међународног права држава може прихватити и једностранним актом. Уколико држава једностранно прихвати обавезу, њен акт постаје релевантан извор људских права за конкретну категорију бенефицијара. У литератури се овакав пример обвезивања у области људских права среће после Другог светског рата, када су државе прихватале да на својој

територији задрже систем заштите мањина успостављен Версајским системом.

11. Одлуке међународних организација као извор људских права

Одлуке међународних организација зависе од надлежности утврђених њиховим оснивачким актом. Неке о тих одлука могу бити правно обавезујућ за чланице, док друге имају карактер препорука морално политичке снаге, али некад представљају потврду обичајног права. Појединим препорукама међународних организација ближе се одређује садржај правно обавезујућих норми или се додатно афирмишу политичке обавезе држава у циљу њихове примене.

Одлукама појединих органа међународних организација, попут комитета УН за људска права, може се констатовати да је нека држава прекршила одређена људска права, може се од ње тражити да предузме одговарајуће мере у циљу правичног задовољења жртве кршења, а у појединим случајевима се може и покренути поступак за испитивање масовних и системских кршења људских права.

Посебно релевантне одлуке доноси Савет безбедности УН, који је надлежан за одржавање мира и безбедностиу свијету. Овај оргн УН је Повељом, као међународним уговором, овлашћен да доноси правно обавезујуће резолуције у случајевима нарушавања мира, угрожавања мира или акта агресије, које се могу односити на људска права. Те одлуке су углавном појединачног карактера, али има и оних које садрже опстеобавезне норме или се не позивају на њих у циљу њихове примене, попут у случају успостављања међународног трибунала за злочине у бившој СФРЈ и Руанди у Хагу.

12. Помоћни извори међународног права људских права

Јуиспруденција међународних судова

Судска пракса представља важан помоћни извор правила међународног права о људским правима. Међународни трибунали решавају конкретне случајеве у којима примењују и мериторно утврђују садржину постојећег права.

Судске пресуде су важан елемент и у доказивању постојања обичајног права и најегзактније средство за утврђивањем правог значења и смисла правила у изворима права о људским правима.

Најефикаснији систем међународноправне заштите људских права успостављен је на регионалном нивоу, Европском конвенцијом о људским правима, којом је успостављен Европски суд за људска права у Стразбуру, као правосудни орган који судује у примени ове конвенције, чије су пресуде обавезне за стране у спору. Систем пресуда овог суда представља синтезу англо - саксонског и европско - континенталног правног система.

Доктрина

Савремене природноправне теорије

Данашње неонатуралистички теоретичари настоје да одреде које су непролазне и опште вредности, моралног карактера. Најпознатији

неонатуралисти сматрају да сваки правни систем мора минимално да обухвати суштинско признање значаја вредности слободе или аутономије индивидуе. У том контексту, с једне стране, Херберт Харт истиче да су те вредности општеприхваћене природноправне претпоставке и да позитивно право треба ускладити са опште прихваћеним природноправним поставкама. Тако, природно право грађана да буду слободни постоји у сваком друштвеном и моралном систему. С друге стране, Џон Ролс полази од апстрактне синтезе друштвеног уговора, правде и правичности и природних права појединаца, као теорије правде, и налази да је правда прва врлина друштвених институција, а да су циљ правде људска права.

Из рационалног и здраворазумског опредељења људи да закључују друштвени уговор произилазе два основна начела правде: 1) сваки грађанин има једнаке слободе, које су ограничене истим системом слободе других 2) социјалну и економску неједнакост треба посматрати тако да се највеће користи омогуће онима у најнеповољнијем положају и да се свима обезбеде једнаке могућности приступа јавним положајима и функцијама. Слобода има приоритет и може се ограничити само у случајевима који представљају корист/напредак за систем основних слобода. Слобода је врховно апстрактно начело и целовит систем једнаког грађанства. Вредност слободе је способност појединца да задовољи одређене циљеве унутар система, у којем објективно постоје неједнакости у образовању и приходима. Онима у најнеповољнијем положају се обезбеђује дистрибутивна правда, односно највеће користи преко државно - правних институција. У настојању да се прецизира садржај правде, постоје гледишта да је целисходније правду одредити негативно. Ова гледишта полазе од тога да је неправду лакше индетификовати на основу искуства и рационалних опсервација. Тако, налазе да правда представља активан процес спречавања и санкционисања неправде.

Најопштије посматрано, у области људских права, природноправна мисао настоји да дође до моралног понашања, које би представљало услов способности индивидуе да преузме одговорност као слободан и рационални корисник система вредности заједнице. Гледишта која у том контексту уводе концепт суштинских права настоје да операционализују идеју природне потребе, односно хуманости у друштву као моралног понашања.

Позитивистичке теорије

Позитивисти сматрају да сва власт и права потицу од државе и прописа које доноси. По њима, сходно томе, индивидуа не поседује људска права самим постојањем, него зато што је државна власт тако одучила и што је ту вољу изразила у одговарајућој правној форми. Тако посматрано, правни прописи државе су материјални извор људских права. Аргумент позитивиста је да је само то конкретно и реално примењиво право, које држава може да обезбеди са својим монополном физичке принуде.

Придајући значај правној форми, позитивисти су допринели развоју људских права тако што теже да утврде садржину људских права која се утврде у правном поретку државе.

Међутим, позитивистички приступ је наишао на проблем у пракси, тако што апсолутизовањем формално правних аката долази у ситуацију да под „људским правима“ обухвати и садржаје који су антиправни, неморални, или супротни основним хуманистичким начелима. Примера ради, у форми чистог права су спровођени и антисемитски закони у нацистичком немачком Трећем рајху и антисрпски закони у усташкој Независној држави Хрватској.

Недостатак строгог позитивизма настоје да коригују Херберт Харт и Лон Фулер увођењем поставке да правни систем мора да се заснива и на моралним начелима. Ова морална начела, по њима, произилазе из правних стандарда и начела и морају испуњавати одређене стандарде, под којима наводе општост, јавност, неретроактивност и схватљивост’.

Суптилнија варијанта позитивизма, у смислу да су критичке према природноправним гледиштима, су утилитаристичке теорије. Оне уважавају недостатак класичног позитивизма у виду непризнавања људске аутономије и као основно начело уводе вредност и корисност, а као основни циљ државе одређују опште добро. Из тога изводе да је свака људска одлука заснована на процени остваривања задовољства или патње. Функција државе била би да системски обезбеди максималну количину задовољства и минималну количину патње. Критеријум за оцену власти би био ниво остварене највеће среће за највећи број људи. Проблем утилитаристике тежње намеће практичан проблем једнакости пред законом, јер је за разлику од природноправног индивидуализма и дистрибутивне правичности заснован на индивидуализму и максимирању „среће“. У том контексту, Роналд Дворкин тврди да опште добро увек мора бити ограничено потребом да се према свакој индивидуи поступа са једнаким поштовањем и пажњом.

Марксистичке теорије

Марксизам полази од тога да положај и услови живота зависе од карактера и услова процеса производње. Отуда, људска права представљају искључиво питање унутрашње надлежности, односно социјалне функције државе.

Марксизам посматра политички концепт људских права као империјалистички конструкт, који критикује са аспекта да су суштинска слобода и еманципација индивидуе једино могуће у бескласном друштву у коме ће бити укинута приватна својина и експлоатација већине од стране привилеговане мањине.

Левичарским теоријама се приговара да су у пракси социјализма систематски вршена масовна кршења људских права, али је с друге стране спорно колико су социјалистичке државе заиста биле социјалистичке у смислу марксистичке теорије.

Конституционалистичке теорије

Конституционалисти полазе од монтескијевог учења о подели државне власти и објашњавају институције либералне демократије, а посебно владавину права. Они указују да реална природе државне власти, која обухвата монопол физичке силе и могућност управљања животима људи, власт чини погодном за злоупотребе. Зато је неопходно да унутар система власти постоје уграђени механизми и институције за њену контролу и ограничење. Сврха контроле и ограничења је, по њима, легитимитет власти, у смислу да је легитимна само ограничена и контролисана власт, а у супротном је нелегитимна.

Конституционалисти фокусирају институције и правно-политичке механизме за контролу и ограничење власти: подела власти, представничка и смењива власт, супрематија устава, правни систем није инструмент политике, независно судство, суд као заштитник грађана од злоупотребе извршне власти, неприкосновено поштовање основних људских права и слобода, људска права претходе уставу категорија кроз који се само обезбеђује њихова примена и заштита, законодавац нема право да доноси законе којима би се ограничавала основна људска права и слободе, слободна тржишна економија...

13. Меко право као извор људских права

Најважнији инструмент меког права у области људских права је Општа декларација о људским правима. Ова резолуција, која прокламује људска права као урођена (природна) и њихово недискриминаторно уживање од стране свих људи као темељ мира, безбедности и правде, усвојена је у форми свечане прокламације Генералне скупштине УН, али се данас сматра извором правно обавезујућих правила, делом као међународно обичајно право, а делом као општа правна начела која познају просвећени народи.

У инструменте који на необавезујући начин тумаче садржину постојећих правила у области људских права, или прокламују стандарде у тој области, спадају бројне резолуције, декларације и одлуке међународних конференција и међународних организација. Овакви споразуми политичких тела, усвајају се по праву општом сагласношћу држава учесница, што опредељује њихов легитимитет и ауторитет у међународном систему.

У битне инструменте меког права за област људских права спадају: одлуке конференције о европској безбедности и сарадњи (данашња Организација за европску безбедност и сарадњу), а пре свега Завршни акт из Хелсинкија, 1975. године, којим су прокламована основна начела о постовању људских права, затим документи са састанка у Копенхагену 1990 и Москви 1991 који се односе на тзв. људску димензију КЕБС-а, као и успостављање под окриљем ве организације бројних хелсинских комитета. Од међународних организација, не рачунајући УН, од посебног значаја су одлуке Међународне организације рада, која се непосредно бави димензијом социјалних и радних права.

Треба, међутим, имати у виду, да инструменти меког права не могу бити извор нових правила. У том смислу, посебно је индикативно да се низ резолуција односи на права етничких и националних мањина, која су генерално сложена и, као права треће генерације, ретко могу да буду применљива у пракси на начин на који се прокламују, због чега често представљају средство притиска на државе.

14. Имплементација људских права

Корисници обавезе државе да зајемчи и поштује људска права су људска бића. То су сва лица која се налазе под јурисдикцијом државе која је ратификовала одговарајући међународни уговор, како држављани тако и странци када неко њихово људско право буде повређено радњом органа те државе. Имплементација људских права подразумева поступак уграђивања у унутрашњи правни поредак државе норми о људским правима. Обавеза сваке државе је да примене међународно прихваћени корпуса људских права. Да би се корисници могли остврити своје право мора постојати унутрашња норма која ће упутити на неки међународни правни извор, или унутрашња норма која ће међународну норму прецизније уредити. Разликују се два модела: монистички и дуалистички. Због чињенице да су људска права настала на унутрашњем плану, национални уставни прописи су значајан формални извор људских права, посебно у њиховом остваривању. Правно-технички, распрострањена су два начина на који се одредбе о људским правима предвиђају у уставним порецима држава. Први је тако што се утврђују у уводном, основном делу, устава. Поред утврђивања гаранције, садржине људских права тичу се и делови устава који се односи на организацију поделу власти и на надлежност и одговорности највиших државних органа. У неким државама одредбе гарантовању људских права, односно њихово утврђивање, нису саставни део устава. У тим државама, људска права су по правилу утврђена посебним инструментом, у форми уставног закона или повеље.

Људска права се сматрају за опште обавезујући стандард, који се не може довести у питање вољом већине, парламента, те у том смислу имају „надуставни“ карактер. Новији уставни, на пример, садрже и права тзв. треће генерације, попут на здраву животну средину, која наилазе на објективне проблеме у примени. Поставља се питање обима права за која постоји дужност предвиђања заштите.

Само постојање одредби о људским правима у уставу није гаранција за њихову примену, због чега су важан извор у примени људских права национални закони. Остваривање људских права може се уредити једино законом. Због могућности промене закона, примена људских права не може се ослонити искључиво на њих, због чега уставни држава предвиђају у којим случајевима је дозвољено њихово ограничење.

Важан помоћни извор људских права у унутрашњем праву је и пракса судова у предметима који се односе на конкретну примену појединих права у конкретним случајевима.

За неизвршење своје обавезе остваривања зајемчених права предвиђених уставом и законима држава може бити одговорна и другим државама уколико се ради о странама уговорницама конвенције.

15. Време потребно за имплементацију међународних обавеза

Рокови примене

Између државе постоје значајне економске и културне разлике. Последица тих разлика да сва међународна правила нису једнако примењива у свим државама, без обзира на вољу. Опште правило међународног права је савесно извршавање обавеза у доброј вери (*pari sunt servanda*). Стога, међународни уговори разликују правила која изискују промтну примену и она чија се примена може остваривати као процес. Пример моменталне имплементације је Пакт о грађанским и поитичким правима, који у чл. 2(1) предвиђа да се државе (стране уговорнице) обавезују да поштују и зајемче призната права свим појединцима. Насупрот томе, Пакт о економским, социјалним и културним правима предвиђа у чл. 2. постепену имплементацију, тако што државе уговорнице обавезује да предузму кораке “до максимума својих расположивих средстава, како путем властитог напора, тако и кроз међународну помоћ и сарадњу, нарочито на економском и техничком плану, у циљу постепеног обезбеђења пуног остваривања права признатих у овом Пакту путем свих погодних средстава, укључујући ту нарочито усвајање законодавних мера.”

Ефективна правна средства

Други аспект имплементације обухвата механизам примене. У том аспекту разликују се делотворност правних лекова, њихова доступност, као и општа култура људских права у друштву. Ефикасност (делотворност) правних лекова изискује да се држава у примени права људских права на одговарајући начин суочи са проблемом извршења правних лекова; корупцијом, недостатком одговарајуће полицијске помоћи, бахатости бирократије, неразвијености правних институција, утицајем политичких и финансијских моћника. Исцрпеност унутрашњих правних лекова Доступност, као стандард, подразумева системско превазилажења препрека шртве у виду скупих, изузетно дозвољених и слабо познатих правних лекова за крешење људских права. Држава је, иначе, одговорна и за случај да је правни лек узалудан, односно када лек формално постоји и доступан је, али не доноси резултате. Коначно, од значаја за имплементацију је и култура људских права, која се развија у оквиру институција и код грађана у циљу усвајања људских права као опште виталне вредности, о којој се мора старати.

У ком обиму је држава обавезна споразумом о људским правима? Прво питање је да ли је при потписивању ставила резерве, или декларисала туачење приликом ратификације или приступања. Комитет за људска права (образован за надзор примене ПГПП) наводи у свом Општем коментару бр. 24 да ће узети у обзир “намеру државе, пре него форму инструмента”. За овај Комитет, “одсуство забране резервација не значи

да су резервације 'дозвољене'", али да је питање "предмет међународног права". Према чл. 19(3) Бечке конвенције о праву уговора, тумачење резерви полеже тесту предмета и сврхе", односно мора бити изричито, јасно, не може бити уопштено и мора се односити на конкретну одредбу уговора.

Остваривање одређених права, попут на слободу изражавања, на слободу удруживања и окупљања, на слободу кретања и на поштовање приватног и породичног живота и преписке, обично прате одређена ограничењима које се могу наметнути, на пр., у циљу заштите права и слобода других, националне безбедности и јавног здравља или морала. Ова ограничења су резултат равнотеже између интереса појединаца и интереса друштва у целини, под условом да се доносе у складу са законом и да су неопходна у демократском друштву за конкретне легитимне сврхе.

У примени три главна општа уговора о људским правима, мора се размотрити могућност да је дотична држава модификовала опсег својих међународних правних обавеза привременим одступањима. У уговорима, право на дерогирање је подвргнуто строгим формалним и суштинским захтевима и није намењено да владама пружи неограничено овлашћење да избегну своје уговорне обавезе. Штавише, нека права, као што су на живот и на слободу од мучења, не смеу бити дерогирана. Будући да одредбе о дерогацији предвиђају ванредна ограничења у остваривању људских права,

Генерално, државе дугују људска права свим индивидуама у својој надлежности и у неким ситуацијама и групама индивидуа. Начело универзалних и неотуђивих права објективно укорењено у међународном праву људских права. Неке државе у примени прихватају да су међународно и национално право делови јединственог система (монизам), а друге да су одвојене (дуализам). Питање је да ли је ово одрживо у примени, јер постоји интеракција норми и структура, тако да се и та два правна система испреплићу.

16. Начела под којима се остварују људска права

Уставни и међународни документи којима се гарантују и штите људска права познају пет основних начела:

- Начело забране дискриминације;
- Начело забране злоупотребе права;
- Начело ограничења људских права;

Осим ова три, постоје и два опште прихваћена начела остваривања људских права:

- Начело непосредне примене одредби о људским правима подразумева два елемента: прво, да се садржај зајемченог права може остварити непосредно на основу устава или међународног уговора, позивом на конкретне одредбе ових правних аката и, друго, да непосредна примена укључује и могућност да се органи који одлучују о заштити људских права у својим одлукама изричито позову на уставне норме или норме међународних уговора којима се штите људска права. Устав Републике

Србије, на пример, предвиђа да се непосредно примењују људска права зајемчена Уставом, општеприхваћеним правилима међународног права, међународним уговорима и законима.

- Начело заштите људских права почива на томе да би гаранције људских права биле илузорне уколико она не би могла да се заштите пред надлежним органима у одговарајућем поступку. Устав Републике Србије предвиђа да свако има право на судску заштиту ако му је повређено или ускраћено неко зајемчено људско или мањинско право. На тај начин судска заштита се утврђује као примарни вид заштите људских права. Осим редовних судова, у Републици Србији људска права се штите и пред другим органима у домаћем правном систему, пред органима управе, Уставним судом и посебним органима заштите људских права. Устав даље предвиђа да грађани, ради заштите својих права и слобода, имају право да се обратe међународним институцијама. Међународно правна заштита људских права остварује се на два начина: кроз праћење и надзор над применом међународних стандарда људских права од стране међународних организација и кроз могућност грађана да се обратe међународним судским и квазисудским органима за заштиту људских права.

17. Начело једнакости и забране дискриминације

Начело забране дискриминације је, истовремено, и једно од основних начела правног поретка и као посебно људско право. Устав Републике Србије утврђује забрану дискриминације као једно од основних начела људских и мањинских права и слобода. Устав изричито забрањује непосредну и посредну дискриминацију по било ком основу, уз навођење *exempli causa* већег броја личних ослика које могу бити основ за разликовање у пракси. Дозвољена је примена мера у циљу постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима (тзв. позитивна дискриминација).

Европска конвенција у члану 14 забрањује дискриминацију у погледу права која су њој гарантована, и то било ком основу. Имајући у виду да је ова забрана делимична јер се односи само на права и слободе које гарантује конвенција, донет је протокол број 12 уз конвенцију који садржи општу забрану дискриминације. Овим протоколом се забрањује дискриминација у погледу свих права која предвиђа закон, тј. и оних која гарантује само домаће право.

18. Начело забране злоупотребе људских права

Начело забране злоупотребе права подразумева њихово коришћење противно сврси због које је неко конкретно право или слобода гарантовано. У том смислу, злоупотреба људских права представља њихово вршење са циљем кршења људских права других и угрожавања демократског поретка. Предмет злоупотребе могу бити, пре свега, основне слободе које појединца овлашћују да предузима одређене активности, попут слободе изражавања, удруживања и окупљања.

Европска конвенција изричито забрањује злоупотребу права. а злоупотребу права дефинише као делатност или вршење неког чина који је усмерен на поништавање било ког од зајемчених права и слобода или на њихово ограничење у већој мери од оне која је предвиђена Конвенцијом. Устав Републике Србије не садржи изричиту забрану злоупотребе права. Ипак, овај принцип је имплицитно садржан у већем броју уставних одредби.

19. Начело о ограничењима људских права

Један од основних принципа на којима се концепт људских права заснива је начело ограничења људских права. Ограничењима је подложен највећи број зајемчених људских права и слобода. Могућност њиховог ограничења се утврђује разнолико, прописивањем различитих услова који морају бити задовољени. До ограничења људских права и слобода може долазити у миру или у време ванредног или ратног стања, у ком случају се у теорији говори као о одступању од зајемчених права и слобода.

Данас, теорија људских права полази од разлике између граница основних права и обима у коме она уживају заштиту. Границе основних права дефинишу обим и садржај једног конкретног права. Унутар тих граница, држава има могућност да уведе ограничење права уколико је такво ограничење у сагласности са одређеним условима. У теорији, границе основних права се називају иманентне границе. Оне означавају нормативно подручје, тј. део стварности који је предмет гарантовања основним правом. Иманентне границе основних права се одређују тумачењем, које представља посебну врсту циљног тумачења.

Иманентне границе могу бити одређене и допунским нормативним наређивањем које је садржано у самом одобравању основних права, попут нпр. када устав гарантује слободу мирног и ненаоружаног окупљања. Оваква одредба, дакле, не представља ограничење слободе окупљања, већ само одређивање граница ове слободе. Разлика између граница једног права и обима у коме оно ужива заштиту, тј. границе до кога се оно може ограничити има практичан значај. Како устав гарантује само слободу мирног и ненаоружаног окупљања, акције државе које су усмерене на сузбијање насилног окупљања грађана се не би сматрале ограничењем слободе окупљања, те стога не би ни подлегале оцени пропорционалности као услова за ограничење права. Када Европски суд за људска права одлучује о иманентним границама права у сваком конкретном случају, говори о примењивости („applicability“) или обиму („scope“) одређеног члана Европске конвенције.

Када се говори о ограничењу основних права и слобода, потребно је правити разлику између апсолутних и релативних права, тј. између права која уопште није дозвољено ограничавати и права која подлежу ограничењу. Како се апсолутна права не могу ограничавати, свако мешање државе у ова права ће се аутоматски сматрати њиховом повредом. Садржај апсолутних права једнак је обиму у коме она уживају правну заштиту. Са друге стране, обим у коме релативна права уживају

правну заштиту ужи је од њихове садржине.

Већина основних права и слобода је подложна ограничењу. Уколико их не би било, права и слободе би се могли претворити у своју супротност. Ограничења су у демократском друштву неопходна ради заштите јавног интереса и права и слобода других. Приликом ограничења морају се задовољити услови законитости и пропорционалности ограничења. Законитост ограничења људских права је формални услов. Устави многих држава предвиђају да се основна права могу ограничити само законом или на основу закона. У упоредном праву, налази се на формалне услове ограничења: именовање основног права које се ограничава и одговарајућу одредбу устава којим се ограничење дозвољава. Ограничења људских права мора имати своје „границе“. Она не смеју ићи изван онога што је у конкретном случају неопходно за заштиту других правних добара. Мора, дакле, постојати сразмерност између ограничења и правног добра које се штити. Стога се, у већини савремених правних система за одређивање граница ограничења основних права користи начело пропорционалности. Многи устави предвиђају да ограничење не сме задирати у битну садржину зајемченог права, која је везана за пропорционалност ограничења.

20. Стављање ван снаге појединих права и слобода у ванредним околностима

Међународни уговори допуштају опозивање (дерогацију) неких људских права. Реч је о мери која се примењује изузетно, у ванредним околностима, под којима и демократска друштва морају да се бране од великих опасности. Под ванредним околностима се подразумевају ратно стање, унутрашњи немири, побуне већих размера или разне опасности изазване природним непогодама и катастрофама. Члан 4. ПГП допушта државама уговорницама да укину највећи део права и слобода, „у случају када опстанак нације прети да угрози изванредна јавна опасност, која је проглашена званичним путем“, а члан 15. ЕКЉП допушта такве мере у „доба рата или друге јавне опасности која прети опстанку нације“. Стандарди какви су „доба рата“ и „изванредна јавна опасност“ треба да буду јасни, како не би стварали недоумице приликом процењивања услова за дерогирање појединих права и слободе.

Да би се предузеле мере којима се поједина права стављају ван снаге, неопходно је да се испуне и неки додатни услови. Додатни услови се односе на то да држава ове мере може предузети само „у најнужнијој мери коју захтева ситуација“; овакве мере не смеју бити у нескладу са другим обавезама које држава има према међународном праву; о предузетим мерама држава мора обавестити надлежне органе (у случају ЕКЉП Генералног секретара Савета Европе, а у случају ПГП Генералног секретара Уједињених Нација). Стандард „најнужније мера које захтева ситуација“, подразумева да држава строго мора водити рачуна о пропорционалности својих мера ограничења и циља који се њима жели постићи, као и њиховом просторном домањају и дужини трајања. Увек је

потребно испитати да ли се потребна сврха може постићи применом неког другог постојећег и неспорног прописа. Други додатни услов представља усклађеност мера које држава предузима са њеним обавезама према међународном праву.

Савремене цивилизацијске потребе установиле су постојање људских права која се ни под којим условима не могу ограничити (неприкосновена или основна људска права). Према ЕКЉП, не могу се укинути: право на живот, забрана мучења, забрана ропства и држања у ропском положају, правило *nullum crimen sine lege*. ПГП је отишао корак даље, па је списку неприкосновених права додао и слободу мисли, савести и вероисповести. У новије време, чест разлог за покушај ограничавања или дерогирања неких права је управо сузбијање тероризма. Међутим, Европски суд за људска права је у једној пресуди забранио тортуру, чак и у „најтежим условима“, као што је борба против тероризма и организованог криминала.

21. Инхерентна ограничења људских права

Нека гарантована права су стално ограничена, самом формулацијом зајемченог права, те се зато таква ограничења називају уграђеним (инхерентним) ограничењима. По самој дефиницији, ни једно загарантовано право није оно што његово име каже, већ је ограничено нпр. прецизним набрајањем изузетака, односно случајева у којима се не може користити, односно, када се на њега нико не може позвати. Тако, нпр. „право на живот“ је према ПГП ограничено могућношћу да држава прописује смртну казну за нарочито тешка кривична дела. Има права која су инхерентно ограничена самим тим што их не могу имати сви људи, већ само држављани одређене државе. Такав је случај у вези са слободом кретања. Такође, на непосредан начин се ограничава остваривање неких права одређеним категоријама лица као што су психијатријски болесници, војници или државни службеници.

У савременој правној науци прихватање доктрине „инхерентних ограничења“ се критикује, посебно у погледу одредби у којима није изричито предвиђена могућност ограничења.

22. Факултативна ограничења људских права

Факултативна ограничења подразумевају да држава може да ограничи остваривање појединих права у складу са потребама и интересима појединих потписника међународних уговора о људским правима – у општем друштвеном интересу. Ограничења појединих права допуштена су тзв. „рестриктивним клаузулама“, у одредбама којима се та права гарантују. За разлику од дерогације којом се нека људска права могу ставити ван снаге и обуставити њихова примена, код факултативних ограничења државама се допушта могућност „мешања“ али само у погледу обима уживања ових права и то онда када је таква интервенција државе: законита, легитимна и оправдана. Услов законитости односи се на то, да ограничење мора да буде дозвољено актом законодавног ранга, обичајним правним правилима, као и подзаконским актима. Осим тога, да

би се интервенција државе могла сматрати „законитом“ или „у складу са законом“, акт у коме се наводи ограничење мора да буде приступачан (доступан свима), што значи да сви заинтересовани могу да се обавесте о постојању ограничења. Акт такође мора да буде и „предвидљив“, односно довољно јасан оним лицима на која би се могао односити, како би му могла прилагодити своје понашање.

Ограничења морају бити и суштински оправдана, легитимна, односно, могу се увести само како би служила остварењу оних циљева, који су дефинисани одговарајућом одредбом којом се ограничења допуштају, као што су национална и јавна безбедност, територијални интегритет државе, здравље, морал, економска добробит земље, ауторитет и непристрасност судства, спречавање нереда и криминала итд. Нпр. слобода кретања се по ПГП може ограничити ради заштите националне безбедности. Начело легитимитета мора да води рачуна и томе да надзорни орган треба да пази да ограничења нису уведена с неким прикривеним циљем.

Ограничења морају бити и неопходна (нужна, оправдана), односно држава треба да покаже да је за њима постојала стварна и озбиљна потреба. Ограничење није неопходно, ако постоје и блаже мере које могу послужити истој сврси. По правилу, у уговорима о људским правима, како би ограничење било неопходно додаје му се и израз „у демократском друштву“.

23. Доктрина „поља слободне процене“

Доктрину поља слободне процене државе („степен толеранције одступања“) развио је Европски суд за људска права. Суд, приликом оцене сразмерности ограничења, узима у обзир да државе имају одређено поље слободне процене у испуњењу обавеза које им намеће Конвенција. Да ли је државно поступање остало у оквиру њега или не, суд оцењује у сваком конкретном случају. ЕСЉП није у својим одлукама прецизирао шта тачно под тим подразумева. У теорији се одређује као извесна мера дискреције која се оставља државама уговорницама приликом примене стандарда из Конвенције, или као ширина коју националне власти уживају у процени конкретних ситуација и примени одредаба Конвенције узимајући у обзир локалне околности и услове. Други сматрају да овај појам није подложен прецизном дефинисању те да га једноставно треба схватити као извесно попуштање Европског суда државама, нарочито када постоје јаки аргументи и за ограничење права и за немешање.

Ова доктрина Европског суда за људска права представља одговор суда на диверзитет културних и правних традиција, па се конвенција, као најмањи заједнички именитељ у погледу поштовања одређених људских права у држава чланицама Савета Европе. Други разлог постојања ове доктрине јесте примена начела супсидијарности, по коме државе уговорнице имају првенствену обавезу да обезбеде поштовање зајемчених права и слобода свим лицима која су налазе у њиховој надлежности. Суд је истакао да су национални органи, по правилу, у

бољем положају да оцењују околности сваког конкретног случаја због директног контакта са странкама у поступку и познавања локалних потреба и прилика. Стога наглашава да његов задатак није да замени место надлежних националних органа, већ да, вршећи своју надзорну функцију, оцени да ли су се они кретали у оквиру граница остављеног поља слободне процене. Трећи разлог за постојање доктрине тиче се природе Европског суда за људска права, који као међународни суд нема могућности да обезбеди принудно извршење својих одлука. Стога се поље слободне процене види и као покушај успостављања равнотеже између обавезе држава чланица да поштују одредбе Конвенције и прећутног захтева за поштовањем њихове суверености од стране суда.

Суд је најпре примењивао ову доктрину у вези члана Конвенције који прописује могућност одступања од поштовања зајемчених права и слобода за време рата или ванредних околности. Касније је њена примена проширена и на друге одредбе Конвенције. Инкорпорисана је у текст Конвенције путем Протокола број 15, 2013. године, али који још увек није ступио на снагу.

У пракси се поставља питање ширине поља слободне процене коју ужива држава у сваком конкретном случају. Суд често налази да је у одређеној области поље слободне процене широко или уско. Та ширина начелно зависи од природе самог ограничења, као и од природе циља који се жели остварити. Тако, држава ужива широко поље слободне процене када мора да уравнотежи супротстављена права и интересе које Конвенција штити, када је реч о питању око којег не постоји консензус међу државама чланицама Савета Европе, у случајевима који се тичу осетљивих моралних питања и када је реч о питању односа државе и религије и приликом предузимања општих економских и социјалних мера, нарочито оних који се тичу расподеле ограничених државних ресурса. Са друге стране, поље је уже када ограничење права задире у најинтимније делове приватног живота појединца, или када се на тај начин утиче на најзначајније аспекте нечијег идентитета. Од ширине поља слободне процене у конкретном случају, зависи и интензитет примене начела пропорционалности.

Уставни суд Србије примењује у својој пракси ову доктрину, изричито или прећутно. Истакао је да законодавац има широку слободу у одлучивању које начине сахрањивања треба предвидети законом, имајући у виду да треба уравнотежити осетљиве појединачне и опште интересе, али да се она завршава тамо где за неједнако поступање у истим ситуацијама недостаје очигледан разлог и објективно оправдање и где се очигледно прави разлика између појединаца која нема своје утемељење у Уставу.

24. Улога међународних организација у унапређењу и заштити људских права

У окриљу међународних организација усвајају се међународни документи којима се штите људска права. У њима су уређена не само права свих људи већ и посебна права појединаца у различитим животним

ситуацијама. Улогу међународних организација у области људских права можемо поделити у три категорије:

1. - Нормирање - представља учешће међународних организација у установљењу међународних правила и стандарда. Органи међународних организација припремају нацрте уговора о људским правима, одлуке и препоруке које државе касније прихватају и уносе у своје унутрашње право. Овако су настали многи значајни међународни документи као на пример: Универзална декларација о људским правима, Америчка конвенција о људским правима, Афричка повеља о људским правима и правима народа, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Европска конвенција о људским правима и основним слободама, Конвенција против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, Конвенција о укудању дискриминације против жена, Конвенција о правима детета и др.

2. - Унапређење људских права - подразумева делатност међународне организације усмерену на ширење идеје о људским правима и стварање предуслова за уживање људских права. Постоје различити облици међународне сарадње: пружање помоћи у економској сфери, издавање публикација, ширење свести и знања о људским правима. - Уједињене нације су, на пример, приредиле бројне студије о дискриминацији лица заражених ХИВ вирусом, о људским правима и околини, о значају независног судства и сл.

3. - Заштита људских права - врши се тако што органи основани у оквиру међународне организације надзиру поштовање људских права од стране одређене државе. Ту се може уочити велики напредак јер се државе све мање устежу да се подвргну међународном надзору и све мање успевају да му измакну.

На који начин долази до напретка у области заштите људских права, најбоље показује пример једне регионалне организације - Савета Европе. Значај пријема у Савет Европе је у томе што држава која постаје његова чланица неизоставно прихвата Европску конвенцију о људским правима. Поред тога што садржи гаранције људских права, Конвенција успоставља и ефикасан систем надзора. Први механизам заштите људских права који предвиђа Европска конвенција је могућност да државе чланице указују органима Савета Европе на повреде људских права у некој земљи. Таква држава обично бива изложена различитим санкцијама које могу ићи и до суспензије, па и искључења из организације. Други механизам заштите односи се на могућност да се појединац, ако сматра да му је неко право које је гарантовано Европском конвенцијом повређено, обрати директно Европском суду за људска права. Појединац претходно мора да се обрати домаћим судовима и да искористи све националне правне лекове. Тек уколико њиховом применом не оствари заштиту има право да се обрати Европском суду.

25. Уједињене нације и људска права - опште

Систем Уједињених нација за унапређење и заштиту људских права заснива се на дуалистичкој организацији која подразумева постојање две врсте органа које се баве праћењем и надгледањем стања у свету у погледу поштовања људских права. С једне стране то су органи који су образовани на основу Повеље Уједињених нација - Савет УН за људска права, а са друге стране су органи који су успостављени накнадно, на основу појединачних међународних споразума.

Кодификација основних људских права у међународној пракси се везује за настанак и деловање Уједињених нација као кључне организације у систему односа у савременом свету. Поштовање људских права спада под један од три стуба на којима почива систем колективне безбедности УН (мир и безбедност, развој и људска права).

Инструменти УН о људским правима

Развој настојања да се људска права заштите и унапређују свим државама и суштински (сва људска права) покренут је усвајањем Опште декларације о људским правима на Генералној скупштини УН. Њен значај је у томе што је први свеобухватни инструмент о људским правима, иако у правно необавезној форми. Намера њених аутора, како је то речено у уводним одредбама, јесте да Универзална декларација постави "заједнички стандард који треба да постигну сви народи и све нације, како би сваки појединац и сваки орган друштва имајући у виду ову декларацију на уму тежио да учењем и васпитањем допринесе поштовању у њој наведених права и слобода. Иако Универзална декларација није међународноправни инструмент који би био упућен државама на ратификацију, несумњив је утицај који је извршила како на међународне конвенције легислативног карактера које ће јој уследити тако и на унутрашње правне системе држава.

Универзална декларација о људским правима садржи одредбе о грађанским и политичким правима, као и одредбе о економским и социјалним правима, полазећи од тезе да људско биће може своја политичка и грађанска права користити у пуној мери тек онда ако има пристојан животни стандард, одређени степен социјалне заштите, као и могућност да се школује и културно развија. Конкретизација ове декларације остварена је кроз седам основних међународноправних инструмената УН:

1. Међународни пакт о грађанским и политичким правима
2. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима
3. Конвенција против мучења и других свирепих, нехуманих, или понижавајућих казни или поступака
4. Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације
5. Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена
5. Конвенција о правима детета
7. Међународна конвенција о заштити права радника миграната

Међународноправни инструменти УН су легислативног карактера и представљају обавезу за државе чланице да их примењују, пре свега својим судским и управним актима. Најшира заштита људских права обезбеђена је пактом о грађанским и политичким правима и пактом о економским, социјалним и културним правима. Оба пакта у члану 1. гарантују право на самопредељење. Међународни пакт о грађанским и политичким правима садржи сет следећих права: право на живот, забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, забрана ропства и принудног рада, право на слободу и безбедност личности, право лица лишеног слободе на човечно поступање, забрана личавања слободе због неиспуњена уговорне обавезе, право на слободно кретање, право кретања странца, право на правично суђење, право *ne bis in idem*, право на признанье правне личности, право на заштиту приватног живота, породице стана и преписке, право на слободу мисли, савести и вероисповести, слобода изражавања, забрана пропаганде рата и позивања на националну, расну или верску мржњу, право на слободу мирног окупљања, слобода удруживања, право на заштиту породице, заштита детета, право на учешће у јавним пословима, заштита против дискриминације, заштита припадника националних мањина.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним гарантује: право на рад, право на правичне и повољне услове рада, право на синдикално организовање, право на социјално осигурање, право на заштиту мајке, детета и породице, право на одговарајући животни стандард, право на здравље, право на образовање, право на учествовање у културном животу и уживање благодети научног напретка.

Два пакта се прилично разликују: прво формулације употребљене у Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима су знатно мекше од оних које постоје у Међународном пакту о грађанским и политичким правима и друго Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима не формира Комитет као орган надзора над његовом применом у земљама чланицама.

Механизми УН за заштиту и унапређење људских права

Систем УН за заштиту и унапређење људских права чине тела основана Повељом УН и тела установљена међународним конвенцијама за заштиту људских права као и друга тела и агенције УН.

а) Тела установљена Повељом УН:

- Савет за људска права
- Комисија за људска права
- Поткомисија за заштиту и унапређење људских права
- Комисија за положај жена

б) Уговорна тела:

Постоји шест/седам уговорних тела која надзиру примену основних међународних уговора у области људских права и то су:

- Комитет за људска права

- Комитет за економска, социјална и културна права
- Комитет за укидање расне дискриминације
- Комитет за елиминисање дискриминације жена
- Комитет против мучења
- Комитет о правима детета
- Комисија за заштиту права свих радника миграната и чланова њихових породица

ц) Остала тела УН која делују у области заштите и унапређења људских права:

- Генерална скупштина
- Трећи комитет Генералне скупштине
- Канцеларија високог комесара за људска права
- Економски и социјални савет
- Међународни суд правде

д) тела УН која су укључена у заштиту и унапређење људских права, као на пр. UNCHR, UNDP, HABITAT, UNESCO, ILO.

Механизми надзора у систему УН

У оквиру система УН постоје различити механизми надзора и то су : механизми надзора предвиђени међународним конвенцијама о људским правима, специјалне процедуре које се примењују у складу са одлукама релевантних надзорних тела УН (Комисије за људска права, Поткомисије за заштиту људских права и Канцеларије високог комесара за људска права).

Међународне механизме надзора треба схватити као уважавање чињеница да су легитимни интереси међународне заједнице заштита и унапређење људских права и да свака држава обезбеди поштовање људских права у складу са међународно признатим стандардима:

а) Механизми надзора предвиђени међународним конвенцијама о људским правима

а1) Редовни механизам надзора – извештавање по конвенцијама

а2) Надзорни механизми који имају квази-судски карактер

б) Специјалне процедуре које се примењују у складу са одлукама релевантних УН надзорних тела, пре свега, Комисије за људска права. Трећи вид надзора над спровођењем људских права врше тела која се заснивају на члану 68. Повеље УН и које сачињавају овлашћени представници држава које бира Економски и социјални савет. Реч је о политичким телима која поступају по инструкцијама својих влада.

ц) Канцеларија високог комесара за људска права је посебан орган надзора у систему УН основан 1993. године резолуцијом Генералне скупштине УН 48/141. Високи комесар је службеник УН чија је главна одговорност активност УН у домену људских права под руководством и одговорношћу Генералног секретара. У обављању својих дужности делује у оквиру овлашћења добијених одлукама Генералне скупштине, Економског и социјалног савета и Комисије за људска права.

26. Савет УН за људска права

Организација УН почива на три стуба: међународни мир и безбедност, економски и социјални развој и људска права. Најважније тело УН за унапређење и заштиту људских права и слобода је Савет УН за људска права, помоћни орган Генералне скупштине, са седиштем у Женеви.

Савет годишње се одржи три или више сесија, а може да одржава и специјална заседања, уколико информације упућују на хитност. Савет има 47 чланова који се бирају директно и појединачним тајним гласањем апсолутне већине чланова Генералне скупштине. Чланови се бирају на период од 3 године и немају право на непосредни реизбор након два узастопна мандата. Чланство у Савету се базира на правичној георгафској расподели: Африка 13 места, Азија 13, Источна Европа 6, Латинска Америка и Карипска острва 8, Западна Европа и друге државе 7. Генерална скупштина може двотрећинском већином суспендовати право на чланство држави која учини озбиљне и систематске повреде људских права.

Савет има Биро, који се бави процедуралним и организационим питањима. Чине га председници четири потпредседника изабрани од главних регионалних група, са периодом мандата од годину дана. Један од потпредседника има улогу известиоца. При његовом избору мора се водити рачуна о географској ротацији. Савет на почетку сваке године одржава конститутивни састанак, на ком бира чланове, усваја дневни ред и распоред седница и, ако је то могуће, приближне датуме разматрања предмета и број састанака за сваку ставку. Као секретаријат Савета делује Канцеларија Високог комесара УН за људска права. Њен задатак ће бити примање, превођење, штампање докумената, извештаја и резолуција Савета, његових одбора и органа на све службене језике УН, као и тумачење говора на састанцима, припрема, штампа и достава записника са седница, чување докумената у архиви Савета, дистрибуција свих докумената члановима Савета и посматрачима и пружање свих осталих функција подршке које Савет може да захтева. Савет је обавезан да подноси годишњи извештај о свом раду Генералној скупштини на разматрање. Он је помоћни орган Генералне скупштине, па као резултат седница Савета УН за људска права објављују се резолуције, декларације и остали облици саопштавања ставова и одлука, као што су препоруке, закључци, сажеци дискусија и председничка саопштења. Савет одржава и разне панеле, дебате, семинаре, округле столове и слично.

Савет за људска права се у свом раду руководи начелима: универзалности, непристрасности, објективности и неселективности, конструктивног међународног дијалога и сарадње са циљем унапређења и заштите свих људских права, грађанских, политичких, економских, социјалних и културних права, укључујући и право на развој. Такође се истиче и значај поштовања националних и регионалних посебности.

Циљеви Савета УН за људска права темеље се Повељи УН: пријатељски односи међу државама, једнакост држава, самоопредељење народа,

међународна сарадња, људска права и основне слободе. Савет, између осталог:

- 1) унапређује образовање и знања о људским правима, пружа услуге саветовања, техничке помоћи;
- 2) служи као форум за дијалог о питањима у области људских права;
- 3) даје препоруке Генералној скупштини УН за даљи развој међународног права у области људских права;
- 4) унапређује пуну примену обавеза о људским правима које су државе чланице преузеле у складу са циљевима Уједињених нација;
- 5) врши Универзалне периодичне прегледе о испуњености обавеза сваке државе, на начин којим се обезбеђује универзалност покривености и једнак третман у односу на све државе;
- 6) доприноси, кроз дијалог и међународну сарадњу, спречавању кршења људских права и брзом одговору на ванредне ситуације.

Улога Савета се може разделити на три правца: законодавни, оперативни и надзорни. У законодавном смислу Савет је овлашћен да усваја текстове међународних докумената који у форми предлога иду пред Генералну скупштину. У оперативном смислу задужен је за рад на унапређењу људских права, пружању техничке помоћи, давање препорука и слично. Надзор се везује за надгледање извршења преузетих обавеза држава чланица. изградње капацитета, уз сагласност и консултовање односне државе чланице. Савет има и улогу надзорног органа у области људских права на општем нивоу.

■ Универзални периодични преглед

Оснивањем Савета за људска права усвојен је нови механизам надзора њихове заштите - универзални периодични преглед (УПП). Правила процедуре и метода рада су уређена у два документа: Резолуцији о институционалном устројству Савета и Кодексу понашања мандатара по специјалним процедурама. УПП је процес који обухвата ревизију и евиденцију о стању људских права у свим државама чланицама УН. То даје могућност државама да се изјасне које су активности предузеле на побољшању људских права, као и да превазиђу тренутне проблеме и испуне своје обавезе у овој области. Према Резолуцији основу прегледа представљају: Повеља УН; Општа декларација о људским правима; инструменти за заштиту људских права које је односна држава ратификовала; и добровољна обећања и обавезе које је држава дала, укључујући и оне које је представила кандидујући се у чланство у Савету. Поред наведених основа, користи се и међународно хуманитарно право. Предвиђено је да УПП треба да унапређује универзалност, недељивост, међузависност и повезаност људских права и да буде заснован на објективним и поузданим информацијама и интерактивном дијалогу. Такође, предвиђен је једнак третман свих чланица и потпуно укључење односне државе. Овај механизам допуњује друге механизме за заштиту људских права. Савет мора бити објективан, транспарентан, неселективан, конструктиван и неполитизован кад је у питању

разматрање извештаја држава, а разматрање извештаја не сме умањити способност Савета да одговоривна хитне ситуације. Савет мора осигурати учешће свих релевантних актера, укључујући и невладине организације и националне институције за људска права.

Циљеви УПП-а пре свега су побољшање стања на терену људских права и помоћ држави да испуни своје обавезе у овој области као и процена позитивних кретања и изазова са којима се државе суочавају. Поред тога, циљеве представља и пружање помоћи држави, уз њену сагласност, подршка за сарадњу у унапређењу и заштити људских права и подстицање сарадње са Саветом и другим телима за заштиту људских права. Сваке године 48 држава подвргава се процени Савета. УПП је прилика да се свака држава подвргне поступку у коме ће се испитати њено законодавство и пракса у погледу људских права на начелима међузависности, неопредељености и општости свих људских права.

УПП се заснива пре свега на обавези државе да поднесе извештај, на основу општих смерница које је Савет усвојио. Извештај може да буде достављен усмено или писмено, с тим што писани резиме не може прелазити 20 страница. Поред тога, за преглед се користе збирке које је припремила Канцеларија Високог комесара УН за људска права а које обухватају извештаје уговорних тела, извештаје по специјалним процедурама и друге релевантне службене документе УН. Извештај Високог комесара не сме бити дужи од 10 страница. Додатно се користе и информације осталих релевантних извора које треба узети у обзир, које такође припрема Канцеларија Високог комесара и које нису обимније од 10 страна. Документи које припрема Канцеларија Високог комесара треба да буду разрађени према општим смерницама које је Савет усвојио. Преглед извештаја се врши у јединственој Радној групи којом председава председник Савета, у чијем саставу се налази 47 чланова. У прегледу могу учествовати државе, а односна држава и у разматрању извештаја и интерактивном дијалогу. Остале заинтересоване стране могу присуствовати разматрању извештаја. Предвиђено је формирање групе од 3 известиоца, која се бира жребом међу члановима Савета из различитих регионалних група. Ова група припрема извештај Радне групе. Канцеларија Високог комесара за људска права обезбеђује неопходну помоћ. Држава чији извештај се разматра може да захтева да један од известилаца буде из њене Регионалне групе и може захтевати замену известиоца. Преглед је предивђен да траје 3 сата за сваку државу. Додатно време, до једног сата, издваја се за разматрање исхода на пленарној седници Савета. Одлука се доноси у форми извештаја који садржи закључаке и препоруке, као и обавезе које је држава добровољно прихватила. Држава има могућност да изнесе прелиминарни коментар на усвојене препоруке и да избере да ли ће их прихватити или одбацити, што улази у извештај који иде на пленарну седницу Савета. Након што извештај буде усвојен, у наредне две недеље могуће су модификације на изјавама држава датим током процедуре. Током усвајања извештаја

односна држава треба у потпуности да буде укључена, да одговори на питања и проблеме у току интерактивног дијалога. Поред тога, могућност да дају своје мишљење о извештају имају и друге државе чланице Савета, као и државе посматрачи, али и други релевантни учесници. Препоруке које држава прихвати констатују се као такве, док се оне које не прихвати, заједно са коментарима на њих, бележе. Циљ извештаја је да буде примењен од стране државе и, по потреби, осталих релевантних актера. Резултат извештаја подразумева да се препоруке и предлози усвоје у што већој мери и унесу у законске и подзаконске прописе и примене. Накнадна контрола треба да се усредсреди на спровођење и примену препорука. Савет може да одлучи да ли је неопходно неко специфично праћење примене и, ако је потребно, када ће се применити.

■ Специјалне процедуре

Термин „специјалне процедуре“ описује низ поступака развијених у оквиру раније Комисије за људска права који су задржани у оквиру Савета. Специјалне процедуре штите и унапређују људска права и спречавају могуће повреде. „Специјалне процедуре“ обухватају: 1) специјалног известиоца или независног стручњака и 2) радну групу од 5 чланова, по један из сваке регионалне групе. Посебни известиоци делују у личном својству. Њихов независан статус је од значаја да би могли непристрасно да врше своју функцију. Мандат им је ограничен на највише 6 година.

Постоје две основне врсте специјалних процедура: (а) тематске и (б) процедуре у државама. Тематске процедуре се формирају у одређеним областима заштите људских права, док се процедуре организоване у појединим државама формирају за одређену државу. Основна функција носилаца мандата је испитивање и анализа релевантног тематског питања или стања људских права у појединим земљама и саветовање влада и осталих релевантних актера о конкретним мерама које би требало да предузму, али и саветовање органа УН, посебно Савета за људска права, и међународне заједнице уопште. Критеријуми за предлагање и избор мандата су стручност, искуство у пракси, искуство у области мандата, независност, непристрасност, лични интегритет и објективност. Носиоце мандата могу предложити владе држава, регионалне групе, међународне организације или њихове канцеларије, невладине организације, остала тела за заштиту људских права, а могуће су и личне номинације. Мандат тематских процедура траје 3 године, а мандат за поједине земље годину дана. Према Приручнику операција специјалних процедура Савета УН за људска права, носиоци мандата су дужни да узму у обзир све доступне изворе информација које сматрају релевантним. Због осетљивости информација у прикупљању се мора водити принципима дискреције, транспарентности, независности и једнакости. Да би могли да започну специјалну процедуру носиоци се морају обратити држави у питању дипломатским путем. Саопштење којим се обраћају не сме бити оптужујуће. Могуће су и ургентне жалбе тј.

обраћања због повреда људских права. У том случају од државе се тражи да да свој одговор у року од 30 дана. У току 2012. године упућено је 603 обраћања у 127 држава, а у току 2013. послато је 528 саопштења у 117 држава. Највише САД-у, Ирану... Извор информација у обраћањима се држи у тајности док се не објави извештај носиоца мандата. Информације које се подносе о наводном кршењу људских права не смеју бити анонимне и могу бити поднете од стране жртве или од стране невладине организације или друге групе које сматрају да имају директно знање или везу са повредама. Специјалне процедуре остварују своје функције и путем посете земљама. Држава може сама иницирати посету или може да објави да прихвата посету свих специјалних процедура путем установе „сталног позива“.

У оквиру Савета, постоје тематске процедуре, преко специјалних известилаца, независних стручњака и радних група. Ни један тематски мандат није укинут, већ су сви продужени, а многи од њих су покренути још у време Комисије за људска права. Савет је увео Координациони комитет који руководи међусобном сарадњом. Задатак Комитета је да јача ефикасност и независност носилаца мандата и олакша њихов рад, да им буде на располагању ради поделе искуства у вези са методом рада, да подиже значај мандата у дискусијама у Савету, да идентификује питања од значаја за групе мандата и олакша им заједничку акцију, да размењује и чува информације, да подстиче државе да сарађују са специјалним процедурама и да предлаже дневни ред за годишњи састанак специјалних процедура и представи извештај о својим активностима. Процедуре организоване у појединим државама су специјални известиоци односно независни експерти за стање људских права у појединим државама. У јуну 2007. Савет је Поткомисију за заштиту људских права и слобода заменио Саветодавним комитетом за људска права. Саветодавни комитет се састоји од 18 експерата, изабраних на основу личних квалитета и рада у области заштите људских права. Све чланице УН могу да предложе или бар подрже неког кандидата из свог региона. Кандидати морају бити високо стручни, морални и непристрасни. Чланови се бирају тајним гласањем чланова Савета за људска права. Бирају се на три године, уз могућност једног поновног избора. Веома је важна географска расподела: афричке државе - 5 чланова, азијске државе - 5, источноевропске - 2, латиноамеричке и карипске - 3 и западноевропске - 3 члана. Функција Саветодавног комитета је да обезбеди експертска мишљења о различитим питањима и проблемима на које Савет наилази, фокусирајући се углавном на студије и научноистраживачке базе. Мишљења даје само на захтев Савета. Саветодавни комитет може само да предложи решење у вези са ситуацијом коју Савет разматра. Састаје се 2 пута годишње на седницама које трају највише 10 дана, мада је могућа и додатна седница уз сагласност Савета.

- Поступак по представкама

Поступак по представкама уведен је како би се испитивале систематске, масовне и поуздано утврђене повреде људских права и основних слобода које се дешавају у било ком делу света и под било којим околностима. Потребно да се повреде могу окарактерисати као систематске и масовне. Поступак је побољшан како би се осигурала његова непристраност, објективност, ефикасност и благовремено спровођење. Поступак је задржао поверљиву природу, у циљу јачања сарадње са државом. Критеријуми за прихватљивост представке утврђени су Резолуцијом: 1) да није политички мотивисана и да је њен предмет у складу са Повељом УН, Општом декларацијом о људским правима и другим важећим инструментима у области људских права; 2) да даје чињенични опис наводног кршења, укључујући права за која се тврди да су прекршена; 3) да језик није увредљив; 4) да је поднета од стране лица или групе лица који тврде да су жртве кршења људских права и основних слобода, или било ког лица или групе, укључујући и невладине организације, који делују у доброј вери и у складу са начелима људских права, као и да не произилази из политички мотивисаних ставова; 5) да се не заснива искључиво на извештајима које дистрибуирају средства масовне комуникације; 6) да не упућује на случај којим су се индивидуалне процедуре већ бавиле; 7) да су исцрпљени домаћи правни лекови, осим у случају да се чини да су такви лекови неефикасни или да се са њима неразумно одуговлачило.

У оквиру поступка по представкама, формиране су две радне групе у чијој је надлежности испитивање представки као и скретање пажње Савету на систематске, масовне и поуздано утврђене повреде људских права и основних слобода: Радна група за представке и Радна група за ситуације. Обе радне групе функционишу на бази консензуса, а у недостатку консензуса одлуке се доносе простом већином гласова. Радну групу за представке чини 5 чланова, по један из сваке регионалне групе, изабраних на 3 године. Мандат чланова може се обновити само једном. председавајући радне групе, заједно са секретаром, испитује примљене представке на основу раније наведених критеријума за њихву прихватљивост и има право да представку одбаци ако не испуњава критеријуме. Чланови Радне групе за представке коначно одлучују о прихватљивости представки и процењују основаност оптужбе. Радна група за представке припрема Радној групи за ситуације листу свих прихваћених представки и листу препорука о њима. Радна група за ситуације састоји се од 5 чланова изабраних на период од годину дана и мандат им се може обновити само једном. Чланови служе у личном својству. Радна група за ситуације делује на бази информација које је прикупила Радна група за представке. Као и Радна група за представке и Радна група за ситуације може да одбаци случај за који сматра да није прихватљив. Одлуке о сваком питању се доносе консензусом, а ако то није могуће простом већином гласова чланова Радне групе. Радне групе се састају најмање 2 пута годишње. Заинтересована држава треба да

сарађује у жалбеном поступку и да се потруди да обезбеди суштинске одговоре на прихваћену представку најкасније у року од 3 месеца, мада рок може да буде продужен. Извештаје Радне групе за ситуације Савет испитује на поверљив начин, осим ако не одлучи другачије. Радна група за ситуације може да препоручи Савету да ситуацију размотри на јавном скупу, а посебно у случају очигледног и недвосмисленог недостатка сарадње са државом у питању, а Савет је дужан да такву препоруку размотри на првој следећој седници. Од подношења представке држави и разматрања Савета не сме проћи дуже од 24 месеца.

27. Уговорна тела Уједињених нација

Међународни механизми надзора УН предвиђени међународним конвенцијама о људским правима јављају се у два облика: 1) редовни механизам надзора и 2) надзорни механизми квазисудског карактера.

1а) Редовни механизам надзора

Међу механизмима надзора у систему УН који се начешће примењује је извештавање. Извештавање као механизам надзора прва је увела Међународна организација рада. Ово је тзв. редовни (регуларни) механизам надзора. Механизам извештавања заснива се на дијалогу тела надлежног на основу одговарајућег међународног уговора, с једне, и државе уговорнице, с друге стране. Основни задатак је настојање да се уговорнице придржављу преузетих обавеза. У тој функцији разматрају се извештаји држава о мерама које предузимају ради остваривања права која су садржана у конвенцијама и о напретку који остварују у обезбеђивању остваривања ових права. У извештају треба указати, у случају потребе, и на чиниоце и тешкоће који утичу на спровођење одредби конвенција у живот. Државе своје извештаје достављају Генералном секретару УН, који их прослеђује на разматрање релевантним комитетима. Механизам извештавања предвиђен је следећим конвенцијама:

Свака држава уговорница извештај о мерама које усвоји ради примене права признатих у Пакту и о напретку у остваривању тих права Међународног пакта о грађанским и политичким правима подноси Комитету за људска права, годишње и кад год то Комитет затражи.

Држава уговорница Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима доставља Комитету за економска, социјална и културна права извештај о примени овог пакта, годишње и кад год Комитет затражи.

Држава уговорница Конвенције против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака подноси извештај Комитету против мучења сваке четврте године и кад то Комитет затражи.

Држава уговорница Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације доставља извештај Комитету за укидање расне дискриминације сваке друге године и сваки пут кад Комитет то затражи.

Стране уговорнице Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена достављају извештај Комитету о о елиминисању свих облика дискриминације жена сваке 4 године и кад Комитет затражи.

Уговорнице Конвенције о правима детета достављају извештај Комитету за права детета сваких 5 година. Према два Факултативна протокола уз Конвенцију о правима детета, а) о продаји деце дечјој проституцији и дечјој порнографији и б) о учешћу деце у оружаним сукобима извештаји о примени се поменутом Комитету за права детета уносе у Извештај о примени Конвенције о правима детета.

Стране Међународне конвенције о заштити права радника миграната извештаји се подносе Комисији за заштиту права свих радника миграната и њихових породица сваких 5 година и кад год Комисија то затражи.

28. Комитет за људска права

1б) Надзорни механизми који имају квази-судски карактер

Механизми надзора квази судског карактера омогућавају оцену аргумената у спору две стране од стране надлежног комитета. Ове механизме одликује могућност да државе уговорнице и појединци поднесу представке надлежним комитетима странама, а потом да изнесу доказе у писаној и у усменој форми. У случају да комитет не може постићи мирно решење спора он износи своје ставове да ли је држава повредила одредјено право загарантовано конвенцијом. Овај механизам обухвата:

Право државе да поднесе представку надлежном комитету против друге државе због кршења права загарантована конвенцијом, које предвиђају:

- Међународни пакт о грађанским и политичким правима омогућава државама уговорницама да Комитету за људска права упућују представке у којима тврде да нека друга страна уговорница не испуњава своје обавезе преузете Пактом. Овај поступак је могућ само ако су и држава која упућује представку и она на чије се понашање жали претходно дале посебне изјаве да признају надлежност Комитета за људска права да прима такве представке и да о њима расправља.

- Према Конвенцији против мучења и других свирепих, нехуманих, или понижавајућих казни или поступака све државе уговорнице могу у сваком моменту изјавити да признају надлежност Комитета против мучења да прима и испитује саопштења у којима нека држава чланица тврди да нека друга држава чланица не извршава своје обавезе проистекле из Конвенције. Поступак ступа у дејство само ако су и држава саопштење упути и она за коју тврди да не спроводи своје обавезе дале такву изјаву. Конвенција омогућава да Комитет отвори поступак и кад добије поуздана обавештења која по његовом мишљењу основано упућују да се на територији неке државе систематски спроводи мучење (на ову одредбу је допуштена резерва).

- Према Међународној конвенцији о укидању свих облика расне дискриминације, страна уговорница која ако сматра да нека друга уговорница не примењује одредбе Конвенције на задовољавајући начин на то може скренути пажњу Комитета који, након што је односну државу позове да да одговор, настоји да им помогне да дођу до решења. Подношење жалби од стране државе чланице и поступак на основу тога води није факултативан, у смислу да није потребно да државе о којима је реч дају посебне изјаве. Председник Комитета доставља извештај Комисије свакој држави уговорници у спору. Ове државе обавештавају председника Комитета у року од 3 месеца да ли прихватају препоруке садржане у извештају Комисије. По истеку овог рока Комитет доставља извештај и изјаве заинтересованих страна осталим државама странама Конвенције.

Право појединца или група да поднеси представку надлежном комитету против државе под чијом су јурисдикцијом, ако крши права заштићена конвенцијом

- Факултативни протокол уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима је омогућио да појединци покрену механизам надзора над спровођењем обавеза које су преузеле државе. Реч је о посебном међународноправном инструменту који су потписале и ратификовале државе које су желеле да прихвате надлежност Комитета за људска права да прима и разматра представке појединаца који спадају под њену надлежност и који тврде да су жртве кршења било ког права из Пакта од стране државне уговорнице.

- Међународна конвенција против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака и Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације садрже сличну могућност, међутим, овај вид надзора је факултативан, односно могуће га је спровести само ако је држава о којој је реч дала изричиту изјаву да прихвата надлежност Комитета да прима и разматра саопштења појединаца или група лица пошто га је :

- Опциони протокол уз Конвенцију о елиминисању свих облика дискриминације жена предвиђа надлежност Комитета за укидање дискриминације жена да прима и разматра представке које подносе појединци, или групе појединаца под јурисдикцијом државе чланице који тврде да им је држава прекршила неко од права из Конвенције. Представке се подносе у писаном облику и не могу бити анонимне, а претходно морају бити исцрпљени сви домаћи правни лекови, осим ако је поступак по таквом правном леку продужен преко разумног рока, или ако је мало вероватно да ће пружити одговарајуће задовољење. Комитет разматра представке узимајући у обзир све информације које му учине доступним појединци, или групе појединаца, као и заинтересована држава уговорница водећи рачуна да је дата информација достављена заинтересованим странкама. Када Комитет прими поуздана обавештења

која указују да држава уговорница тешко и систематски крши права из Конвенције позваће државу уговорницу да сарађује у испитавању обавештења и да достави своје примедбе у погледу тих обавештења. Комитет може задужити једног или више својих чланова да спроведу истрагу по одредјеном питању и да га хитно обавесте. Ако је оправдано истага може обухватити и одлазак на територију државе уговорнице, уз њену сагласност. Комитет доставља мишљење заједно са евентуалним препорукама, заинтересованим странкама. Држава чланица треба да у року од 6 месеци од пријема тих налаза, коментара и препорука Комитету достави своје примедбе. Комитет може односну државу да позове да у свој национални извештај о примени Конвенције против свих облика дискриминације жена укључи детаље о мерама предузетим у вези са спореденом истрагом. Такође, Комитет може по истеку рока од 6 месеци позвати односну државу уговорницу да га обавести о мерама предузетим у вези с истрагом. На ове одредбе може се ставити резерва приликом потписивања и ратификације Протокола.

1в) Надзор преко тела за превенцију

Опциони протокол уз Конвенцију против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака успоставља Поткомитет за превенцију мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака у циљу успостављања система редовних посета местима где се налазе лица лишена слободе ради превенције мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Поткомитет за превенцију има 10 чланова који се бирају се на период од четири године. Поткомитет обилази места где се налазе лица лишена слободе и даје препоруке државама чланицама у вези са заштитом лица лишених слободе од мучења. Држава чланица је дужна да прими чланове Поткомитета на своју територију, да им обезбеди неограничен приступ информацијама у вези са бројем лица лишених слободе у притворским установама, информацијама које се односе на поступање с тим лицима, неограничен приступ притворским установама и њиховим инсталацијама и објектима, као и могућност да насамо разговарају са лицима лишеним слободе. Поткомитет за превенцију поверљиво саопштава своје препоруке и запажања држави чланици, а такође објављује свој извештај заједно са коментарима државе чланице када она то затражи. Поткомитет за превенцију подноси јавни годишњи извештај о својим активностима Комитету против мучења. Уколико држава чланица одбије да сарађује са Поткомитетом за превенцију или да предузме кораке да поправи ситуацију у складу са препорукама, Комитет против мучења може, на захтев Поткомитета, да саопшти своје ставове, да изда саопштење за јавност или да објави извештај Поткомитета. На Протокол се не могу ставити резерве.

2) Специјалне процедуре које се примењују у складу са одлукама релевантних УН надзорних тела, пре свега, Комисије за људска права Трећи вид надзора над спроводјењем људских права врше тела која се

заснивају на члану 68. Повеље УН и које сачињавају овлашћени представници држава које бира Економски и социјални савет. Реч је о политичким телима која поступају по инструкцијама својих влада. Њихова надлежност се, највећим делом темељи на резолуцијама Економског и социјалног савета и одражава промене у односу држава према заштити и унапредјењу људских права Специјалне процедуре Комисије за људска права су општи назив за механизме које је Комисија успоставила како би могла да прати стање људских права у у једној одредјеној земљи, односно опште стање једног одредјеног права. Иако се могу успоставити на различите начине, специјалне процедуре подразумевају да Комисија за људска права именује појединца који се зове специјални извештац или представник, или независни експерт, односно формира радне групе. Мандат специјалних процедура утврђује се резолуцијама Комисије за људска права о специјалним процедурама, а специјалне процедуре имају обавезу да поднесу извештај о свом раду сваке године Комисији за људска права. Појединца који делује као специјални извештац, представник, независни експерт или члан радне групе именује Председавајући Комисије за људска права након консултације са пет регионалних група које чине земље чланице Комисије. Специјални извештац, представник, независни експерт или члан радне групе делује у личном својству највише 6 година. Тренутно има преко 30 специјалних процедура који уживају радну и логистичку подршку Канцеларије високог комесара за људска права. Ове специјалне процедуре чији је задатак да прате, саветују и јавно објављују извештаје о стању људских права најчешће имају два вида: први је праћење стања људских права у једној одредјеној земљи (приступ по земљи), а други праћење стања, или евентуалног кршења једног одредјеног права (тзв. тематски приступ).

У остваривању својих задатака специјалне процедуре посећују одредјене земље (мисија сакупљања података) и подносе извештај Комисији за људска права. Ове посете се остварују или на основу захтева специјалне процедуре, или на позив заинтересоване земље или на основу тзв (ехтенедед стандинг инвитаион) отвореног позива Владе државе проширеног на све тематске процедуре Комисије¹⁴. Током боравка у одредјеној земљи специјалне процедуре оцењују опште стање људских права као и институционалну, законодавну, правосудну, управну и де факто ситуацију. Специјалне процедуре се сусрећу са представницима државних и локалних власти, односно, судијама, скупштинским посланицима, представницима невладиног сектора и жртвама кршења људских права, представницима међународних организација и медијима на прес конференцији по завршетку задатка. На основу утврђеног стања специјалне процедуре доносе закључке и препоруке које кроз свој извештај који подносе Комисији за људска права на годишњем састанку упућују земљи коју су посетили.

ц) Канцеларија високог комесара за људска права Канцеларија високог комесара за људска права је посебан орган надзора у систему УН основан

1993. године резолуцијом Генералне скупштине УН 48/141. Високи комесар је службеник УН чија је главна одговорност активност УН у домену људских права под руководством и одговорношћу Генералног секретара. У обављању својих дужности делује у оквиру овлашћења добијених одлукама Генералне скупштине, Економског и социјалног савета и Комисије за људска права. Мандат Високог комесара за људска права је укључује унапредјење и заштиту људских права, међународну сарадњу у вези са промоцијом и заштитом људским права, реаговање на ситуације кршења људских права, као и усвајање и јачање и развијање ефикасног механизма УН у области људских права.

Међународне конвенције легислативног карактера дају оптималне могућности за заштиту и унапредјење поштовања људских права. Појединац се у овом случају пред надлежним органима може позвати на своја права и ефикасно их штитити. Ипак, када је у питању међународни план чињеница је да до сада прихваћени механизми надзора имају ограничени домет. Регуларни надзор- односно међународни надзор који се врши на основу извештаја које државе подносе у вези са применом ратификованих конвенција у области људских права, као и специјални надзори, било они који имају квази-судски карактер, било они које спроводе релевантна тела УН се у принципу свде на политички притсак који се препорукама надлежних органа УН врши на државе чланице. У том смислу ситуација на универзалном плану је далеко од оне која постоји на регионалном-европском плану.

ВЕЖБА

Комитети за људска права су органи УН установљени на основу појединачних међународних уговора.

Данас постоји девет комитета Уједињених нација: Комитет за социјална и културна права, Комитет за елиминацију расне дискриминације, Комитет за елиминацију дискриминације жена, Комитет против мучења, Комитет за права дјетета, Комитет радника миграната, Комитет за права хендикепираних особа, Комитет против насилног нестанка.

Савету за људска права и комитети имају на располагању исте механизме као и исти начин рада: који се састоји и од извештаја и препорука државама потписницама одговарајућих конвенција.

Оба органа могу се бавити индивидуалним случајевима на основу појединачних представки појединаца који су држављани државе-потписнице о чему дају извештаје, мишљења.

Мишљења и извештаји представљају базу из које се могу извести одређени закључци о слабостима или ефикасности држава у погледу поштовања нормативних аката из области људских права.

Оба ова органа су подржана и од стране Канцеларије Високог представника УН за људска права (ОХЦХР) чији је мандат унапређење и заштита људских права.

ОХЦХР постоји у Њујорку и Женеви, а свој мандат врши у одређеним регионима света и појединим државама. Поред ових активности, обављају свој мандат и путем мировних мисија у одређеним регионима.

29. Међународна организација рада

Сви припадници друштва имају ризик економске природе услед последица старости, болести, повреде на раду, инвалидитета, незапослености, материнства или губитка хранитеља. Заштита која се припадницима друштва пружа од тог ризика представља социјалну сигурност. Социјална сигурност обухвата програме којима се ублажава сиромаштво услед наведених ризика, који се финансирају из укупних прихода (социјална помоћ), као и обезбеђење приступа основној здравственој заштити. Ови програми могу имати тројак основ, с једне стране могу бити условљени имовинским стањем, с друге, финансирани из доприноса у наменске фондове осмишљене као начин да се надокнади губитак прихода (социјално осигурање) и, с треће, потребу и/или стање осигураника. Ти програми заједно чине систем социјалне сигурности. Социјална сигурност унапређује друштвену стабилност и економску продуктивност, тако што доприноси обезбеђењу благостања радника и њихових породица.

У препоруци Међународне организације рада (МОП) о сигурности прихода (бр. 67/1944), државе чланице су се сложиле у прокламацији да социјална сигурност представља, како социјалну и економску потребу, тако и људско право. Овакво становиште афирмишу универзални инструменти, попут Опште декларације о људским правима и Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима. Главно тело МОП, Међународна конференција рада, је консолидовала овај став, 2011. године, резолуцијом у којој се отклањање недостатака у покривености социјалном заштитом препознаје као приоритет за постизање праведног економског развоја, социјалне кохезије и достојанственог рада за све. Резултат овог препознавања, односно прокламовања стандарда, је Препорука МОП о основама социјалне заштите (бр. 202/2012). Њом се прокламују смернице државама чланицама „како да поставе основе социјалне заштите у оквиру система социјалне сигурности” за све грађане. Основи социјалне заштите на националном нивоу су дефинисани као сетови основних гаранција у области социјалне сигурности чија је сврха да спрече или ублаже последице сиромаштва, рањивости и социјалне искључености. Државе су треба (дужне су, односно није правна обавеза) да обезбеде основе социјалне заштите за све грађане и децу, у складу са својим прописима, тако да обухватају најмање једну од четири наведене гаранције: (а) приступ основној здравственој заштити укључујући и заштиту материнства; (б) основну сигурност прихода за децу која омогућава приступ исхрани, образовању, нези и другим неопходним робама и услугама; (в) основну сигурност прихода за особе у активном добу који нису у могућности да зараде довољно, посебно у

случају болести, незапослености, материнства или инвалидитета; и (г) основну сигурност прихода за старије особе.

У оквиру Међународне организације рада посебно су развијени поступци за остваривање синдикалних права, кроз Комитет за синдикалну борбу и Комисију за истрагу и мирење.

Утицај МОР је на стандардизацији социјалне сигурности ојачан је са све веб платформа: (а) социјална заштита и људска права (<http://socialprotection-humanrights.org>), која представља простор у коме водећи експерти износе своје ставове о изазовима за примену социјалне заштите у погледу коришћења исте, као и простор у коме се обезбеђују практична решења за креаторе политика и практичаре; (б) социјална заштита (<http://www.social-protection.org/gimi/gess/>), на којој се могу пронаћи различите процене, евалуације, најбоље праксе и препоруке, као извори и алати за креаторе политика и практичаре у уређивању основа социјалне заштите и и система социјалне сигурности.

Међународна конфедерација синдиката, која блиско сарађује са МОР, покренула је глобалну кампању на плану унапређења недискриминације и једнакости, против расизма и хомофобије, намењену синдикалном чланству, актерима тржишта рада и јавности. Ради се о обуци на нивоу синдиката са циљем да се унапреди свест, информисање и комуникација о различитостима и једнакости на радном месту.

30. Организација УН за просвету, науку и културу

Евиденције државних органа могу садржати доказе о тешким кршењима људских или хуманитарног права. Стога, препоруке међународних организација прокламују дужност чувања и заштите досијеа лица после репресивног режима. Начело старања о досијеима се артикулише у оквиру Организација УН за просвету, науку и културу (УНЕСКО), као обавеза која проистиче из начела међународног јавног права о поступању са добрима која представљају културну баштину човечанства. УНЕСКО је 1995. године објавио студију о архивима служби безбедности бивших репресивних режима. Нагласком на практичну улогу досијеа препознаје се нова улога архива тајних служби репресивних режима и њихових досијеа као средства за обезбеђивање примене људских права, од амнестија за жртве другачијег мишљења, до обештећења за жртве репресије. Заштита докумената о репресији, као добара од културног интереса, постоји и на међународном нивоу, у оквиру програма Меморија света УНЕСКО. Уврштавањем у овај регистар та врста документа постаје део баштине човечанства. Архиви су универзално прихваћени као део културне баштине и, у поступању са архивима о репресији, државе морају да изврше категоризацију документације и да, у оквиру обавезе очувања, утврде елементе докумената (творец, време настанка, уникатност и аутентичност, сачуваност и репрезентативност). Поступање са њима постало је предмет интересовања међународног механизма за заштиту и унапређење људских права и артикулисања у оквиру УНЕСКО.

У делокругу УНЕСКО је и слобода мисли и изражавања, заштићена у ПГПП (чл. 19), која обухвата право да се тражи и добије информација и објективно информисање. Декларација о слободи информисања, усвојена у окриљу УНЕСКО, 2010. године, позива чланице да законски отелотворе остваривање начела максималне доступности информација грађанима. Декларација позива државе да у циљу примене овог начела утврде *inter alia*: ограничен број изузетака од доступности, активну обавезу државе да достави информације, јасне и једноставне процедуре за подношење захтева, независан и делотворан систем надзора над доступности информација, као и одговарајуће мере за унапређење права на информисање. Декларација предвиђа обавезу органа и тела УНЕСКО да је примењују у својим активностима, у области права на информисање и слободе изражавања.

УНЕСКО је једина специјализована агенција УН са мандатом да непосредно штити слободу изражавања и слободу штампе, у складу са општим циљевима унапређења поштовања правде, владавине права и људских права прокламованих у Повељи УН за све народе, без дискриминације. Овај мандат остварује преко Комитета за конвенције и препоруке, помоћног тела Извршног одбора УНЕСКО, надлежног за разматрање извештаја држава чланица, примену стандарда и испитивање случајева и тема наводних кршења људских права из делокруга УНЕСКО.

УНЕСКО спроводи активности и на плану јачања капацитета чланица у суочавању са проблемима маргинализације и дискриминације. Основ за ове активности је правно схватање да Универзална декларација о људским правима и ПГПП афирмишу демократску владавину и да је универзално прихваћено да је изградња демократије најбољи пут да се обезбеде међународни мир и стабилност.

31. Регионалне организације и људска права - опште

Регионалне организације за људска права чине регионалне системе, који се састоје од инструмената и механизма преко којих се активно делује на плану нормирања, унапређења и заштите људских права на регионалном нивоу. промовисању и заштити људских права. Регионални инструменти за људска права (нпр. уговори, декларације) помажу у развоју међународних норми и стандарда људских права, одражавајући специфичне регионалне проблеме људских права. Регионални механизми за људска права (нпр. комисије, специјални известиоци, судови) доприносе да се ти инструменти примене у стварном животу. Тренутно, три развијена регионална система људских права постоје у Европи, Америкама и Африци.

32. Савет Европе и Европски суд за људска права

У Европи постоји обухватан регионални систем за заштиту људских права, који обухвата Савет Европе, Европску унију и Организацију за европску безбедност и сарадњу. Свака од ових међувладиних организација има

своје регионалне механизме и инструменте. Најстарији и најразвијенији су у Савету Европе, са инструментима попут Европске конвенције о људским правима, Европске социјалне повеље и Европске конвенције о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих поступака или кажњавања, као и механизмима као што су Европски суд за људска права, Европски комитет за социјална права и Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступање или кажњавање. Европски систем обухвата и Комисију против расизма и нетолеранције и Комесара за људска права. Европски суд за људска права има надлежност над државама чланицама Савета Европе које су прихватиле уговорну надлежност Суда. Суд расправља пријаве кршења људских права од стране појединаца и држава, а његове одлуке у вези с тим су обавезујуће. Темељне вредности ЕУ обухватају и основна права и слободе грађана Уније, која су укореењена у уставима већине држава чланица ЕУ, чији правни системи прокламују владавину права и поштовање достојанства, слободе и права личности. Суд правде је 1969. године успоставио праксу која представља оквир за основна права. До тада је одбијао поступке који су се односили на основна права обрзлажући то да ти спорови спадају у делокруг националног права, али је морао да промени ово становиште пре свега зато што је био оличење првенства права Уније над националним правом, што се могло успоставити једино уколико право Уније гарантује заштиту основних права као и устава држава чланица, што је учинио препознавањем самосталног оквира основних права ЕУ. Суд је, у почетку, развијао мере заштите основних права из одредби Уговора, везано за забрану дискриминације које се односе на аспекте једнакости (на основу националности, пола, расе, етничког порекла, вероисповести, уверења, инвалидитета, старости или сексуалне оријентације, једнако третирање роба и лица када је реч о четири основне слободе). Четири основне слободе ЕУ могу се посматрати и као основно право на слободу кретања и слободу избора и бављења неком професијом, у оквиру којих се гарантују и право на удруживање, право на петицију и заштита пословне и професионалне тајне. Овај почетни развој заштите основних права Суд правде је развијао и допуњавао тако што је признавао и примењивао општа правна начела, позивајући се на заједничке идеје устава држава чланица и на међународне конвенције о заштити људских права које су потписале државе чланице. На основу тога Суд је низ слобода признао као основна права која гарантује комунитарно право: право власништва, слободу обављања неког занимања, неповредивост дома, слободу мишљења, општа права личности, заштиту породице, економску слободу, слободу вероисповести или вере, као и одређен број основних процесних права као што су право на праведан судски поступак, начело поверљивости преписке између адвоката и клијента, забрана поновног кажњавања за исто кривично дело или обавеза да се наведе образложење одређеног правног акта ЕУ. Важно обичајно процесно начело је једнак третман, односно да у сличним предметима треба

поступати на исти начин уколико не постоји објективно оправдан разлог за њихово разликовање. Процес извођења „европских основних права“ имао је недостатак у виду ограничености Суда правде на појединачне предмете. Лисабонски уговор је направио одлучујући корак у заштити основних права у ЕУ. Уговор о ЕУ прогласио је обавезујућом за активности институција ЕУ и држава чланица, када примењују и спроводе право Уније, Повељу Европске уније о основним правима. Ова Повеља се у Уговору о ЕУ помиње као обавезујућа, чиме постаје правно обавезујућа и успоставља применљивост основних права у праву Уније. Изузетак су Пољска и Велика Британија, које нису усвојиле систем основних права из Повеље (на пр., у погледу верских питања или третирања мањина), те их обавезује само судска пракса Суда правде.

Напредак у области заштите људских права најбоље показује Савета Европе, који су основале западноевропске државе почетком педесетих година, а данас су у овој организацији све европске државе. Да би држава могла постати чланица Савета Европе, неопходно је да испуни три услова – постојање демократских институција, поштовање људских права и владавину права. Значај пријема у Савет Европе је у томе што држава која постаје његова чланица неизоставно прихвата Европску конвенцију о људским правима као један од најважнијих уговора у овој области. Конвенција о људским правима усвојена у окриљу Савета гаранције људска права и успоставља ефикасан систем надзора над њиховим поштовањем. Прва је могућност да државе чланице указују органима Савета Европе на повреде људских права у некој земљи. Таква држава обично бива изложена различитим санкцијама које могу ићи и до суспензије, па и искључења из организације. Други механизам заштите је могућност да се појединац, ако сматра да му је неко право које је гарантовано Европском конвенцијом повређено, након што се претходно обрати домаћим судовима и искористио све правне лекове, обрати директно Европском суду за људска права.

33. Организација за европску безбедност и сарадњу

На заседању Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) у Москви 1991. године усвојено начело да људска права нису само унутрашња ствар поједине земље чланице, већ су заједничка брига свих чланица ове организације и међународне заједнице као целине. Практично, у случају кршења људских права, као елемента индивидуалне и колективне безбедности у држави чланици, ОЕБС има право да употребљава свој безбедносни механизам да а за решавање проблема кршења људских права, односно да реагује на кршења људских права у држави чланици. ОЕБС, у том контексту спроводи демократску политичку контролу и надзор. У ту сврху, у окриљу ове организације установљен је низ оперативних и административних тела и функција, као што су Председавајући ОЕБС-а са посебним оперативним овлашћењима, Центар за спречавање конфликта, Канцеларија за демократске институције и људска права, Високи комесар за националне мањине, Представник за

слободу медија, Суд за мирење и арбитражу, као и *ad hoc* специјалне мисије и групе. Данашњи приоритети ОЕБС-а су усмерени на процес управљања кризама (*crisis management*) и у том оквиру делује неколико специјализованих тела, попут Канцеларије за демократске институције и људска права, Високи комесар за националне мањине, Представник за слободу медија.

На плану заједничког одговора, ОЕБС прокламује спремност за помоћ у случају нереда и безакоња у некој од држава чланица. Томе следи тзв. људска димензија, у оквиру које државе чланице преузимају обавезу да се супротставе свакој претњи безбедности која проистиче из повреде људских права и основних слобода. Поред стандардних заштићених слобода, инструменти ОЕБС наводе и заштиту од нетолеранције, агресивног национализма, расизма, шовинизма, ксенофобије и антисемитизма. Државе чланице су дужне да се супротставе и овим негативним манифестацијама као могућим изворима претњи безбедности. Такође у оквиру заједничког одговора, предвиђа се и војно-политичка димензија одговора новим ризицима и изазовима.

Међу шест основних видова активности ОЕБС спадају унапређење и развој дијалога, укључујући кроз саветодавне и стручне делегације институција ОЕБС и личних изасланика председавајућег; одржавање састанака представника ОЕБС и држава у питању; организовање образовних програма ради побољшања стандарда и праксе у области људских права, итд. Операције на лицу места се увелико практикују у деловању ОЕБС. У циљу омогућавања брзог деловања на плану цивилне помоћи Повеља предвиђа стварање посебног механизма под називом Тимови за брзу стручну помоћ и сарадњу, који омогућавају ОЕБС-у да пружи брзу стручну помоћ приликом спречавања конфликта, управљања кризама и постконфликтном опоравку. Такође је у оквиру Центра за спречавање сукоба формиран Оперативни центар, чији је задатак да планира и води операције на лицу места. Мировне операције су активност у функцији остваривања циљева ОЕБС-а која за сада нема значајније размере, те се у Повељи изражава решеност држава чланица да ОЕБС ојача своју улогу на пољу мировних операција. Штокхолмском конвенцијом, из 1992. године, установљен је Суд за мирење и арбитражу, али до сада није био коришћен у пракси од стране држава чланица и Повељи позива стране уговорнице да у случају међусобних спорова користе овај механизам и да апелује на државе чланице које му још нису приступиле да то учине.

34. Европска унија

У складу са поимањем да су људска права општа (универзална) и недељива, Европска унија (ЕУ) активно унапређује и штити основна права како у оквиру својих спољних граница, тако и у односима с трећим државама које редовно укључује у своју спољну политику. Активности ЕУ на плану унапређења и заштите људских права усмерене су највише на укидање смртне казне, сузбијање мучења, расизма и ксенофобије,

спречавање ратних злочина и геноцида те на јачање политика заштите права жена и деце, заштиту мањина, заштиту особа с инвалидитетом и других група за које сматра потребно да се ангажује у заштити њихових људских права.

У обликовању становишта ЕУ у вези тема из области људских права учествују чланице ЕУ, које су посебно активне на том плану у складу са приоритетима својих спољних политика. Заједнички рад чланица ЕУ на обликовању становишта о људским правима одвија се првенствено кроз два институционална облика: (а) у оквиру Радне групе Савета ЕУ о људским правима и (б) на координацијама држава чланица ЕУ у оквиру релевантних међународних тела у области људских права.

У циљу помоћи државама на плану унапређења националних политика у области људских права, ЕУ је израдила низ смерница о људско-правним приоритетима (смртна казна, заштитници људских права, деца у оружаним сукобима), који су у функцији инструмената унапређења националних политика. Пример таквог инструмената је формат назван Дијалог о људским правима, који пружа оквир за креативну и интензивну сарадњу с државама нечланицама у циљу оснаживања људских права.

У циљу подршке људским правима широм света, ЕУ је образовала Европску иницијативу за демократију и људска права. Ова иницијатива има за циљ да унапређује заштиту људских права, односно конкретно укидање смртне казне, борбу против мучења, расизма и дискриминације и поштовање политичких и грађанских права, кроз јачање демократије, доброг управљања и владавине права, као и спречавања сукоба у трећим државама. Тренутно, ангажман EIDHR се огледа у томе да финансира пројекте за заштиту равноправности полова и за права деце, као и да пружа подршку заједничким активности ЕУ и другим организацијама у заштити људских права.

35. Амерички систем заштите људских права

Регионални систем о људским правима за Северну и Јужну Америку (Међуамерички систем за заштиту људских права) функционише у оквиру међувладине Организације америчких држава (ОАС). Међуамерички систем, исто као и систем УН за људска права, почива на декларацији начела (Америчка декларација о правима и дужностима човека из 1948.), правно обавезујућем уговору (Америчка конвенција о људским правима, ступила је на снагу 1978.) и механизмима примене заснованим на Повељи и на уговорима (Међуамеричка комисија за људска права и Међуамерички суд за људска права). Систем заснован на Повељи обавезује све државе чланице ОАС, док је систем Конвенције правно обавезујући само за државе уговорнице. Ова два система се преклапају и делују на различите начине.

Међуамеричка комисија (са седиштем у Вашингтону) основана је ради унапређења и заштите људских права у Америкама. Састоји се од седам независних чланова (комесара) који служе у личном својству. Она прима индивидуалне представке, прати стање људских права у државама

чланицама и решава приоритетна тематска питања. Ово тело има мандат да сачињава извештаје, мандатује специјалне известиоце и појединце за праћење усклађености држава ОАС са међународним споразумима о људским правима. До сада, Међуамеричка комисија се бавила: правима жена, правима детета, правима урођеничких народа, правима особа лишених слободе, радницима мигрантима и њиховим породицама, расном дискриминацијом, заштитницима људских права (кроз извештаје) и слободом изражавања (преко специјалног известиоца). Специјални извештај Међуамеричке комисије за људска права је ангажован са пуним радним временом, док су сви други мандати утврђени повереницима (за права геј, транс, бисексуалних и интерсексуалних особа). Међуамерички суд за људска права (са седиштем у Сан Хозеу) надлежан је да расправља предмете који су му поднети од стране Комисије или државе потписнице Конвенције и да коначно пресуди (пресуда је обавезујућа, али систем не предвиђа њено извршење), као да даје саветодавна мишљења у којима тумачи Америчку конвенцију или друге међународне споразуме релевантне за заштиту људских права у Америкама. Саветодавно мишљење могу тражити све државе чланице ОАС, Комисија и органи ОАС-а у ограниченој мјери од Суда. Државе чланице могу тражити мишљење о усклађености свог националног права са међународним инструментима.

36. Афрички систем заштите људских права

Афрички регионални систем људских права успостављен је у оквиру међувладине Афричке уније. Главни регионални инструмент за људска права у Африци је Афричка повеља о људским правима и правима народа (1981), а главни механизми су Афричка комисија за људска права и права народа и Афрички суд за људска права и права народа. Афричка повеља (ступила на снагу 1986.) укључује опште стандарде и начела људских права, али и одражава вредности афричких традиција. Стога, Афричка повеља одражава концепт реципрочног односа између индивидуе и заједнице, повезујући индивидуална права и права која се остварују колективно.

Афричком повељом основана је Афричка комисију за људска права, са седиштем у Бањулу, Гамбија. То је квази-судско тело састављено од једанаест независних стручњака које је задужено за унапређење и заштиту људских права и права народа на целом континенту (разматра периодичне извештаје држава уговорница о спровођењу одредаба Повеље), као и за тумачење Афричке повеље и разматрање индивидуалних жалби због кршења Повеље. Афричка комисија је успоставила неколико посебних механизма (6 специјалних извештајца који прате и извештавају наводе о кршењима у државама чланицама Афричке уније, и 11 радних група, одбора или студијских група које прате и истражују питања људских права из надлежности Комисије). У оквиру мандата известиоца су: слобода изражавања и приступ информацијама; заштитници људских права; услови притвора; избеглице, азиланти,

мигранти и интерно расељена лица; права жена. Радне групе покривају специфична питања која се односе на рад Афричке комисије: аутохтоне популације, заједнице у Африци; економска, социјална и културна права; права старијих особа и особа са инвалидитетом; смртна казна; екстрактивне индустрије, животну средина и кршења људских права; правично суђење; и комуникације. Коначно, постоје Комитет за спречавање мучења; Комитет за заштиту права особа које живе са ХИВ-ом; и студијска група за слободу удруживања. Афрички суд за људска права и права народа основан је 2004. године. Суд је надлежан за све предмете и спорове који су му поднесени у вези са тумачењем и применом Афричке повеље, Протокола и свих релевантних инструмената о људским правима које су ратификовале односне државе.

37. Невладине организације и људска права

Невладине организације, иако немају непосредну надлежност и баве се феноменима искључиво пројектно, могу да допринесу примени и остваривању људских права. Оне, наиме, могу да указују на побољшања или пропусте државних органа у поштовању људских права, да систематски прате информације које имају везу са људским правима и извештавају јавност и професионална удружења о својим налазима, да обезбеђују бесплатну правну помоћ сиромашним и организаторима и учесницима јавних скупова (чак сматрају да морају да се нађу у закону чему се противе адвокатске коморе), да ургирају реакцију правосудних органа и ефикасну истрагу, да реализују пројекти који се директно или индиректно односе на положај грађана, јавне дебате и консултативне процесе, да прате рад државних органа и обавештавају јавност о њиховом раду, да пружају специјализоване услуге и налазе, као и базе података. Проблем релевантности извештаја ових организација је приступ подацима, односно чињеница да извештаје и процене сачињавају углавном на основу анализе средстава јавног информисања.

Релевантност невладиних организација афирмисана је институционално тако што се део Универзалног периодичног прегледа заснива на информацијама добијеним од невладиних организација и других заинтересованих субјеката (који компилира Канцеларија високог комесара УН за људска права. О месту ових организација се изјаснио и Комитет за људска права, који је у Закључним разматрањима периодичног извештаја, осврћући се на слободу изражавања, закључио да држава треба да заштити од свих облика застрашивања и да се уздржи од кривичног гоњења активиста невладиних организација и заштитника људских права.

38. Поступци међународног надзора - опште

У оквиру система УН постоје различити поступци надзора и то су : механизми надзора предвиђени међународним конвенцијама о људским правима, специјалне процедуре које се примењују у складу са одлукама релевантних надзорних тела УН (Комисије за људска права, Поткомисије

за заштиту људских права и Канцеларије високог комесара за људска права).

Међународне механизме надзора треба схватити као уважавање чињеница да су легитимни интереси међународне заједнице заштита и унапређење људских права и да свака држава обезбеди поштовање људских права у складу са међународно признатим стандардима:

а) Механизми надзора предвиђени међународним конвенцијама о људским правима

а1) Редовни механизам надзора – извештавање по конвенцијама

а2) Надзорни механизми који имају квази-судски карактер

б) Специјалне процедуре које се примењују у складу са одлукама релевантних УН надзорних тела, пре свега, Комисије за људска права. Трећи вид надзора над спровођењем људских права врше тела која се заснивају на члану 68. Повеље УН и које сачињавају овлашћени представници држава које бира Економски и социјални савет. Реч је о политичким телима која поступају по инструкцијама својих влада.

ц) Канцеларија високог комесара за људска права је посебан орган надзора у систему УН основан 1993. године резолуцијом Генералне скупштине УН 48/141. Високи комесар је службеник УН чија је главна одговорност активност УН у домену људских права под руководством и одговорношћу Генералног секретара. У обављању својих дужности делује у оквиру овлашћења добијених одлукама Генералне скупштине, Економског и социјалног савета и Комисије за људска права.

39. Поступак који покрећу жртве кршења људских права

Подносилац представке мора бити лице, невладина организација или група лица која тврди да је жртва повреде загарантованог права. Европском конвенцијом. Пред Европским судом за људска права питање статуса жртве подносиоца представке је релевантно у свим фазама поступка. За постојање статуса жртве није неопходно да је подносилац представке претрпео штету. Статус жртве је услов *sine qua non* за прихватање индивидуалне представке. Европска конвенција штити права како држављана тако и странаца, лица без држављанства и особа које немају пословну способност (деца или особе са озбиљним поремећајима). Појам жртве се у пракси тумачи независно од унутрашњих прописа држава чланица, попут везано за способност и правни интерес за покретање поступка. Настојање Суда да пружи заштиту широком кругу жртава видљиво је и по прихватању да се као подносиоци представки, поред појединаца, појаве и групе лица, села, невладине организације, акционари, активна и неактивна привредна друштва, трустови, струковна удружења, политичке организације, синдикати, верске организације и сл. Појединци, невладине организације и групе лица могу подносити представке сами или преко својих заступника.

Подносилац представке мора тврдити му је повређено зајемчено право или слобода. У највећем броју случајева подносиоци представки су непосредне жртве. Под непосредном жртвом сматра се лице директно

погођено пропуштањима или радњама државних органа или службеника, које су резултирале кршењем зајемчених права и слобода. Суд разматра конкретне околности сваког предмета, и не допушта апстрактне представке (*actio popularis*), као ни хипотетичка кршења, па је постојање статуса жртве на страни подносиоца неопходан услов да Суд представку узме у разматрање. у појединим ситуацијама европски суд је проглашавао прихватљивим представке чак и онда када против подносиоца није предузета ниједна конкретна мера, већ је сам закон државе повређивао његова права (тзв. потенцијалне жртве).

Чињење или нечињење које представља повреду права мора непосредно погодити подносиоца представке. Ипак, Суд ово правило не примењује круто и рестриктивно, већ дозвољава право на представку и лицима која су посредно претрпела повреду неког свог права, и то кршењем права друге особе. Тако се у пракси Европског суда појављују представке поднете од стране лица у блиским породичним односима са особама које су непосредно претпеле повреду права и слобода.

Чињење или нечињење које представља повреду права мора непосредно погодити подносиоца представке. Ово правило се не примењује рестриктивно, већ се дозвољава право на представку и лицима која су посредно претрпела повреду неког свог права, и то кршењем права друге особе. Тако се у пракси Европског суда појављују представке поднете од стране лица у блиским породичним односима са особама које су непосредно претпеле повреду права и слобода. Ако подносилац представке умре док је у току поступак пред Судом, уобичајено је да поступак настави његов блиски сродник или наследник, ако за то има легитимни интерес или ако је Суд уверен да је реч о питању од опште важности. У пракси нису страни ни примери да је поступак настављен и онда када нема наследника подносиоца представке.

За индивидуалне представке веома је важно питање прихватљивости, јер ће се постојање наводне повреде права испитивати само онда када је представка поднета од стране активно легитимисаног лица и када испуњава услове, како позитивне (исцрпљење унутрашњих правних лекова и поштовање рока од правоснажне пресуде 6 месеци) и негативне (анонимне представке, представке које је Суд већ разматрао или које су поднете другој међународној инстанци, представке неспојиве с одредбама Конвенције, очигледно неосноване представке, злоупотреба права на представку).

40. Поступак који покрећу државе

Свака страна уговорница споразума којим се штите људска права може указати суду (надлежном по односној конвенцији или МСП) на сваку повреду права утврђених и заштићених међународним уговором или протоколима уз уговор за коју сматра да се може приписати некој другој страни уговорници. У том случају, ради се о међудржавном спору поводом (не)извршавања међународне обавезе. Према Европском суду правде, захтев за покретање поступка од стране државе уговорнице Европске

конвенције о људским правима (међудржавни захтев) треба да садржи: а) име стране уговорнице против које се захтев подноси; б) изјаву о чињеницама; ц) кратку изјаву о наводном кршењу Конвенције и релевантну аргументацију која се односи на то; д) изјаву о испуњености услова за допуштеност захтева; е) предмет захтева за покретање поступка уз опште индикације о захтеву за за правичну сатисфакцију за у име наводно оштећене стране или страна; ф) име и адресу именованог пуномоћника; г) копије релевантних докумената и одлука, судских или других које се односе на предмет захтева.

У пракси се испоставило да државе веома ретко покрећу поступке такве поступке. Покретање поступка условљавају политички и економски разлози, те државе одмеравају да ли може доћи до могућих заоштравања односа са туженом државом. Власти, по правилу, покрећу питања људских права у другим земљама само ако су односи с њима лоши или бар ако у њима не виде важне савезнике или немају јаке привредне интересе.

41. Међународно реаговање на систематско и масовно кршење људских права

Спречавање тешких и систематских повреда људских права и хуманитарне катастрофе често се истиче као мотив за међународно реаговање према сувереној држави. Као додатно оправдање се, по правилу, истиче да су сви претходни напори да се сукоб реши мирним путем били узалудни. Дилема је да ли се ради о интервенционизму и уценама или о легалној реакцији? Присталице интервенционизма сматрају да се на тај начин помаже многим „несрећницима који трпе репресију режима“, и да је оправдан циљ да предупреди већа несрећа. Данашња ситуација у свету, међутим, актуализује проблем међународног реаговања изван механизма предвиђеног Повељом УН, а посебно концепта праведног рата. Формално правно, без одобрења Савета безбедности није могуће прихватити легитимизацију друге врсте. Свака таква интервенција нема упориште у међународном праву. Постоји, међутим правно необавезујућа дужност реаговања ради пружања заштите људи. Дилема је, уколико превентивне мере не дају резултате, да ли се сме реаговати, чак и војним операцијама. Међутим, будући да постоји низ правних механизма за легално реаговање, не може бити прихватљиво тражи оправдање за интервенције. Најчешће помињани критеријуми за интервенцију се односе на (а) овлашћења Савета безбедности, (б) исправност намере, (в) последње средство, (г) пропорционално средство и (д) разумно очекивање успеха. У случају да у Савету безбедности није могуће постићи сагласност о овлашћењу, заговорници интервенције сматрају да се правно оправдање постоји уколико постоје тешка кршења људских права, страдање великог броја људи, а да власти те државе нису у стању то да спрече или и саме учествују у томе, да су сва мирна средства исцрпљена, да подухват не спроводи једна држава, те да се интервенција спроводи искључиво ради

заустављања злочина и успостављања стања у којем се поштују људска права. Присталице оправданости војне интервенције граде конструкцију на четири услова: 1) мора да буде ванредни лек за тешко кршење људских права када су исцрпљене све друге, мирне, дипломатске могућности; 2) потребно је одобрење признатих међународних власти, али није неопходно, уколико такве власти нема или је неефикасна или неправедна; 3) средства морају да буду ефикасна и морално допустива, за остваривање задатог циља; 4) цена успеха треба да буде разумна и за себе и за друге. Проблем чак и оваквог конструкта је дасе, по правилу, не испуњава ниједан од ових критеријума. У крајњој линији, одређени успех интервенциониста редовно прате несразмерне невинне људске жртве и материјална штета коју нико нема намеру да надокнади, а некад и разарање унутрашње структуре држава. Дискурс о тиранину наспрам народа који трпи насиље, престаје да буде помоћ у ослобођењу, уколико интервенционисти наставе присуство из властитих интереса. Оправдање како би брзо повлачење сила које интервенишу било пропраћено поновним стварањем услова који су и довели до интервенције игноришу да ни последице останка често нису боље. Логика бар моралне оправданости била би да реаговање буде неутрално, односно да се не узима страна у унутрашњем сукобу. Није довољно да интервенционисти сами свој акт прогласе хуманитарним. Повеља УН предвиђа могућност интервенције у случају угрожавања и претње међународном миру и безбедности, укључујући услед масовних и тешких системских кршења људских права. У том смислу, нема потпоре нити се може сматрати обичајним правилом да је допуштена реакција мимо система колективне безбедности.

42. Општа контрола испуњавања обавеза из међународних уговора

Универзални систем заштите људских права

Систем контроле развијен је у систему Уједињених нација, у оквиру политичким органима предвиђених Повељом УН. Поред тог система, постоји и контрола испуњавања обавеза коју државе прихватају ратификацијом међународних уговора о људским правима преко органа који се успостављају одредбама уговора. Основна разлика између ова два система је у томе што политички органи УН, у којима се налазе представници држава, могу да се баве стањем људских права у свим државама, а уговорна тела, у чијем саставу су независни стручњаци, могу да контролишу примену само међународног уговора којим су основани и то у државама које су ратификовале односни уговор.

Политички органи УН за контролу људских права

Повељом УН, дужност старања о људским правима поверена је Економском и социјалном савету. У циљу ефикаснијег испуњавања своје надлежности, ЕЦОСОЦ може оснивати помоћна тела. **Поред ЕЦОСОЦ, у ширем систему УН постоје органи, програми, одељења и фондови који**

помажу побољшавање услова за остваривање људских права у државама чланицама.

ЕЦОСОЦ је 1946. године основао помоћно тело, Комисију за људска права, састављену од 53 државе, изабране на период од три године. Она је, по оснивању, сачинила је нацрте најважнијих међународних уговора, стварајући међународне стандарде у области људских права. Комисија је 1970.-тих усвојила одлуку да именује: а) специјалне известиоце или радне групе са мандатом да истраже стање у државама за које постоје информације о појавама масовног и систематског кршења људских права, као и б) специјалне известиоце који се баве конкретним темама важним за унапређење и остваривање људских права, (тзв. тематске процедуре). Комисија је од 1990.-тих била критикована како њене активности сувише зависе од политичког утицаја неких држава и регионалних група и да је због тога селективна, па чак и избегава да се подрвргну надзору нека веома озбиљна кршења људских права. Комисија је марта 2006. године укинута и замењена новим органом, који функционише до данас.

Важну улогу у заштити људских права има Генерална скупштина, Она је овлашћена да расправља о свим питањима из надлежности УН и у складу с тим је орган у коме се покрећу суштинска питања људских права. Иако Повеља УН не предвиђа надзорну улогу Генералне скупштине над стањем људских права, захваљујући томе да су људска права постала важна тема у УН, 2006. године Генерална скупштина је основала Савет УН за људска права, као свој помоћни орган.

- Савет УН за људска права

Савет за људска права о својим налазима извештава директно Генералну скупштину. Савет је састављен од 47 чланица, изабраних на период од три године, а бира их Генерална скупштина апсолутном већином, на основу доприноса државе у унапређивању и заштити људских права. Држави која грубо и систематски крши људска права чланство у Савету може бити суспендовано одлуком две трећине чланица Генералне скупштине. Савет је основао свој Саветодавни комитет, помоћни орган састављен од 18 чланова, чија је функција да делује као саветодавно тело а улога му је да истражује и припрема студије које се односе на поједине теме. Савет је 2007. године усвојио резолуцију о свом институционалном устројству, којом су утврђена правила рада овог тела и успостављене процедуре за неколико система надзора и то: универзални периодични преглед, специјалне процедуре и процедуре по представкама.

Универзални периодични преглед (УПП) треба да подвргнуте контроли све државе чланице УН. То је процес који подразумева: дијалог између држава, једнак третман свих чланица УН, омогућава свакој држави да прихвати препоруке и предузме акције ради унапређења стања људских права на својој територији. Универзални периодични преглед обавља се сваке четири године. Предвиђено је да Савет размотри 48 УПП годишње, које владе треба да припреме у сарадњи са свим националним актерима.

У овој контроли важну улогу има Канцеларија Високог комесара за људска права, која је овлашћена да сачини део извештаја са информацијама којима располаже или добија из независних извора. По разматрању УПП, Савет саставља извештај о пракси државе у погледу њених међународних обавеза и препоруке које држава прихвати у току разматрања УПП.

Специјалне процедуре представљају реакцију Савета на масовна и систематска кршења људских права. Специјалне процедуре покрећу се резолуцијом и именовањем независних стручњака, у виду специјалног известиоца или радне групе, за конкретну државу или за неки тематски проблем. Практика показује да државе лакше пристају и спремније су за сарадњу на тематске процедуре јер се баве самом врстом повреде људских права, а не ситуацијом у држави.

Процедура по представкама на располагању је Савета на основу навода појединаца или група, ако информације указују на систематско и масовно кршење људских права. Процедура по представци замишљена тако да се у сарадњи с државом спрече даља брутална кршења људских права и помогне жртвама и нема квазисудски карактер. Процедура је поверљива у свим фазама, сем ако Савет не одлучи другачије. Државе треба да сарађују и да достављају тражене информације. У самом поступку није предвиђено учешће жртве, која се ипак обавештава о предузетим корацима.

- Уговорна тела

Међународни уговори о људским правима усвојени у окриљу УН установили су комитете за надзор над својим поштовањем. Комитети су састављени од стручњака који делују у личном својству. Уговорима су регулисани надлежност, начин избора и дужина мандата чланова комитета. Тренутно, овакав облик контроле је успостављен у областима укидања расне дискриминације; људских права; економских, социјалних и културних права; укидања дискриминације жена; против мучења; права детета; права особа са инвалидитетом; заштите лица од принудних нестајања. Међународне уговоре који предвиђају овај облик контроле ратификовала је и Србија. У систему УН постоји и Комитет за права радника миграната, предвиђем Конвенцијом за заштиту права свих радника миграната и чланова њихових породица, коју Србија још није ратификовала. Пошто је надлежност комитета уговорна, процедурама подлежу само државе које су их прихватиле.

Комитети разматрају извештаје држава страна уговорница, одлучују у поступцима које покрећу државе против држава или појединци против државе када сматрају да су жртве кршења неког права гарантованог уговором. Неки комитети могу да обављају посете државама када постоје информације о масовном и систематском кршењу људских права, да врше истраге на терену, али и да покрећу хитне хуманитарне акције и процедуре раног упозоравања. Неке надлежности су предвиђене само у

случају изричитог пристанка држава, а неке се прихватају самом ратификацијом и обавезују све чланице.

о Извештавање

Обавеза је сваке државе уговорнице конвенција о људским правима усвојеним под окриљем УН да надлежном комитету периодично подносе извештај о примени тог уговора. Државе се на то обавезују самом ратификацијом. Од државе се очекује да у извештају наведе факторе и тешкоће, ако их има, који утичу на пуну примену међународне норме. Комитет за људска права је заступао доктрину континуитета, према којој обавезе из Пакта прате територију. Овакав став полази од тога да се људска права гарантују људима на територији државе уговорнице и да им се не могу ускратити само зато што је власт на тој територији друга. Конвенција о правима детета одређује садржину обавезе у складу с овом доктрином: „Извештаји сачињени у складу с овим чланом ће указати на чиниоце и евентуалне тешкоће који утичу на степен испуњавања обавеза из ове Конвенције. Извештаји ће такође садржати такве информације које ће Комитету омогућити свеобухватно сагледавање спровођења Конвенције у односној земљи.“ Комитети су сачинили упутства за писање периодичних извештаја. Периодични извештаји се разматрају на јавној седници комитета, уз присуство представника државе чији се извештај разматра. На седници, представници влада реагују на примедбе или питања и улазе у дијалог. Да би потпуније сагледали стање у некој земљи, комитети користе све расположиве изворе информација: извештаје међународних и националних невладиних организација и медија, податке стручних организација, мишљења и ставове јавног мњења и научника, као и странака које нису представљене у влади. Чланови комитета реагују на извештај и дају препоруке, али и указују на кршења одредаба међународног уговора у пракси државних органа.

Последњих година, да би се државама олакшало да редовно испуњавају обавезу извештавања, будући да су многе ратификовале по неколико уговора, од држава се тражи да доставе један општи извештај који би користили сви комитети, а да за сваки комитет доставе извештај у коме детаљније извештавају о примени одредаба конкретног уговора. Нека уговорна тела су увела праксу да државама које треба да поднесу извештај упуте листу питања неколико месеци пре састанка на којем ће бранити периодични извештај. Тако су државе унапред припремљене за седницу и избегава се расплињавање дијалога и непотребно губљење времена. Такође је установљена пракса да после објављивања завршних напомена и препорука комитет прати како држава у питању реагује на њих.

о Општи коментари и опште препоруке.

Уговорна тела УН усвајају „опште коментаре“ чланова уговора или појединих питања њихове примене. У њима се сумирају закључци до којих су комитети дошли и прецизније се одређују обим и садржај заштићених права. Коментари најчешће садрже упутства за састављање периодичних

извештаја држава и препоруке на који начин се чланови међународног уговора уносе у унутрашње законодавство. Неки општи коментари превазилазе саветодавни карактер и баве се тумачењем међународне норме одређујући домашај и садржину појединих чланова уговора. Они су врло корисни у поступцима пред националним органима и судовима, који примењују и тумаче међународну норму.

Извештавање комитета

Форма извештаја

Извештаји државе састоје се од два дела: а) заједнички основни документ и б) специфичан извештај за одговарајући комитет. Заједнички основни документ мора редовно да се ажурира и то треба да се ради на систематски начин како би се обезбедило да држава уредно доставља извештаје у складу са препорукама комитета. Информације које држава сматра релевантним за боље разумевање ситуације у земљи морају да буду представљене на концизан и структуриран начин. Заједнички основни документи не би требало да прелази 60-80 страна, а специфични извештај за комитете требало би да буде ограничен на 40 страница. Доставља се у електронском облику и у штампаној форми. Извештаји се морају поднети на једном од званичних језика УН.

Садржина извештаја

Извештаји треба да садрже информације које су довољне да омогуће сваком комитету да сагледа спровођење одговарајућег уговора. Не треба да буде ограничен на набрајање закона који су усвојени на националном плану већ мора да садржи податке о примени законских одредби. Такође, мора да обезбеди и релевантне статистичке податке, разврстане по полу, старости, и групама становништва, који могу бити представљени у табелама у прилогу извештаја јер се на тај начин може поредити стање људских права у држави у одређеном периоду.

Заједнички основни документ држава доставља Генералном секретару УН који га доставља свим комитетима. Он треба да садржи опште информације које се односе на имплементацију свих ратификованих међународних уговора, док специфични извештај треба да садржи информације које се односе на имплементацију конкретног уговора за чији надзор је надлежан одговарајући комитет. Посебни извештај такође мора да да одговоре на питања и препоруке које је комитет у својим закључним коментарима поставио држави приликом разматрања претходног извештаја.

Први део Заједничког основног документа треба да садржи информације релевантне за боље разумевање политичких, законских, социјалних, економских и културних оквира у којима се људска права реализује у дотичној држави. То значи да у овом делу треба дати демографске, економске, социјалне и културне карактеристике државе (без много историјских података сем ако постоје неке битне историјске чињенице важне за разумевање тешкоћа и специфичности у имплементацији међународних стандарда).

Државе треба да дају тачне информације о главним демографским и етничким карактеристикама земље и њеног становништва, узимајући у обзир листу индикатора, затим о животном стандарду различитих делова становништва, такође узимајући у обзир и листу показатеља.

Извештај треба да садржи опис политичког и правног оквира у коме се остварују људска права, што подразумева обавезу да се представи уставни и законодавни оквир, укључујући и информације о врсти власти, изборном систему и организацији извршне, законодавне и судске власти и органа који ту власт спроводе.

У овом делу неопходно је дати и информације о начину на који се третирају невладине организације (укључујући регистрацију ових организација, услове у којима оне делују и сл.).

Он треба да садржи и податке о криминалу, профилу починилаца кривичних дела, жртвама и на карју о санкцијама иреченим и извршеним за кривична дела.

У делу извештаја који се тиче информација о оквиру за заштиту и промоцију људских права, држава треба да пружи информације о статусу свих главних међународних уговора о људским правима, укључујући и резерве које је изјавила на конкретне уговоре, наводећи разлоге за њихово стављање и услове под којима оне могу бити повучене.

У овај део извештаја државе могу да укључе информације о чланству у неким другим међународним уговорима који су од значаја за унапређење људских права (нпр. регионалне конвенције о људским правима и сл.).

Извештај треба да садржи детаљне информације о националном правном оквиру за заштиту људских права, о могућим одступањима или ограничењима у уживању ових права, о управним, судским или било којим другим органима који имају надлежност и утичу на примену међународних норми уз детаљан опис њихове надлежности, правним лековима који стоје на располагању на националном нивоу жртвама кршења међународно признатих људских права, о накнадама предвиђеним за жртве, репарацијама, телима или органима који су основани на националном нивоу са задатком да штите људска права, и то посебно када су у питању рањиве категорије становништва.

Држава такође мора да извести о акцијама спроведеним у циљу промоције људских права на свим нивоима, о националним институцијама за људска права, о улози цивилног друштва, о расподели буџетских средстава, као и о мерама о мерама које се предузимају у циљу ширења информација, образовања и обуке шире јавности.

Важно је такође обавестити комитете о раду државних органа, о информацијама којима ти органи располажу како би се обезбедила што шира заштита људских права и о њиховој улози у унапређењу ових права (посебно улога и активности скупштина).

Заједнички основни документ мора да садржи информације о националним институцијама за људска права, финансијским ресурсима којима ове институције располажу, степену њихове независности и

мерама које се предузимају у циљу подизања свести о људским правима међу државним службеницима и другим стручњацима.

Извештај треба да укључи и све мере које су предузете да се обезбеди адекватно образовање и обука у области људских права за лица која спроводе законе, као што су владини службеници, полиција, тужиоци, судије, адвокати, затворски службеници, припадници оружаних снага, наставници, лекари, здравствени радници, социјални радници и други.

Треба укључити и информације о образовним програмима у школама (јавним и приватним) на свим нивоима, кампањама за људска права које финансира влада, као и о промовисању људских права путем медија, улози средстава информисања (штампа, радио, телевизија и сл.), степену учешћа цивилног друштва (нарочито невладиних организација) у промоцији и заштити људских права у земљи, као и кораке које влада предузима да подстакне и промовише развој цивилног друштва.

Битан део извешаја је информација о расподели буџета распоређеног за промоцију и заштиту људских права, процентима средстава предвиђених за ове активности, као и користи које држава има од сарадње или других видова помоћи коју прима од развојних фондова за подршку промоције људских права.

Подразумева се да држава мора редовни да обавештава јавност о процесу извештавања и да извештаји које доставља међунродним телима морају да буду доступни свим државним органима пре подношења, као и да се у току израде извештаја морају консултовати сви релевантни органи, посебно делови становништва или организације које заступају интересе рањивих категорија. Обавеза је државе да након што комитети усвоје закључне препоруке обавести јавност о њима. У смерницама за извештавање посебна пажња се посвећује информацијама о мерама које држава предузима у циљу остваривања пуне једнакости пред законом и заштите људских права коришћењем расположивих правних лекова, заштити од свих облика дискриминације у свим областима живота. зато се тражи од држава да обезбеде инфортомације о стању људских права посебно рањивих група, о конкретним мерама усвојеним за смањење економских, социјалних и географских разлика, укључујући и разлике између руралних и урбаних подручја, у циљу спречавања дискриминације, као и ситуацијама вишеструке дискриминације, против припадника најугроженијих група.

Држава мора да обезбеди информације о мерама (укључујући и образовне програме и кампање информисања јавности) које су предузете за спречавање и отклањање негативних ставова и предрасуда према појединим заједницама или појединцима који те заједнице представљају као и о мера које се предузимају против појединаца или група које их спречавају у пуном уживању ових права. Ако је држава усвојила неке мере афирмативне акције треба о њима да обавестри комитете и да их информише о очекиваном временском оквиру за постизање циља, односно остваривања пуне једнакости свих.

II ПОСЕБНИ ДЕО

У среме Римског царства, Цицерон је тврдио да су природна права човека вечна и непроменљива и да сви закони државе имају за основу божански закон: „никада нећемо залутати ако се држимо природе као вође“. Уношење људских права у уставе (конституционализација) почиње крајем 18. века. Сретењски устав садржи одредбе о људским правима. Стварањем Уједињених Нација (УН), у периоду између два светска рата долази до интернационализације и универзализације људских права. Људска права постају уставноправна и међународно правна категорија.

43. Право на живот

Сва људска права проистичу из права на живот. Оно је основно зато што без њега сва остала права немају смисла.

Право на живот је загарантовано бројним међународним конвенцијама.

- Општа декларација о људским правима у чл. 3 прокламује да свако има право на живот, слободу и безбедност.

- Међународни пакт о грађанским и политичким правима у чл. 6 утврђује право на живот.

- Европска конвенција о људским правима у чл. 2 одређује да „нико не може бити намерно лишен живота, сем приликом извршења пресуде суда којом је осуђен за злочин за који је ова казна предвиђена законом.

Устав Србије, такође, у чл 24, предвиђа „Људски живот је неприкосновен. У Републици Србији нема смртне казне. Забрањено је клонирање људских бића“

лишење живота се не сматра кршењем права на живот искључиво уколико, како предвиђа Европска конвенцији о људским правима, проистекне из употребе силе која је апсолутно нужна ради:

(а) одбране неког лица од незаконитог насиља;

(б) извршења законитог хапшења или спречавања бекства лица законито лишеног слободе; и

(в) при примени законитих мера које се предузимају у циљу сузбијања нереда или побуне.

44. Посебна питања у вези са правом на живот - абортус, еутаназија

У вези са правом на живот нема опште сагласности о питању правног одређења и схватања абортуса и еутаназије.

Абортус

У здравственим установама свакодневно се обављају абортуси. Та чињеница наводи на закључак да је право на живот људског бића временски постоји тек од рођења па до смрти. Да право на живот не

обухвата и фетус, без обзира што је органогенеза људског бића завршена у првом тромесечју развоја у материци, додатно указују схватање о праву жене на самоодређење и све синхронизованији захтеви за легализацију абортуса, у склопу људских права и права на живот.

Начелну заштиту права на живот од тренутка зачећа предвиђа, под јаким утицајем римокатолицизма, Америчка конвенција о људским правима (1969), али се у њој не одређује шта се подразумева под појмом „зачеће“, нити када из тога следи забрана абортуса по основу тога да нико не може бити произвољно лишен живота.

У неким државама легалност абортуса се условљава периодом трудноће, абнормалношћу плода, интересом здравља мајке и случајевима када је трудноћа последица силовања или инцеста, али статистика броја насилних прекида трудноће негира да се ови услови поштују.

Европска конвенција о људским правима штити право на живот „сваке особе“ (чл. 2), подразумевајући под тим живот индивидуе, али не дефинише када живот почиње, шта се под њим подразумева, ни када се завршава, чиме се заштита гарантована чланом 2 доводи у сумњу. Овакво стање последица је изостанка општег става о томе да ли фетус има или нема право на живот.

Еутаназија

Свакој јединки, живот је наметнут или поклоњен рађањем. По логици ствари и крај живота је независан од људске воље и жеље за животом. Право на живот по себи искључује могућност лишење живота из самилости (еутаназије), па макар и била са намером прекраћивања мука. Еутаназија се може посматрати у оквиру других људских права, нпр. на самоодлучивање или на личну аутономију. Кривични законик Републике Србије предвиђа као кривично дело лишење живота пунолетног, тешко оболелог лица из самилости, на његов озбиљан и изричит захтев (чл. 117). Еутаназија спада у привилегована убиства. Лишење живота из самилости је постојало још у најстаријим људским друштвима, без санкција. Еутаназија се дели на активну и на пасивну. Активна еутаназија подразумева директно и намерно скраћење живота неизлечиво болесног пацијента, активним мерама које утичу на процес болести и процес умирања (давање неизлечиво болесном пацијенту високе дозе хипнотичких средстава, опојних дрога или отровних материја). Пасивна еутаназија подразумева непредузимање или обустављање мера којима се продужава живот умирућег пацијента (вештачко давање воде, хране, кисеоника, лекова, трансфузија крви или дијализа). Активна еутаназија се у многим законима изједначава са убиством или убиством из нехата и повлачи исте казнене мере, док пасивна еутаназија може бити дозвољена под одређеним околностима, јер је уређена сталешким прописима, попут у многим земљама Европе. Разликују се још самоубиство уз помоћ лекара када лекар обезбеђује терапију којом ће се оболели сам лишити живота и потпомогнуто самоубиство, када лекар на захтев пацијента у циљу прекраћивања мука примени поступак или му да средство којим ће га

лишити живота. Самоубиство уз помоћ лекара легално је у Белгији, Швајцарској, Холандији, Луксембургу, Албанији, Колумбији и три америчке савезне државе (Вашингтону, Монтани и Орегону), а у већини држава је кривично дело које се изједначава са убиством или убиством из нехата. Еутаназија се може класификовати и на основу датог пристанка и то на: добровољну, када пацијент који је на смрти или оболео од неизлечиве болести самостално одлучује о месту, начину и времену смрти; и недобровољну, када је пацијент ментално или физички неспособан одлучује или се налази у коми. Ова врста еутаназије је незаконита, али се често примењује дискретно из самилости; када лекар даје тешко оболелом на његов захтев лекове који изазивају стање дубоког сна до смрти. Заговорници легализације еутаназије сматрају да је еутаназија или потпомогнуто самоубиство „врховно грађанско право“ и да спречавање да се психички здравим, а неизлечиво болесним пацијентима који желе себи да скрате муке пружи „помоћ да мирно умру“ представља непоштовање права на личну аутономију.

Са становишта слободе и слободног избора, индивидуа осим права на живот има право и да одлучи о свом животу и његовом квалитету. Неизлечиве болести у терминалном стадијуму праћене губитком свих атрибута човечности могу бити разлог жеље да се прекине муке, али такву жељу не треба да испуњава лекар, који је обавезан Хипократовом заклетвом, да се бори за живот свог пацијента и предузима све мере терапије у циљу побољшања здравственог стања пацијента.

45. Смртна казна

У неким државама, укључујући Србију (од 2006.) смртна казна је укинута (у Европи је укинута у свим државама, осим у Белорусији, јединој европској нечланици Савета Европе). У окриљу УН усвојено је много инструмената којима се укида смртна казну за сва кривична дела, попут Међународне повеље о људским правима, Опште декларације о људским правима, Међународног пакта о грађанским и политичким правима и Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима; као и Другог опционог протокола уз ПГПП. Генерална скупштина УН усвојила је 2010. године Резолуцију (65/206) о мораторијуму на извршење смртне казне. Усвојена су три међународна правна инструмента која забрањују смртну казну: Опциони протокол уз ПГПП, који су ратификовале 53 државе; Протокол број 6 уз Европску конвенцију о људским правима, који су ратификовале 42 државе, те Међуамерички протокол који је потписало 9 држава. Ови инструменти дозвољавају државама потписницама да смртну казну задрже само у време рата или непосредне ратне опасности, под условом да су о тој намери обавестили Генералног секретара УН. Међутим, неке чланице УН сматрају да би укидање смртне казне било у супротности са уверењем (на пр. исламским) да је људски живот светиња и да шеријатско право налаже да свако ко одузме живот другом људском бићу мора за то да плати својим животом.

ПГПП наглашава да је укидање смртне казне коначни циљ, а да може бити изречена искључиво за тешка кривична дела, у складу са законом и после детаљног и ригорозног испитивања, изузев лицу млађем од 18 година, а да се не може се извршити над трудницом. Државе које су задржале смртну казну сматрају да УН не треба да намећу систем вредности једних држава чланица другим државама чији је систем вредности различит. Те државе заговарају смртну казну са циљем очувања реда у држави.

46. Забрана мучења, нечовечних или понижавајућих поступака и казни

Мучење, окрутно, нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање су облици злостављања људских бића. Забрана злостављања је општа и важи за све органе држава.

Та забрана у Србији важи већ доста дуго. Међутим, Комитет против мучења је покренуо истрагу против бивше СРЈ, која је завршена 2002. године, закључком да је мучење у СРЈ систематски примењивано до 5. октобра 2000. године. Такође, у извештајима Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања се наводи да су делегације током посета установама у којим се налазе лица лишена слобода у Србији, 2004. и 2007. године, проналезиле бејзбол палице, металне шипке, дрвене мотке, металне каблове и друга средства која се најчешће користе за злостављање. Судских поступака због злостављања је веома мало, а и када их има, казне су непримерено благе.

Забрана мучења и других облика свирепог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања предмет је Конвенције УН против тортуре и других свирепих, нељудских или понижавајућих казни и поступака из 1984. године. Тортура и злостављање су забрањени и другим међународним уговорима из области људских права, *inter alia*, чл. 7 Међународног пакта о грађанским и политичким правима и чл. 3 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Забрана мучења и злостављања представља цивилизацијску тековину, те је норма *jus cogens* међународног права. Та забрана је апсолутна и, у складу са чл. 4 ПГПП, односно чл. 15 ЕКЉП, не може се дерогирати, без обзира на стање у држави.

Конвенције против тортуре и других свирепих, нељудских или понижавајућих казни и поступака у чл. 1 одређује дефиницију тортуре као „сваки акт којим се једном лицу намерно наносе бол или тешке физичке или менталне патње у циљу добијања од њега или неког трећег лица обавештења или признања или кажњавања за дело које је то или неко треће лице извршило или за чије извршење је осумњичено, застрашивања тог лица или вршења притиска на њега или застрашивања или вршења притиска на неко треће лице или из било којег другог разлога заснованог на било ком облику дискриминације ако тај бол или те патње наноси службено лице или било које друго лице које делује у

службеном својству или на његов подстицај или са његовим изричитим или прећутним пристанком. Тај израз се не односи на бол или патње које су резултат искључиво законитих санкција, неодвојивих од тих санкција или које те санкције проузрокују.” Тортура је специфична искључиво по посебној намери учиниоца да, носећи бол или тешке физичке патње, добије обавештење, признање, да казни, застраши, изврши притисак или дискриминише.

Пракса примене чл. 3 ЕКЉП пред ЕСЉП је да „лоше поступање мора достићи минимални ниво озбиљности пре него што се може сматрати да је обухваћено. Процена тог минимума је релативна и зависи од свих околности случаја, укључујући трајање поступања, физичке и менталне последице и, у неким случајевима, старост, пол и здравствено стање жртве.” Прихватајући да „елемент сврхе” одређује специфичност тортуре, Суд налази поступање нечовечним „зато што је, *inter alia*, извршено са предумишљајем, вршено по више сати одједном и проузроковало било стварну телесну повреду, било интензивну физичку или менталну патњу,” док је поступање сматра понижавајућим „зато што је било такво да у жртвама изазове осећања страха, бола и инфериорности која су у стању да их осрамоте и понизе.”

Када је реч о примени чл. 7 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, Комитет за људска права заузео је став да није потребно направити строгу разлику између различитих видова забрањених казни и поступака.

47. Забрана ропства

Слобода од ропства, принудног или обавезног рада чини део класичног права на слободу и независност људског бића.

Друштво народа је 1926. године усвојило Конвенцију о забрани ропства. Према њој ропство је стање, околност или положај лица над којим се остварују сва или нека овлашћења која су карактеристична за право власништва, а роб је појединац који се налази у таквом положају.“ (чл.1/1). Конвенција одређује трговину робљем као „... сваки акт хапшења, добијања или уступања неке индивидуе у циљу да се доведе до ропства; сваки акт добијања једног роба у циљу продаје или размене...” (чл.1/2)

Наредни корак учињен је Допунском конвенцијом о укидању ропства, трговини робљем и института и праксе сличне ропству, 1956. године. У њој се као институти и пракса слични ропству а у вези са радом наводе:

- дужничко ропство које се изједначује са дужничким радом. Ова врста ропства заснивала се на основу уговора о раду, по правилу на одређено време, којим би послодавац авансно исплатио одређени новчани износ раднику за сав његов рад, а радник је био у обавези да ради све док не врати дуг. Како је уговорена накнада била ниска и радник је морао да намири штету коју је „нанео“ послодавцу, аванс никада није могао да се отплати радом.

- кметство, као положај онога који је према закону, обичају и ли неком другом обичају обавезан да живи и ради на земљи која припада неком

другом лицу и да том лицу врши, уз награду или бесплатно, одређене услуге, а да притом не може да промени свој положај

- куповина жене, као установа или пракса да се уступи трећем лицу без права жене да одлучује, као и положај жене као део заоставштине мужа оставиоца коју треће лице може да добије у наследство.

- уступање деце млађе од 18 година трећем лицу са или без накнаде у циљу њихове експлоатације, као установа или пракса према којој родитељи, један од њих или старатељ имају такву могућност.

Забрану ропства прокламује Општа декларација УН о правима човека: „Нико не сме бити држан као роб или робовати; ропство и трговина робљем биће забрањени у свим облицима“ (чл. 4); а слободу од ропства штите Међународни пакт о грађанским и политичким правима, да „Нико се не може држати у ропству; ропство и трговина робљем забрањени су у сваком облику; Нико се не може држати у кметству“ (чл.2.) и регионална Европска конвенција о заштити основних права и слобода човека: „нико се не може држати у условима ропства и кметства“ (чл.4).

48. Принудни рад

У корпусу људских права важно место заузима забрана принудног рада. Ради се о потреби друштвеног мира и благостања за просперитет и развој личности, због чега су усвојени многи инструменти са циљем решавања овог глобалног проблема.

Велики значај имају документи усвојени у окриљу УН. Општа декларација о правима човека, у чл. 4. прокламује: „Нико се не сме држати у ропству или потчињености; ропство и трговина робљем забрањени су у свим облицима“; и чл. 23: „Свако лице има право на рад, слободан избор запослења, право на правичне и задовољавајуће услове рада и заштиту од незапослености.“ Забрану принудног рада уређују Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Међународни пакт о економским, културним и политичким правима, као и низ других парвано необавезујућих препорука, резолуција, мишљења и пројеката у циљу сузбијања ропства, принудног и обавезног рада.

Многе конвенције и препорука у области унапређења и заштите људских права, а посебно из и поводом радних односа и радника усвојено је у окриљу Међународне организације рада (МОП), специјализоване агенције УН која се стара о побољшању услова рада и живота радника. МОП је имала важну улогу у дефинисању принудног рада, облика принудног рада, изузетака од забране принудног рада и успостављању механизма за сузбијања и укидања принудног рада. Како рад не би био роба и да би се обављао у достојанственим условима, пре свега мора да буде изабран без принуде: слобода рада представља темељни аспект демократског живота. Постојање неког од облика принудног рада, само по себи, доводи до укидања слободе рада. Значај МОП-а на овом пољу проистиче из тога што конвенције, препоруке и резолуције које се усвоје у МОП у области принудног и обавезног рада чине део међународних стандарда рада.

Најприхваћенија дефиниција принудног и обавезног рада је из Конвенције МОП бр. 29. У чл. 2. ст. 1. се наводи да израз „присилни или обавезни рад“ обухвата сваки рад или службу која се од неке особе захтева под претњом било какве казне, и на који та особа није пристала. Будући одређена сложено, ова дефиниција допушта екстензивно тумачење у циљу што исцрпнијег обухватања различитих типова и облика принудног и обавезног рада. Ова Конвенција јединствену дефиницију за принудни и обавезни рад, те их на тај начин изједначава.

Конвенција МОП бр.105 обавезује све стране које је ратификују да ће сузбијати и да неће допустити принудни или обавезни рад: (1) као средство политичке принуде и политичког преваспитања или санкције према лицима која заступају или испољавају своја политичка мишљења или ставове који су супротни владајућој политичком, економском или друштвеном систему; (2) као средство за мобилизацију радне снаге у сврху економског развоја; (3) као меру за постизање радне дисциплине; (4) као казну због учествовања у штрајку; (5) као средство расне, социјалне, националне или верске дискриминације.

Декларација о основним принципима и правима на раду, из 1998. године представља одговор на изазове глобализације, која сама по себи није довољна гаранција напретка, те је стога потребно одредити друштвена правила која ће се заснивати на заједничким вредностима, а у циљу заштите и унапређења поштовања основних права радника. Декларацијом се прокламује дужност свих чланица МОП да и када нису ратификовале односне конвенције имају обавезу која проистиче из чланства у МОП-у, да унапређују и остварују начела који се тичу основних права која су предмет Декларације. У том контексту, морају се примењивати следећа права:

(а) слобода удруживања и ефикасно признавање права на колективно преговарање; (б) укидање свих облика присилног или принудног рада; (ц) ефикасно укидање дечјег рада; и (д) укидање дискриминације.

49. Слобода и безбедност личности

Право на слободу је, уз право на живот, најзначајније људско право. Ово право је директно везано за људску егзистенцију, те је стога нужно да буде правно артикулисано. Лична слобода подразумева право људског бића на сигурност да неће бити ухапшен и задржан у затвору, као и да се може слободно кретати и настањивати. С друге стране, природа кривичноправне заштите друштвених вредности намеће у одређеним ситуацијама потребу ограничавања личне слободе. Ефикасност санкционисања понашања којима се крше кривичноправне норме налаже да постоји правна могућност да се ограничи слобода кретања лица осумњичених за извршење кривичних дела, иако је слобода кретања у суштини личне слободе. Ограничење слободе кретања, лишењем слободе, и задржавање у затворским условима, понекад је захтев успешности системског институционалног друштвеног одговора према лицима за која се основано сумња да су извршила кривична дела.

Цивилизацијски стандарди, садржани у најзначајнијим међународно-правним актима и уставима демократских држава, налажу да се лична слобода може ограничити само за потребе кривичног поступка и под строго одређеним условима. Ограничавање личне слободе, лишењем слободе, могуће је пре свега одлуком суда. Међутим, прва карике у ланцу друштвеног реаговања на противправна понашања је полиција, из чије управне позиције логично делује овлашћење на краткотрајна задржавања осумњиченог лица у затворским условима, пре спровођења судској власти. Општа деларација о правима човека прокламује право на слободу и безбедност. Међународни пакт о грађанским и политичким правима садржи гаранције за остваривање права лица лишених слободе, тако што предвиђа да се основи за лишење слободе и поступак лишења слободе могу прописати само законом (чл. 9) и забрањује лишење слободе услед неиспуњења уговорних обавеза (чл. 11). Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода предвиђа се да „Свако има право на слободу и безбедност личности. Нико не сме бити лишен слободе, изузев „у одређеним случајевима и у складу са законом прописаним поступком“. У случајеве дозвољеног ограничења слободе и безбедности личности спадају: лишење слободе по пресуди надлежног суда; хапшење или лишење слободе због неповиновања законитом налогу суда, или у циљу обезбеђења извршења било које обавезе прописане законом; хапшење или лишење слободе ради привођења надлежној судској власти, када постоји оправдана сумња да је особа извршила кривично дело или када постоје ваљани разлози да се спречи да изврши кривично дело или да након извршења кривичног дела побегне; лишење слободе малолетника на основу законитог налога ради васпитања под надзором или законитог притварања због привођења надлежној власти; законито лишење слободе да би се спречило ширење одређене заразне болести, притварање ментално оболелих особа, алкохоличара или наркомана или скитница; законито хапшење или лишење слободе особе у циљу спречавања илегалног уласка у земљу или против које је у току поступак депортације или екстрадиције (чл. 5).

Нацрт начела о заштити од неовлашћеног лишења слободе, израђен у окриљу УН, предвиђа широк спектар права лица лишених слободе: да имају право да буду обавештена о разлозима лишења слободе (посебно притвора), да буду у најкраћем року доведена пред судију, да им се суди у најкраћем могућем року и да, у разумном року, буду пуштена на слободу. Битну садржину правила којима се штите права и слободе човека од неовлашћеног лишења слободе, представљају и ограничења у поступању државних органа при лишењу слободе окривљеног. Притвор се не може одредити без писменог налога, потписаног од овлашћеног судије (чл. 6). Од момента притварања, до контакта са судијом, не сме проћи више од 48. часова, а трајање притвора не може бити дуже од четири седмице, с могућношћу продужења у посебним ситуацијама (чл. 14). Правосудни органи имају обавезу периодичног преиспитивања

разлога за одређивање притвора (чл. 15). Лице лишено слободе треба да буде обавештено о садржини оптужбе, о праву на одбрану, као и о праву на слободну комуникацију са браниоцем. Нацртом начела о заштити од неовлашћеног лишења слободе истиче се потреба заштите лица лишених слободе у условима ванредног стања. Слободе и права човека могу бити ограничене актима државних органа усмереним на остваривање кривичноправне заштите. Низ права лица лишених слободе предвиђа ЕКЉП: да, одмах, на језику који разуме, буде обавештена о разлозима хапшења о оптужбе против њих (чл. 5. ст.2), да без одлагања буду изведена пред суд и на суђење у разумном року (чл. 5. ст. 3), на преиспитивање законитости лишења слободе као и право на накнаду због лишења слободе, предузетог у супротности са одредбама ове Конвенције (чл. 5. ст. 4. и 5).

Устав Србије утврђује поступак за остваривање основних слобода и права човека. Из уставних норми произлази да се права и слободе грађана могу ограничити, у обиму и сврси, које Устав допушта, без задирања у суштину зајемчених права (чл. 20). Неприкосновеност слободе може се ограничити лишењем слободе, у случајевима, и у поступку, утврђеном законом (чл. 27). Лице лишено слободе има права која чине суштину начела заштите личне слободе: да одмах, на језику који разуме, буде обавештено о разлозима лишења слободе, о оптужби, која му се ставља на терет, као и о његовим правима, као и да, без одлагања, о свом лишењу слободе обавести лице по свом избору (чл. 27). Лице лишено слободе има право и да се одлучи о законитости лишења слободе на основу жалбе коју може поднети суду (чл. 27). Устав прокламује и обавезу човечног поступања с лицем лишеном слободе, уз забрану примене насиља и изнуђивања исказа (чл. 28).

50. Слобода кретања

ПГПП садржи неколико овлашћења из права слободе кретања (чл. 12):

свако ко се легално налази на територији неке државе има право да се у њој слободно креће и да слободно изабере своје место становања;

свако има право да напусти било коју земљу, укључујући и своју;

наведена права могу бити ограничена само ако су (а) ограничења предвиђена законом, (б) ако су потребна ради заштите националне безбедности, јавног реда, јавног здравља или морала или права и слободе других лица, и (в) ако су у складу са осталим правима која признаје ПГПП;

нико не може бити произвољно лишен права да уђе у своју земљу.

Скоро истоветне одредбе о слободи кретања садржи и члан 2. Протокола бр. 4 уз Европску конвенцију о људским правима и основним слободама, који експлицира да се слобода кретања може ограничити у посебним областима, у складу са законом и оправдати јавним интересом у демократском друштву. Овај Протокол проширује овлашћења из права на слободу кретања:

- нико не може бити протеран, појединачном или колективном мером, са територије државе чији је држављанин;
- нико не може бити лишен права да уђе на територију државе чији је држављанин, а такође
- забрањује колективно протеривање странаца (чл. 4).

Протокол бр. 7 уз ЕКЉП проширује забрану протеривања као овлашћење из права слободе кретања и на недржављане који законито борави на територији једне државе. Они се могу протерати само на основу одлуке донете у складу са законом, и имају право да траже разлоге против свог протеривања; да се њихов предмет преиспита; и у те сврхе буду заступани пред надлежним органом или лицем или лицима које тај орган одреди. Странац се може протерати и пре него што искористи своје право, ако је протеривање нужно у интересу јавног поретка или се заснива на разлозима националне безбедности (чл. 1).

Устав Србије предвиђа право слободе кретања у члану 17. Грађанима је зајамчена слобода кретања и настањивања и право да напусте Републику Србију и у њу се врате. Слобода кретања и настањивања може се ограничити законом, ако је неопходно за вођење кривичног поступка, спречавање заразних болести или за одбрану Републике Србије.

51. Екстрадиција

Екстрадиција окривљених и осуђених лица представља посебан вид међународне кривичноправне помоћи, која има за циљ да онемогући да учиниоци кривичних дела избегну кривично гоњење или издржавање казне затвора бекством у другу државу. Реч је о врсти међународноправног акта који се састоји у предаји окривљеног или осуђеног лица другој држави, ради довршетка кривичног поступка против њега, или извршења казне затвора, односно друге казне која обухвата одузимање слободе. Материјалноправни основ екстрадиције лежи у опасности од издавања лица за правни поредак државе у којој се налази, јер је издавање сагласно циљевима и начелима кривичног права. Екстрадиција је правни акт, али и политички акт, с обзиром на садржину аката који уређују екстрадицију (устави, закони, међународни уговори), претпоставке за екстрадицију (правне и политичке природе), органе који доносе одлуку о екстрадицији (министарства), начин комуницирања међу државама (по правилу дипломатски). Овим актом се афирмише суверенитет, уз поштовање начела међународне сарадње.

У Србији је институт екстрадиције окривљених и осуђених лица уређен Законом о међународној правној помоћи у кривичним стварима. Изручење се, сходно члану 1, врши према одредбама овог Закона само ако то питање није регулисано међународним уговором или уколико такав уговор постоји али одређена питања нису њиме регулисана. У правном систему Србије екстрадиција се може вршити на вануговорној и на уговорној основи. Вануговорна основа је законска екстрадиција. Законска екстрадиција је пружање међународне правне помоћи, у складу са одредбама устава и закона те државе. Уговорна екстрадиција је пружање

међународне правне помоћи на бази претходно закљученог уговора. Република Србија је питање екстрадиције регулисала на билатералној основи са 26 држава, а потписница је Европске конвенције о екстрадицији из 1957. године са Додатним протоколима из 1975, 1978. и 2010. године, као и већег броја других вишестраних конвенција које регулишу правну сарадњу, а у оквиру тога и изручење окривљених и осуђених лица (нпр. Конвенције УН против незаконите трговине опојним дрогама и психотропним супстанцама).

52. Право на азил

Општа декларација о људским правима је први међународни инструмент који препознаје право на азил и прокламује да „свако има право да тражи и ужива у другим земљама азил од прогањања” (чл. 14). Према овој формулацији, право на азил значи право лица да затражи заштиту, али не и право да добије заштиту. До данас је усвојен велики број резолуција и декларација које се односе на азил, али ово питање још увек није уређено у форми међународног уговора.

Конвенција о статусу избеглица (1951) не предвиђа изричито право на азил, али претпоставља да ће државе пружити заштиту лицу због прогона због расе, вере, националности, припадности некој социјалној групи или због свог политичког мишљења. Генерална скупштина УН је 1967. године усвојила је Декларацију о територијалном азилу која препоручује одређена начела на којима би требало да буде заснована национална пракса у вези са територијалним азилом, али уз наглашавање у члану 1. да држава пружа азил у вршењу свог „суверенитета.“ Конференција о територијалном азилу, 1977. године, није успела да доведе до сагласности о обавезујућим међународноправним правилима о азилу, тако да је остало становиште по коме право азила представља надлежност државе да лицу које је прогоњено допусти да уђе и остане на територији под њеном заштитом. Тиме је међународно право поставило извесна ограничења у погледу протеривања странаца како би се пружила минимална заштита људској личности.

Неке државе гарантују азил као право индивидуе уставним актима, али се не може рећи да је то постало правно начело које прихватају просвећени народи, да би чинило део међународног права.

Право азила се у ЕУ развија од Шенгенског споразума (1985), између Белгије, Немачке, Холандије, Француске и Луксенбурга који су касније прихватиле многе европске државе. Овај Споразум садржи посебно поглавље о азилу, за чије решавање је надлежна држава која сноси највећу одговорност за улазак тражиоца азила на територију ЕУ, и то на основу свог националног права. Даљи корак представља Даблинска конвенције (1990), чији је циљ био да се правно уреди надлежност државе за одлучивање о захтеву за азил. Основно правило било је да су државе надлежне да поступају по захтеву који се за азил поднесе у оквиру њихових територија, или на њиховим границама. Наредна фаза је Амстердамски уговор, којим је утврђена надлежност Савета ЕУ да усваја

мере усмерене на обезбеђење несметаног кретања људи, као и мере које се односе на контролу спољних граница, азила и миграција. Мере Савета у области азила, према члану 63, морају бити у складу са Женевском конвенцијом из 1951. и Протоколом из 1967. У Тампереу је 1999. договорено да се пређе на јединствени европски систем азила који треба изградити, па су тада тако усвојена четири посебна правна инструмента која чине европски систем азила: Регулатива о установљењу критеријума и дефинисању механизма за одређивање државе чланице која је одговорна за испитивање захтева за азил поднесеног од стране држављана треће државе, Директива о минималним стандардима за прихватање тражилаца азила, Директива о минималним стандардима за квалификовање и признавања статуса избеглице или лица којима је на други начин потребна међународна заштита држављанима трећих држава, или лицима без држављанства и о садржини додељене заштите и Директива о минималним стандардима процедуре у државама чланицама за додељивање и ускраћивање статуса избеглице.

Устав Србије из 2006. године јемчи право на уточиште у члану 57, који се непосредно односи на избеглице. Странац који основано страхује од прогона због своје расе, вероисповести, националне припадности или припадности некој групи или због својих политичких уверења има право на стицање уточишта у Републици Србији. Поступак за стицање уточишта непосредно је уређен Законом о азилу (2007).

53. Право на правично суђење

Право на правично суђење проглашено је општим људским правом после Другог светског рата, а потврђено је и регионалним конвенцијама о људским правима. Садржај права на правично суђење је утврђен међународним инструментима, али неки његови елементи нису нормирани на идентичан начин. У ЕКЉП, право на правично суђење је гарантовано у форми права на делотворан правни лек, као и у одредбама Протокола бр. 7 уз Конвенцију (1984. године), у којој је делотворан правни лек одређен уже у односу на Конвенцију. Европски суд за људска права посвећује посебну пажњу праву на правично суђење, зато што је према подацима најчешће кршено право у већини националних законодавстава. Према ставу ЕСЉП, појам правичног суђења подразумева „фер суђење“ садржано у праву на приступ суду, праведно и правично поступање и третман пред судом, могућност оптималног коришћења процесних средстава, одсуство претераног формализма, једнак третман страна у спору, правилно извођење доказа, право на образложену судску одлуку и др. Конвенције гарантује право на правично суђење у три става (чл. 6), став 2 утврђује претпоставку невиности, а став 3 минимална права лица оптуженог за кривично дело, а став 1 е гласи: „Свако, током одлучивања о његовим грађанским правима и обавезама или о кривичној оптужби против њега, има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, образованим на основу закона. Пресуда се изриче јавно, али се штампа и јавност могу искључити

са целог или са дела суђења у интересу морала, јавног реда или националне безбедности у демократском друштву, када то захтевају интереси малолетника или заштита приватног живота странака, или у мери која је, по мишљењу суда, нужно потребна у посебним околностима када би јавност могла да нашкоди интересима правде“. Из ове формулације проистиче да се гаранције правичног суђења морају обезбедити у поступцима у којима се одлучује о грађанским правима и обавезама одређеног лица или о кривичној оптужби против њега.

54. Остала права одбране

Државе националним правом утврђују права и обавезе грађана. Европски суд, међутим, не посматра појам права и обавезе грађана као претходно апстрактно дефинисана у законодавству уговорнице, већ аутономно. Суд је у пракси проширивао обим појма грађанских права и обавеза. Суд је стао на становиште да „одлучивање о грађанским правима и обавезама“ обухвата све поступке, што подразумева примену и у управним, дисциплинским и судским поступцима у којима се у оквиру правног поретка државе одлучује о грађанским правима и обавезама.

Право на приступ суду предвиђа члан 14 став 1 Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Право на приступ суду није апсолутно право, већ може трпети огранчења. Свако има право на правичну и јавну расправу пред независним и непристрасним судом, образованим на основу закона. Под судом се подразумева трајно, на основу закона образовано судско тело, односно други орган државне власти, непристрасан и независан од странака у поступку, али и од извршне власти, које може да пружи све гаранције правичности поступка. Осим формалног приступа суду, право на правично суђење подразумева и право странака у поступку да буду упознате са свим актима или поднесцима који су упућени суду, као и право на изјашњење на те процесне радње, а истовремено и дужност суда да темељно испита захтев, аргументе и доказе изнесене током поступка, као и да изврши њихову правну процену, поштујући при томе начело једнакости страна. Другим речима, право на правично суђење укључује право на правичан поступак. Суђење и расправа начелно морају бити јавни. Јавност расправе обезбеђује вршење јавне контроле остваривања правде која треба да допринесе правичном суђењу и очувању поверења у суд. Део сложеног права на правично суђење представља и право на суђење у разумном року. Саставни дио права на правично суђење је и право на обавештеност о разлозима лишења слободе и оптужби, Један од аспеката права на правично суђење је и претрес у присуству оптуженог. Право на правично суђење у кривичним стварима полази од презумпције невиности све док се не докаже кривица на основу закона. Један од елемената права на правично суђење и права на приступ суду је и право на одбрану и правну помоћ. Свако ко је оптужен за кривично дело има право да му се обезбеди довољно времена и могућности за припремање одбране, као и право да се брани лично или преко професионалног браниоца кога сам изабере или,

ако нема довољно средстава да плати за правну помоћ, да ову помоћ добије бесплатно када интереси правде то захтевају.

Европски суд је, према начелу „једнакости процесних средстава“, као посредно садржано у оквиру права на правично суђење утврдио право оптуженог да испитује сведоке. Право лица оптуженог за кривично дело да се брани ћутањем и да не сме бити принуђено да сведочи против себе такође није изричито наведено, али је Европски суд закључио да то право чини саставни део права на правично суђење, мада не као апсолутно право, већ да се ћутање окривљеног, у ситуацији непостојања јасног чињеничног стања или релевантних доказа, може узети у обзир код утврђивања пресуде. Саставни део права на правично суђење је и право на тумача и на превод. У члану 6 Конвенције није изричито истакнута обавеза суда да образложи своју пресуду, али је Европски суд закључио да та обавеза постоји. Та обавеза такође не значи да се мора дати одговор на сваки навод странке, већ само на оне које суд оцени релевантним. Члан 6 Конвенције садржи изричит захтев за јавним изрицањем пресуде. Од тог правила не постоје изузеци. Право на правно средство против пресуде, односно право на жалбу, је саставни дио права на правично суђење. Право на одштету због грешке суда утврђено је чланом 3 Протокола бр. 7 уз Конвенцију и може се сматрати саставним делом права на правично суђење. Право да се не буде суђен или кажњен двапут у истој ствари утврђено је чланом 4 Протокола бр. 7 уз Конвенцију. Та забрана не онемогућава поновно отварање поступка у складу са националним правом ако постоје докази о новим чињеницама или ако је у ранијем поступку дошло до битне повреде која је могла утицати на његов исход.

55. Забрана ретроактивности кривичног законодавства

Најефикаснији начин постизања правне сигурности и правне свести адресата, јесте путем објављивања закона. Објављивање подразумева ради чињење доступним законских текстова широком кругу адресата. Објављивање је карика у постизању правне сигурности. Објављивање закона и других прописа и поштовање начела да постојање прописа и њихова садржина морају бити јавни и доступни свима на које се односе је тековина савремених правних система. Објављивање је чин који законима и другим прописима даје перфекцију, јер обезбеђује да воља законодавца буде изражена и обликована кроз спољне, свима доступне и извесне акте. Необјављен пропис не може ступити на снагу, нити може производити било какво правно дејство. У погледу таквог закона не постоји ни обавеза да се поштује, нити се иједан субјекат може казнити због непоштовања таквог закона, нити може бити предмете било какве правне контроле. На овај начин се удовољава и потреби адресата да неутралишу неизвесност кад је у питању њихово будуће понашање. Тек са потпуним познавањем ситуације, адресати могу сагледати своје могућности за деловање и одлучити се за најисправнију. Ово је и акт којим државне институције доказују да раде посао који им је поверен од стране грађана. Поуздање у

законе све је веће са повећањем поверења у институције. Објављивање закона је једини механизам за одржавање фикције о познавању права, која важи и у погледу грађана али и у погледу поступања државних органа. Обавеза адресата да своје понашања саобразе сходно садржају тих аката може се установити најраније од објављивања аката. Публиковање закона има практични значај, јер да се тиме оставља адресатима време да спрече наступање правне заблуде у погледу дозвољености својих радњи. Примена права је значајан правни и политички процес, јер почива на начелу правне сигурности грађана, која се сматра једном од "суштинских правних вредности" и доводи у везу са другим правним вредностима, као што су правда, ред и мир. Правна сигурност, са аспекта када је позитивно право унапређује као једну од највиших вредности, чини елемент опште правде.

56. Права приватности

Изворну идеју за настанак права приватности представља члан 12. Опште декларације о људским правима, који прокламује: "Нико не сме бити изложен произвољном мешању у његову приватност, породицу дом или преписку, нити нападима на част или углед. Свако има право на заштиту закона против оваквог мешања или напада." Право на приватност је основно људско право и суштинска компонента заштите аутономије и слобода људског бића.

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода штити право на приватност одредбом: "1. Свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке. 2. Јавне власти неће се мешати у вршење овог права сем ако то није у складу са законом и неопходно у демократском друштву у интересу националне безбедности, јавне безбедности или економске добробити, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, или ради заштите права и слобода других." (чл. 8).

Приватни живот обухвата активности човека које припадају личној сфери живота. Европска Комисија за људска права сматра да приватан живот подразумева право човека да живи како жели, заштићен од јавности, као и право да успоставља и негује односе са другим људима у циљу развијања сопствене личности. Европски суд за људска права није прецизирао садржај појма приватан живот, имајући у виду ширину овог појма. У сферу живота која ужива заштиту у оквиру поштовања права на приватност спада право на успостављање и одржавање односа појединца са другим људима. Право на поштовање приватног живота обухвата и право на поштовање физичког и моралног интегритета појединца. Суд не прави увек јасну разлику између физичког и моралног интегритета, у случајевима у вези са заштитом менталног здравља и заштитом од произвољног одузимања пасоша или неког другог идентификационог документа. Са друге стране, нарушавање искључиво физичког интегритета постоји у случајевима абортуса и принудних медицинских интервенција, у којима Суд утврђује да све што се односи на људско тело

представља најинтимнији део приватног живота појединца. Пракса Суда је одредила да заштита моралног и физичког интегритета појединца може да обухвати и право да не буде произвољно одузет пасош или неки други идентификациони документ.

Нарушавање приватности представља и објављивање личних података појединца против његове воље. Државни органи чувају информације из домена приватног живота појединца из разлога везаних за националну безбедност (кривични досијеи, здравствени картони итд). Одржавање оваквих архива може бити проблематично за приватност, јер без обзира на законитост прикупљања информација, сврха у коју се користе не мора бити законита. Откривање оваквих података може представљати кршење права на заштиту приватности појединца. Проблем се може јавити и у приступу овим подацима, те је Суд разматрао питање да ли постоји позитивна обавеза државе да обезбеди делотворан и свима доступан поступак за приступ личним подацима. Пракса Суда упућује да право на име представља неотуђиви део права на приватан живот. Суд је нагласио да лично име и презиме подразумева облик личне идентификације, али и средство за повезивање лица са властитом породицом, као и одређени степен права на успостављање односа са другима. Конвенција, у оквиру заштите права на приватност, обухвата димензију којом се гарантује право на сексуални идентитет и интегритет појединца (чл. 8). Суд је заузео становиште да право не спречава промену пола појединца, стога државе имају обавезу да предузму мере како би се тим лицима обезбедили услови за живот у складу са стеченим полом. Право на поштовање приватног живота није апсолутне природе, те подлеже ограничењима која су прописана став 2. овог члана: "Јавне власти неће се мешати у вршење овог права сем ако то није у складу са законом и неопходно у демократском друштву у интересу националне безбедности, јавне безбедности или економске добробити земље, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, или ради заштите права и слобода других."

57. Право на склапање брака и заснивање породице

Општа декларација о људским правима прокламовала је начела и вредности које су разрађени у правно обавезујућим уговорима УН. Тако се у члану 16 дефинише породица као природна и основна јединица у друштву и истиче се право мушкараца и жена на склапање брака и заснивање породице; прокламују се њихова једнака права у браку и наводи да пристанак на брак треба да буде слободно дат. У Општој декларацији, у члану 25, наводи се да „свако има право на стандард живота који обезбеђује здравље и благостање, његово и његове породице. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима и Међународни пакт о грађанским и политичким правима разрађују наведена начела као права.

Најважнији акт у области породичног/дечјег права је Конвенција о правима детета (1989). Од велике важности је и Конвенција о престанку

на брак, минималној старости за склапање брака и о регистровању бракова (1962) и Препорука о престанку на брак, доњој старосној граници за брак и регистровању бракова (1965), које настоје да спрече насилно склапање бракова и да обезбеде да се установи старосни минимум за склапање брака (по наведеној Препоруци не мање од 15 година). Велики допринос заштити жена остварен је усвајањем Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена (1979), којом се поправља положај жена у брачним и породичним односима, тако што се настоји отклонити сваки вид дискриминације.

Међународни инструменти који имају форму препорука баве се питањима као што су: равноправност супружника, права супружника која се тичу породичног дома, обавезе родитеља, хранитељство, хитне мере у породичним стварима, посредовање и многа друга. Ове препоруке садрже стандарде који се препоручују државама. Са друге стране, међународни инструменти који имају облик конвенције баве се питањима као што су усвајање деце, статус деце рођене ван брака, старатељство над децом, остваривање права детета и контакти са децом.

Европска конвенција о људским правима и основним слободама у члану 8 наводи да „Свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке“ као и да се „јавне власти неће мешати у вршење овог права сем ако то није у складу са законом и неопходно у демократском друштву у интересу националне безбедности, јавне безбедности или економске добробити земље, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, или ради заштите права и слобода других.“ Поред тога, Конвенција истиче и право мушкарца и жене одговарајућег узраста да ступају у брак и заснивају породицу у складу с унутрашњим законима који уређују вршење овог права. Иако Конвенција штити породични живот, она не садржи дефиниције тог института. Пракса Европског суда даје смернице за разумевање шта је све заштићено овим чланом. Тако, под синтагмом породични живот се подразумева заштита од насиља у породици, лично име, породични статус детета, усвојење, права детета, права и обавезе родитеља.

58. Слобода мисли, савести и вероисповести

Свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести. Ово право укључује слободу промене вере или уверења и слободу на, индивидуално или заједно с другима, јавно или приватно, испољавање вере или уверења. Слобода исповедања или убеђења сме бити подвргнута само законом прописаним ограничењима неопходним у демократском друштву у интересу јавне безбедности, ради заштите јавног реда, здравља или морала, или ради заштите права и слобода других.

Јемства слободе вере и савести и уверења налазе се у међународним и регионалним инструментима за заштиту људских права и у либералнодемократским уставима. У извесном смислу то одражава бригу која је у време израде тих инструмената постојала међу онима који су их писали. Сваки од тих примера садржи формулацију која се изнијансирано

разликује од друге по томе шта наглашава. Тако, Општа декларација о људским правима утврђује да: Свако има право на слободу мисли, савести и вере; ово право укључује слободу промене вере или убеђења и слободу да човек било сам или у заједници с другима, јавно или приватно, манифестује своју веру или убеђење путем наставе вршења култа или обављања обреда (чл. 18). Међународни пакта о грађанским и политичким правима обухвата и позивање на образовање, али искључује изричито признање права на промену верских уверења: 1. Свако лице има право на слободу мисли, савести и вероисповести. То право подразумева слободу исповедања и примања вере или убеђења по свом нахођењу, као и слободу да ту веру или убеђење испољава појединачно или заједно с другима, како јавно, тако и приватно, кроз култ, вршење верских и ритуалних обреда и веронауку. 2. Нико не може бити предмет принуде којом би се кршила слобода његовог исповедања или примања вере или убеђења по његовом нахођењу. 3. Слобода испољавања вере или убеђења може бити предмет само оних ограничења која предвиђа закон, а која су нужна ради заштите јавне безбедности, реда, здравља или морала, или пак основних права и слобода других лица. 4. Државе-чланице овог пакта обавезују се да поштују слободу родитеља, а у датом случају законитих старатеља, да обезбеде својој деци оно верско и морално образовање које је у складу с њиховим сопственим убеђењима. слобода мисли, савести и вероисповести превасходно тумаче као индивидуално право, али је реч о индивидуалном праву које се често остварује у сарадњи с другима. културни диверзитет треба да се тумачи као оно што обогаћује, а не оно што дели.⁸ Стога се стране уговорнице обавезују да стварају потребне услове како би припадници националних мањина очували и развијали своју културу и сачували неопходне елементе свог идентитета, наиме религију, језик, традиције и културно наслеђе (чл. 18).

Слобода мисли, савести и вероисповести је везана, у смислу суштинског садржаја, са слободом изражавања и слободом окупљања и удруживања. У жижи пажње су приватна и лична уверења у својим индивидуалним и колективним манифестацијама. Међутим, израз „исповедање” не обухвата сваки чин који је мотивисан вероисповешћу/уверењем. Израз „мисли, савест и вероисповест” (и „вера или убеђење”) сугерише широк потенцијално обим заштите, али судска пракса прихвата нешто ужи приступ. На пример, „свест” о припадању некој мањинској групи (и, последично, тежња да се заштити културни идентитет групе) не отвара ниједно питање по слободи мисли, савести и вероисповести. Исто тако уверење није исто што и мисао, зато што, да би уживала заштиту морају се односити на неки важан и суштински аспект људског живота и понашања и да се сматрају достојним заштите у европском демократском друштву, што се утврђује кроз два теста: (1) „известан ниво спознаје, озбиљности, кохезије и важности”; (2) да је компатибилно с поштовањем људског достојанства. Уверење у исправност потпомогнутог самоубиства⁸ или језичких склоности или у одређени начин одлагања

посмртних остатака не обухватају „убеђења“, а пацифизам, атеизам и веганизам представљају вредносно оријентисане системе које обухвата. Политичка идеологија такође задовољава та мерила.

Слобода мисли, савести и вероисповести представља један од темеља „демократског друштва“. У својој религијској димензији, то је један од виталних елемената који чине идентитет верника и њихово поимање живота, али је исто тако и средство за атеисте, агностике, скептике који не хају за веру. Плурализам је повезан с демократским друштвом и управо од тога зависи.

Религијска слобода је првенствено питање индивидуалне свести, али подразумева и слободу да се вера испољава. Постојање верских убеђења доказује се речима и делима: то двоје је тесно повезано. Слобода испољавања вере није остварљива само у заједници, „јавно“ и у кругу оних с којима се дели вероисповест, већ се може испољавати и „насамо“ и „приватно“; штавише, обухвата право да се за своју веру покуша приволети ближњи, рецимо „учењем“. У суштини, ова слобода настоји да спречи државну индоктринацију појединаца. То обухвата област која се често означава као лично веровање (форум интернум). На пример, намера да се гласа за одређену странку суштински представља мисао сведену у форум интернум бирача и њено постојање не може се ни доказати нити оспорити све док се она не изрази кроз чин гласања и уколико се не изрази кроз тај чин.

Право на поседовање идеја и право на промену идеја су апсолутна права, док слобода исповедања вере или убеђења може бити подвргнута ограничењима унутрашњег права у посебним околностима. Слобода мисли, савести и вероисповести која не обухвата испољавање вере или уверења, дакле, не може бити предмет државног мешања. Мора бити омогућено да појединац напусти неку верску заједницу или неку вероисповест. Тешко је предвидети околности у којима би држава настојала да омете саму суштину права на поседовање и промену личних уверења. Таква ситуација није незамислива, попут незаконитог лишења слободе појединаца да се они „распрограмира“ од уверења која су стекли као припадници секте. Суд у Стразбуру је закључио да „нико не може бити приморан да открије своје мисли или припадност некој вероисповести или уверењу“. Унутрашњим правом се не може наметнути обавеза пружања подршке некој верској организацији, а да се појединцу не призна право да напусти цркву. Међутим, то начело се не проширује на опште правне обавезе које спадају искључиво у јавну сферу. Питање заштите од принуде може се отворити, на пример, ако би унутрашње право нашло за сходно да заштити појединце који се сматрају рањивима од „недоличног прозелитизма“, то јест подстицаја или притисака. Испољавање подразумева перцепцију припадника вере да је реч о следу активности који је на неки начин прописан или који се захтева (молитва, проповеди, обичаји и обрад). Наведени израз не обухвата сваки чин који је мотивисан вером или уверењем. Судска пракса наведеним изразом

обухваћена питања као што је прозелитизам, опште учешће у животу неке верске заједнице, као и клање животиња на начин који одређена вера прописује. Међутим, мора се направити разлика између активности која је од централног значаја за испољавање вере или уверења, и оне која је само инспирисана вером или уверењем.

Човек може испољавати веру сам или заједно с другима, и то се онда може дешавати и у приватној, и у јавној сфери. Заштита колективном аспекту слободе мисли, савести и вероисповести пружа управо се у случајевима у којима су државне власти покушале да се умешају у унутрашњу организацију верских заједница. Колективни аспект је наглашен признањем да црквама или другим верским организацијама може да се призна статус жртве. Црква може бити призната као лице које има право да оспори мешање у верска уверења ако докаже да то чини у репрезентативном својству, у име својих припадника. Признање репрезентативног статуса не важи за неко комерцијално тело. Обим заштите се не може превише растегнути. Подносилац представке је дужан да докаже да се догодило „мешање” у његова права. „Мешање” у права појединца по правилу подразумева да неки државни орган предузме одређене мере; ако се ради о позитивној обавези државних органа, то може подразумевати и пропуст да се предузме каква потребна радња.

Државе уговорнице конвенција и протокола о људски правима се обавезују да свакоме у својој надлежности јемче одређене права и слободе. Следствено томе, држава има негативну обавезу у смислу да мора да се уздржи од мешања у заштићена права. Није увек очигледно да ли постоји позитивна обавеза у погледу заштите мисли, савести или вероисповести. Да ли је реч о обавезујућој радњи или само о допуштању неке радње увек зависи од околности датог случаја. Државне власти су у бољој позицији него један међународни суда да одлуче када може бити потребно да се предузме нека акција како би се уредило питање слободе изражавања у односу на ствари које лако могу представљати увреду за лична уверења. Ово унутрашње поље слободне процене је примерено када је реч о ограничењима слободе говора у односу на религију, будући да се то шта ће вероватно нанети озбиљну увреду лицима одређених верских убеђења знатно разликује од времена од времена и од места до места.

59. Право на слободу изражавања

„говор мржње“, слобода штампе, дужности и одговорности лица која стварају и преносе информације

Слобода изражавања није значајна само у контексту делотворне демократије, већ има и централну улогу у заштити других људских права. Без широке гаранције права на слободу изражавања коју штите независни и непристрасни судови, нема нити слободне државе, ни демократије. Слобода изражавања је право само по себи, али и компонента других права, као што је слобода окупљања. Слобода

изражавања представља један од услова за напредовање друштва и самоиспуњење сваког појединца. У држави у којој је на снази владавина права, најистакнутију улогу има штампа. Заштита слободе изражавања је од суштинске важности за демократски политички процес и развој сваког људског. Државе имају обавезу да оправдају сваку врсту уплитања у било коју врсту изражавања.

Да би се одлучило у којој мери нека форма изражавања треба да буде заштићена испитује се тип изражавања (политички, комерцијални, уметнички, итд.), средства ширења изражавања (лично, писаним медијама, телевизија итд.) и публика (одрасли, деца, јавност, посебна група). Према овим критеријумима, различит значај има чак и истинитост изражавања.

Право на слободу изражавања обухвата три слободе: (1) да се поседује мишљење; (2) да се саопштавају информације и идеје; и (3) да се примају информације и идеје. Ове слободе се морају остваривати а) слободно, б) без уплитања власти и в) без обзира на границе.

Слобода поседовања мишљења је предуслов за друге слободе изражавања и ужива готово апсолутну заштиту у смислу да не подлеже могућим рестрикцијама. Сва ограничења овог права сматрају се неспојивима са природом демократског друштва. Државе не смеју покушавати да индоктринирају своје грађане ни да праве разлику између појединаца на основу неког мишљења. Промовисање једностраних информација од стране државе може да представља тешку и неприхватљиву препреку за слободу мишљења. У оквиру слободе поседовања мишљења, појединци су заштићени и од могућих негативних последица због претходног јавног изражавања мишљења. Слобода поседовања мишљења обухвата и слободу да се не буде приморан да се изрази мишљење.

Слобода саопштавања информација је комплементарна слободи да се добијају информације и идеје. Велики допринос размени идеја и мишљења представљају уметничко стварање и извођење и дистрибуција. Према судској пракси, државе не смеју да се мешају између оних који саопштавају и оних који примају информације пошто они имају право да ступе директно у контакт једни са другима у складу са својом вољом. Уметничка слобода и слободан проток уметности ограничени само у недемократским друштвима. Такође је загарантована слобода саопштавања информација и идеја о економским питањима (комерцијални говор). Међутим, у економским питањима органи државе имају шире поље слободне процене. Док за чињеницу на којој је базирано мишљење можда се може доказати да ли је истинита или лажна, мишљења представљају ставове или личне процене догађаја или ситуације и није могуће доказивати да ли су истините или не. Стога је судска пракса на становишту да би било неприхватљиво забранити новинару да изражава критичне вредносне судове уколико не може да докаже да су они истинити. Тако се, поред информација и података који се могу потврдити, по основу слободе саопштавања информација, не сме

тражити доказ истинитости ни за мишљења, критике или шпекулације. Штавише, вредносни судови, посебно у политици, уживају посебну заштиту као предуслов за постојање плурализма мишљења.

Слобода да се примају информације обухвата право да се оне прикупе и да се траже кроз све могуће законите изворе. Она обухвата и емитовање телевизијског програма на међународном нивоу. Док се слобода да се примају информације и мишљења односи на медије јер им омогућује да саопштавају информације и идеје грађанима, судска пракса у оквиру ове слободе види и право грађана да буду адекватно информисани, посебно о питањима од јавног интереса. Постоји опсежна судска пракса која даје скуп начела којима се штампи даје посебан статус у уживању слобода гарантованих слободо изражавања. Суд је нагласио улогу штампе као политичког чувара и констатовао да су државни монополи у области аудио-визуелних медија у супротности са слободом изражавања, због тога што се њима не може обезбедити плурализам извора информација. Такав монопол није нужан у демократском друштву и могао би да се оправда само постојањем хитних друштвених потреба. Међутим, данас, умножавање метода емитовања и пораст телевизија које се глобално емитују доводи до тога да се не може оправдати постојање монопола. С друге стране разноврсност потреба грађана не може да се покрије само једном радио и телевизијском компанијом. Комерцијално рекламирање аудиовизуелним медијима такође је заштићено, али надлежни органи државе имају широко поље слободне процене по питању нужности ограничавања таквог рекламирања. У принципу, рекламирање треба да буде припремљено са одговорним односом према друштву, а посебно према моралним вредностима које чине основу демократије. Свако рекламирање које има децу као циљну групу треба да избегне информације које би штетиле њиховим интересима и треба да поштује њихов физички, ментални и морални развој.

Сукоб између “морала” и слободе изражавања доноси нова тумачења. У начелу, у таквим предметима, судска пракса оставља домаћим властима ширу слободу процене према специфичностима “морала” у свакој држави или чак и у различитим областима у једној држави. Заштита “угледа и права других” је “законити циљ” који власти далеко најчешће користе за ограничење слободе изражавања. Користи се веома често да би се политичари или државни службеници заштитили од критика. Стога је развијена пракса пружања високе заштите слободе изражавања, а нарочито штампи. Привилеговано место медија потиче од мишљења о улози политичког изражавања у демократском друштву по питању изборног процеса и када се ради о питањима од јавног интереса. Судска пракса прихвата строго и оштро критиковање, као и сликовито изражавање јер оно служи да скрене пажњу на теме које се разматрају.

Један од основних услова за слободу штампе - заштита извора, садржана је у законима и професионалним кодексима понашања и афирисана је у више међународних докумената о новинарским слободама. Без такве

заштите, извори би се могли одвратити од помагања штампи да информише јавност о питањима од јавног интереса. Као резултат, могла би се угрозити улога штампе у надзору јавности и негативно утицати на способност штампе да пружи тачне и поуздане информације. Налог којим би се захтевало откривање извора и новчана казна због одбијања да се повинује таквом налогу, представљали би кршење права на слободу изражавања.

60. Право на слободу мирног окупљања и удруживања

Право на мирно окупљање регулисано је низом међународних докумената, Општом декларацијом о људским правима, Међународним пактом о грађанским и политичким правима, Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима и Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода. Слобода окупљања и слобода удруживања су предуслови за постојање демократског друштва зато што представљају основ комуникације међу појединцима сличних интереса или политичких уверења, односно што чине посебан облик слободе изражавања и аспект су слободе учешћа у друштвеном и политичком животу. Без слобода окупљања и удруживања није могуће уживати демократска права и учествовати у јавном животу и управљању заједницом. Међународни инструменти не дају дефиницију појма „окупљање”, међутим, на основу суштине ових слобода може се закључити да је окупљање свесно, вољно и привремено састајање више особа ради остваривања неког заједничког циља. Свакодневна окупљања на забавама, стадионима, биоскопима, концертима и културним или другим манифестацијама не потпадају под слободу мирног окупљања, већ се тичу приватног живота појединца. Да би окупљање уживало посебну заштиту, оно мора да излази из чисто приватне сфере живота појединца и да буде усмерено ка јавном деловању.

Гарантује се само право на мирно окупљање. Америчка конвенција поставља додатан захтев да мирно окупљање буде без оружја (чл. 15). Термин „мирно” ограничава слободу окупљања, на начин да су државе обавезне да штите само мирна окупљања. Уобичајено значење израза „мирно” јесте одсуство свих облика насиља. Ако надлежни органи имају оправдане и јаке разлоге да верују да планирани јавни скуп неће бири миран или ако током одржавања скуп престане да буде такав, могу га забранити или прекинути. Како би се избегле злоупотребе, тумачење израза „мирно” треба да буде широко у смислу да ако, на пример, међу учесницима скупа постоје само појединачни насилници, држава не би требало да прекида скуп, већ да њих изолује. Такође, скуп не престаје да буде миран ако полиција или војска провоцирају окупљене или прибегну насиљу. Код слободе мирног окупљања позитивна обавеза државе је да обезбеди одржавање скупа, тако што ће омогућити учесницима да своје мишљење изразе без страха од физичког насиља других. Негативна обавеза државе у погледу слободе мирног окупљања је да се уздржи од ометања јавног скупа. Државе морају предузети све разумне и прикладне

мере како би омогућиле да се дозвољени протести одвијају мирно и без ометања, те ако је потребно држава мора обезбедити полицијску заштиту, а у екстремним случајевима може и да забрани противдемонстрације.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима не гарантује право мирног окупљања, него само „признаје“ ово право, што је рестриктивнија формулација настала као компромис током Хладног рата. Савремени стандарди остваривања ове слободе, не подразумевају само пасиван однос државе него захтевају: (а) активан ангажман и након што се скуп пријави, односно за њега изда дозвола, (б) пружање заштите групама које користе право на мирно окупљање, (в) обезбеђење окупљања приликом којих у демонстрацијама јавно изражавање појединих група не одговора или је неприхватљиво за неке друге групације. Европска конвенције о заштити људских права и основних слобода односи се само на мирно окупљање, те стога скуп са посебним или главним циљем изазивања нереда није покривен овом заштитом. Међутим, ако до поремећаја изазваног скупом дође случајно, такав скуп ће уживати заштиту.

Судска пракса намеће позитивне обавезе државама да заштите право слободе удруживања. Држава је обавезна да предузме мере да заштити миран скуп од насиља других који га желе прекинути. Држави је остављена слобода у одлучивању које мере ће предузети у том циљу. Стварна слобода мирног окупљања не може бити сведена на пуку дужност државе да се не меша. Понекад се тражи предузимање позитивних мера, ако је потребно чак и у сфери односа међу појединцима. Право на окупљање, као самостално право, нужна је претпоставка за реализацију и остваривање права на слободне изборе и права на слободу изражавања. Из везе са правом на слободу мишљења, савести и вероисповјести, те на слободу изражавања, у судској пракси је формулисано начело да се слобода мирног окупљања и удруживања мора разматрати у њиховом светлу. Право на слободно удруживање условљено је постојањем права на окупљање, јер се без њега не би могло остварити. Ова веза рефлектује се у чињеници да се праву на мирно окупљање приписује значај «фундаменталног права у демократском друштву». Слобода окупљања се углавном разматра према стандардима који важе за слободу изражавања, јер мирно окупљање је једно од испољавања слободе изражавања.

Садржај и опсег права на окупљање нормирани су тако да ово право припада свакоме, под условом да је реч о мирном окупљању. Међутим, уколико постоји основана бојазан да окупљање неће бити мирно, није потребно оправдавати забрану окупљања. Како окупљања имају јавни карактер, она носе опасност од нереда, те их је стога оправдано подвргнути систему дозвола. Услов претходног прибављања дозволе није у супротности са гарантованим правом. „Из њега произлази позитивна обавеза државе да омогући делотворно остваривање тог права, што конкретно значи заштиту од противдемонстраната. За која ће се средства

и Мере држава су ствар слободне процене, али морају бити разумне и оправдане. Ако је интервенција државе у оваквим ситуацијама изостала, она је одговорна за повреду права на слободу окупљања јер је пропустила да то право осигура по домаћем закону.

Међународно признато право на слободу мирног окупљања подразумева обавезу државе да то право поштује. Но, оно истовремено значи и обавезу државе да осигура остваривање тог права. Решење којим би власти унапред одредиле листу простора на којима је дозвољено окупљање је рестриктивно и оставља могућност за злоупотребе, чак и кад нема угрожавања неког од легитимних интереса друштва. Европска комисија за људска права је нагласила да „општа забрана окупљања може бити оправдана само ако постоји стварна опасност од тога да окупљање има за последицу нереде који се могу спречити другим, мање оштрим мерама.” Окупљање се, дакле, може забранити само када не постоји никаква могућност да се избегну неповољне последице ограничењем у погледу простора или времена. Приликом таквог ограничавања треба узети у обзир и трајање скупа.

ЕК не гарантује на општи начин слободу мирног окупљања припадницима оружаних снага, полиције и државне управе (чл. 11(2)). Овакво решење проистиче из специфичне улоге коју они имају у друштву. Ограничења њихове слободе мирног окупљања мора само испунити услов сагласности са законом, а не и неопходности у демократском друштву. Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Америчка конвенција ограничења слободе мирног окупљања за припаднике оружаних снага, полиције и државне управе дозвољавају само под општим условом – да је законито, у циљу заштите неког од наведених интереса, када је то неопходно у демократском друштву и пропорционално заштити тих интереса.

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода дозвољава државама да ограничавају политичку дјелатност странаца (чл. 16), те би политичко окупљање странаца могло да буде забрањено. Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Америчка конвенција не помињу оваква ограничења, па би се стога забрана политичких скупова странаца морала подвргнути општим условима за ограничење слободе мирног окупљања.

Право на слободно удруживање, укључујући и права синдикалног удруживања, је право које припада политичким правима. Својим дијелом, који се односи на слободу синдикалног удруживања, припада и корпусу економских и социјалних права. Ово право је садржано у Општој декларацији и оба Међународна пакта и предмет је интереса Међународне организације рада. Захваљујући слободи удруживања грађани могу заједно са другима остварити циљ – задовољавање својих политичких, економских, социјалних, културних, спортских, индивидуалних, колективних и других интереса у држави. Право на (политичко) удруживање је правни основ настанка и деловања

политичких странака које се боре за власт, а на основу овог права се оснивају и делују и удружења и асоцијације које се не боре за власт, али имају утицај на власт (невладине организације – удружења грађана и фондације). Грађани, дакле, уживањем политичког права на удруживање, могу удружени са другима у политичку странку, професионално удружење, верску, синдикалну, невладину или неку другу организацију, да се боре за своје идеје, циљеве и интересе, те удружени ефикасније остварују своја индивидуална права. Оснивање удружења и чланство у њима морају бити слободни и нико се не може приморати, директно или индиректно, од државе или приватних лица да припада одређеном удружењу. Ово подразумева и слободу избора организације којој неко жели да припада. Државе имају негативну обавезу да се уздрже од забране или ометања оснивања удружења, као и ометања његове активности, а позитивну обавезу да обезбеде правни оквир за оснивање удружења и да спрече свако ометање усмерено ка спречавању оснивања или деловања удружења. Стога, захтев да се удружење региструје или пријави није супротан слободи удруживања. Међутим, ако је регистрација одређеног удружења у држави озбиљно отежана, то представља кршење слободе удруживања.

Међународни документи углавном не нормирају разлоге због којих људи могу да се удруже. Једино Америчка конвенција наводи идеолошке, религијске, политичке, економске, радне, социјалне, културне, спортске или друге сврхе (чл. 16). Право слободе удруживања нормирано је у више међународних аката, при чему се прокламује начело да се за његово вршење неће постављати никаква ограничења, осим оних која су (прописана законом) “неопходна у демократском друштву, у интересу националне безбједности или јавне сигурности, ради спречавања нереда и криминала, заштите здравља или морала, или ради заштите права и слобода других “. Забрана оснивања неког удружења или одлука о забрани већ постојећег удружења мора бити посљедња мјера и примјењена само у случају ако блаже мјере ограничења не могу заштитити те интересе. Ограничења и забране у домену слободе удруживања, између осталог, могу бити: (а) забране штрајкова који прете општој безбедности, ако је таква забрана неопходна у демократском друштву и у сразмери са опасношћу која из таквог штрајка произилази; (б) ограничења или забрана рада удружења које се бави делатношћу усмереном ка поништавању права која гарантују међународни уговори о људским правима) или супротном основним начелима демократије; (в) ограничења политичке делатности странаца према Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода (чл. 16), те би удруживање странаца у политичку партију могло да буде забрањено; (г) ограничења слободе удруживања припадницима војске и полиције (и државне управе према ЕК) у складу са законом, а не морају испуњавати захтјеве пропорционалности и неопходности у демократском друштву, дакле, припадници оружаних снага и полиције искључују се из општих одредби

о ограничењима слободе удруживања (чл. 22 ст. 2 ПГП и чл. 16 ст. 3 Америчке конвенције), док Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода исто поступа и у случају службеника у државној управи (чл. 11 ст. 2).

Синдикалне активности би могле бити ограничене у складу са законом. Право оснивања синдиката има посебан значај због функције овог вида удруживања у остваривању и заштити права на рад и права слободе рада. Право на синдикално удруживање подразумева право особе да се учлани у постојећи синдикат, да оснује нови синдикат, као и да не припада ниједном синдикату. Оно се углавном се посматра као економско право, али га предвиђају и Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода као грађанско право. Посебно важан је негативни аспект слободе синдикалног удруживања. Док Општа декларација о људским правима изричито прокламује и негативни аспект слободе синдикалног удруживања, Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода то не чине.

Невладиним организацијама је дозвољено да се директно укључе у сродне економске активности (тј. оне активности које су неопходне за остваривање основних циљева организације и приход стечен од таквих економских активности се једино сме користити за основне циљеве, и подлеже ограничењу да га невадна организација не може дистрибуирати, нити га користити за личну добит особа повезаних са самом организацијом. Удружење и фондација могу ради остваривања својих статутарних циљева оснивати субјекте за привредну и другу делатност под условима утврђеним законом и статутом удружења односно фондације. Није допуштено директно или индиректно стицање добити или друге материјалне користи остварене из делатности удружења или фондације: оснивачима, члановима удружења, члановима управљачких тела, одговорним лицима, активистима или донаторима. Ограничење се не односи на накнаде за рад или надокнаде трошкова у вези с остваривањем законитих циљева и активности утврђених статутом удружења или фондације. Ограничења неће утицати на имовину удружења или фондације.

61. Политичка права

Политичка (и грађанска) права произилазе из Опште декларације о људским правима. Она се тичу односа између индивидуе и државе. Ова категорија права обухвата: право на живот, право на слободу и сигурност, слободу од мучења и ропства, политичку партиципацију, слободу уверења, слободу изражавања, слободу мишљења, савести и вероисповести, слободу окупљања и удруживања и др. Грађанска права наглашавају аутономију индивидуе у односу на државну власт, односно приватну сферу индивидуе у животу у заједници.

Политичка права су „права партиципације“, односно права индивидуе да учествује у управљању јавним пословима. Таква права су, на пример, бирачко право и право на приступ јавним службама. За област политичких права, учешће у политичком одлучивању, односно у процесу доношења одлука на различитим нивоима политичког организовања, је најзначајније. Према одредбама члана 25 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, сваки грађанин има право и могућност да, без икакве дискриминације и без неоснованих органичења, учествује у управљању јавним пословима било непосредно, било преко слободно изабраних представника, затим да бира и да буде биран на повременим, општим и тајним изборима, који обезбеђују слободно изражавање воље бирача, као и да буде примљен, под једнаким условима, у јавне службе своје државе. Право на политичку партиципацију је предвиђено чланом 3 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, која прописује да ће Високе стране уговорнице, у разумним раздобљима, проводити слободне изборе тајним гласањем, у условима који безбеђују слободно изражавање мишљења народа при избору законодавних тела. Да би се применио задовољавајући ниво заштите политичких (и грађанских) права у држави, морају се узети у обзир и нека права која се налазе између грађанских и политичких права, као што су слобода изражавања, слобода окупљања и удруживања.

Европска конвенција о људским правима поставља стандарде и унапређује поштовање основних права и слобода појединаца на простору Европе. Овом конвенцијом дозвољено је подношење појединачних представки и покретање међудржавних спорова због повреда људских права. Право на појединачну представку је конкретно признато како појединцима, тако и невладиној организацији или групи лица као легитимним актерима. Подносилац представке може поднети притужбу ЕСЉП против једне или више држава уговорница ЕКЉП које су наводно одговорне за повреду на коју се подносилац жали. Могупостојати ограничења у погледу повреда на које се подносилац може жалити, у зависности од околности, попут у доба рата или друге јавне опасности која прети опстанку нације, али такве мере представљају изузетак од кључних обавеза држава по ЕКЉП и дозвољене су само у најнужнијој мери коју изискује хитност ситуације, а не смеју бити у нескладу с [...] другим обавезама [државе] према међународном праву. Одступање од неких права и слобода заштићених није дозвољено ни у наведеним околностима с обзиром на њихов фундаментални карактер (право на живот, забрана мучења и нечовечног и понижавајућег поступања или кажњавања, забрана ропства и принудног рада и начело кажњавања само на основу закона.

62. Право на поштовање имовине

Право индивидуе на имовину прокламује члан 17. Опште декларације о правима човека. Оно се, међутим није изворно нашло међу људским

правима гарантованим Европском конвенцијом о људским правима. Противљење укључивању права на имовину у корпус људских права предвиђених Конвенцијом изразили су представници Шведске и Велике Британије, који су сматрали да би оно могло превише да ограничи спровођење програма индустријске национализације која има друштвену и политичку сврху. Право на имовину је у регионални корпус људских права уврштено гаранцијом у члану 1. Првог Протокола уз Европску конвенцију о људским правима: *„Свако физичко и правно лице има право на неометано уживање своје имовине. Нико не може бити лишен своје имовине, осим у јавном интересу и под условима предвиђеним законом и општим начелима међународног права. Претходне одредбе, међутим, ни на који начин не утичу на право државе да примењује законе које сматра потребним да би регулисала коришћење имовине у складу с општим интересима или да би обезбедила наплату пореза или других дажбина или казни.“*

Физичка и правна лица се штите од произвољног мешања државе у њихову имовину. С друге стране, јавним властима је остављено широко дискреционо поље у вези са задирањем у ово право. При томе, дозвољава се да неко лице буде лишено имовине када је то у јавном интересу, а такође се дозвољава држави да примењује законе које сматра потребним како би обезбедила наплату пореза, разних дажбина и казни. Штавише, нема гаранције правичне и адекватне надокнаде уколико дође до одузимања имовине у општем интересу. Уз ово, у неким случајевима се губи линија разликовања између појмова “одузимање имовине” и “регулисања коришћења имовине”.

Прво правило, које је опште природе, изражено је кроз начело мирног уживања имовине; које је садржано у Протоколу. Прво правило наглашава право свакога да несметано ужива у својој имовини. Друго правило, такође садржано у Протоколу, односи се на одузимање имовине, у смислу поставља услова за то. Друго правило говори о лишавању имовине, при чему се гарантује да нико не може бити лишен своје имовине радњама или одлукама која су незаконите и које нису предузете у сврху заштите општег интереса. Треће правило, из Протокола, признаје да државе имају право, између осталог, да контролишу коришћење имовине у складу са општим интересом, путем спровођења закона које оне сматрају неопходним за ову сврху. Треће правило истиче да се државама признаје право да, у складу са општим интересом и под одређеним условима, врше контролу над коришћењем имовине.

Права садржина људског права на мирно уживање имовине и његов стварни домашај обликовани су кроз праксу ЕСЉП. Суд је закључио да наведена правила нису раздвојена и неповезана, већ да се лишавање имовине и контрола коришћења имовине тичу одређених случајева ометања права на мирно уживање имовине, те да их стога треба тумачити у светлу општег начела несметаног уживања у својој имовини.

Могуће је разликовати два основна облика лишења права својине, формално и де факто лишење права својине. Формално лишење права својине подразумева одузимање права својине на основу законитог акта државне власти или акта приватноправног карактера. Последица тих аката је да се право титулара гаси, а на истом предмету се успоставља власништво државе или других лица приватног права. У формалне облике лишења права својине спадају национализација, конфискација и експропријација. Де факто одузимање права својине се не заснива ни на каквом правном акту. Оно постоји онда када држава предузима одређене мере услед којих је титулар права фактички онемогућен да се даље користи својим правом, односно де факто је лишен могућности да ужива своје право. Најчешћи облик лишења права својине у судској пракси је експропријација. У вези са овим начином одузимања права својине, ЕСЉП прави разлику између три облика и то: формалне (де јуре) експропријација, де факто експропријација и посредна (индиректна) експропријација.

Контрола коришћења имовине подразумева наметање одређених ограничења њеног коришћења или у неким случајевима и лишење имовине, уколико је то неопходно због заштите јавног интереса. Када је и да ли је мешање државе у имовину "неопходно" одлучују искључиво државе, а Суд своју улогу ограничава на надзор законитости и сврху због које је конкретно ограничење уведено.

63. Економска, социјална и културна права - опште

Што су економска социјална и културна људска права? Економска, социјална и културна права су основна друштвено економска права сваке индивидуе, попут на пример на рад, на образовање, на становање, на одговарајући стандард живота, на здравље... Правна обавеза државе своди се на примену активних мера унапређења/подстицања ("прогресивна акција" ка њиховом испуњавању)

Општа декларација о људским правима прокламује да људском бићу припадају право на социјалну сигурност, право на рад, право на одмор, право на заштиту материнства, праправо на учешће у културном животу. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, обавезује државе уговорнице да обезбеде: једнако право мушкарцима и женама, да уживају сва економска, социјална и културна права; да признају право на рад; да признају право на хигијенско-техничку заштиту, одмор, плаћена одсуства, накнаду за државне празнике; да се обавезу да обезбеде право сваког лица да са другима оснива синдикате и да се учлани у синдикат по свом избору; да признају право сваком лицу на социјалну заштиту, укључујући ту социјално осигурање. Овај уговор предвиђа у примени ове групе права начело прогресивног остварења, односно да се обавеза државе исастоји у настојању да оствари пуно остваривање признатих права у складу с могућностима. Ови уговором, потписнице прихватају ту обавезу у погледу остваривања социјалне сигурности, учешћа у културно животу, образовања. Њихова доступност

је условљена политичким и финансијским чиниоцима - уколико су капацитети недовољни постоји обавеза да се повећају, али треба да буде иста за све према начелима једнакости и недискриминације. Унапређење ових права, сходно томе, подразумева уклањање препрека и укључивање најширег круга индивидуа.

Обележја ове групе права су: (а) она захтевају од државе већи „ангажман“, него у случају грађанских и политичких права; (б) социјална правда, ради обезбеђивања већег нивоа социјалне правде и социјалног мира; (в) штите људске интересе, који су широко повезани и задовољавају се сарадњом, која повећава узајамну зависност капитала и рада.

Конвенција о правима детета, Конвенција о уклањању свих облика дискриминације жена, Конвенција о елиминисању свих облика расне дискриминације, Конвенција о правима особа са инвалидитетом, представљају прогресиван развој једнакости и недискриминације у области економских, социјалних и културних права.

Европска социјална повеља прокламује недељиву природу свих људских права, како грађанских и политичких, тако и економских, социјалних и културних права. Подстицај таквом схватању представљају право на слободан избор занимања, право на заштиту на раду, право синдикалног организовања, право на правичну накнаду, право на зараду довољну за пристојан животни стандард, за њих и њихове породице.

64. Појединачна економска и социјална права

Устав Србије из 2006. године јемчи као економско-социјална права: право на заштиту здравља; право на социјалну заштиту; право на здраву животну средину, као и посебну заштиту породице, мајке, самохраног родитеља и детета. економска права и слободе обухватају Уставом гарантована права и слободе која уживају грађани једне земље као запослена лица или чланови друштвене заједнице, а не као људске личности или политичка бића. Људско достојанство могуће је заштити постизањем одговарајућег нивоа економског благостања у друштву и материјалне сигурности појединца и његове породице, смањењем нивоа сиромаштва и стварањем социјално повољне атмосфере за привређивање. Економска и социјална права представљају предуслов за остваривање грађанских и политичких права.

Основни проблем делотворности економских и социјалних права је могућност подношења колективних жалби у конкретним случајевима њиховог кршења (што не препознаје ни правни систем Србије, за разлику од Европске социјалне повеље).

У области рада и запошљавања уређују се односи послодавца и запослених, запошљавање особа са инвалидитетом, осигурање од незапослености, а покренут је и социјални дијалог. У Србији је, један од најзначајнијих прописа - Закон о раду - измењен је 2014. године, без јавне расправе. Њиме је повећана флексибилност у запошљавању, укинута је старосна граница за склапање уговора преко омладинских задруга и

додатно су регулисани флексибилни облици запошљавања попут рада на даљину. Промењене су и процедуре за запошљавање и отпуштање. Право на отпремнину смањено је на године проведене код тренутног послодавца, уместо за целу каријеру што је до тада био случај. За ту меру сматра се да ће погодовати старијим радницима који желе да промене посао. Послодавци су углавном поздравили овај закон као напредак, синдикати су му се противили, тврдећи чак да он води у робовласнички систем. Остали кључни прописи у овом сегменту су Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености из 2009, као и Општи колективни уговор. Још један горући проблем су здравство и здравствено осигурање, будући да су нарушена и права радника чији послодавци не плаћају доприносе, због чега су они фактички кажњени тиме што не могу да користе здравствено осигурање. Одређене групе су статистички изложеније незапослености. Мањем приступу образовном систему и тржишту рада изложене су и особе са хендикепом и сметњама у развоју.

65. Културна права

Култура подразумева тоталитет друштвеног наслеђа неке групе људи. Она обухвата научене обрасце мишљења, осећања и деловања и на изразе тих образаца у материјалним објектима неке групе, заједнице или друштва.

Устав Србије у члану 48. предвиђа *„Свако је дужан да чува природне реткости и научно, културно и историјско наслеђе, као добра од општег интереса, у складу са законом. Посебна одговорност за очување наслеђа је на Републици Србији, аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе.“* Уметност која чини велики део културног наслеђа неке државе или народа требало би да буде у потпуности независна од актуелне власти и цркве, јер она је чест начин да се искаже мишљење појединаца. *„Слобода говора је право да се говори слободно, и да се износе ставови без цензуре и страха од казне.“* Често се као синоним користи израз слобода изражавања, који наглашава да се не ради само о слободи вербалног говора, него и сваког акта тражења, примања или преношења информација или идеја независно од медија који се користи.

Устав Србије предвиђа слободу научног и уметничког стваралаштва. *„Ауторима научних и уметничких дела јемче се морална и материјална права, у складу са законом. Република Србија подстиче и помаже развој науке, културе и уметности“* (чл. 73).

Свака индивидуа требало би да има право да, где год се налазио у свету, добије шансу настави да поштује своју културу и обичаје док год не угрожава туђа права на исто. *„Припадници националних мањина имају право: на изражавање, чување, неговање, развијање и јавно изражавање националне, етничке, културне и верске посебности; на употребу својих симбола на јавним местима; на коришћење свог језика и писма; ...“* (чл. 79) *„Мерама у образовању, култури и јавном обавештавању, Република Србија подстиче разумевање, уважавање и поштовање разлика које*

постоје због посебности етничког, културног, језичког или верског идентитета њених грађана“ (чл. 74).

66. Право народа на самоопредељење

Међународни пакт о грађанским и политичким правима од 16. децембра 1966. године посвећује мањинама само један члан (чл. 27): У државама где постоје етничке, верске или језичке мањине, лица која припадају тим мањинама не могу бити лишена права да имају у заједници са другим члановима своје групе свој сопствени културни живот, да исповедају своју сопствену вероисповест и обављају верске дужности, или да употребљавају свој сопствени језик.“ Европска Оквирна конвенција о заштити мањина, усвојена у оквиру Савета Европе 1. фебруара 1995. године, према већини коментатора је пример неодлучности и зазирања држава од центрифугалних тенденција у њиховим друштвима, које се овде помињу зато што постаје сасвим јасно зашто државе које имају отпор према гарантовању права мањина имају још већи отпор према ширим аспирацијама на остварење права народа на самоопредељење. Генерална скупштина УН: сви народи имају право на самоопредељење; на основу тога права они слободно одлучују о свом политичком статусу и у пуној мери се економски, друштвено и културно развијају. Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима 1. Сви народи имају право на самоопредељење. На основу овог права они слободно одређују свој политички положај и слободно постижу свој привредни, друштвени и културни развој. 2. Ради остварења својих циљева, сви народи могу слободно располагати својим природним богатствима и изворима без угрожавања обавеза које произлазе из међународне привредне сарадње, засноване на начелу узајамне користи и међународном праву. Ни у ком случају народ не може бити лишен сопствених средстава опстанка. 3. Државе уговорнице овог Пакта, укључујући ту и оне које су одговорне за управљање несамоуправним територијама и територијама под старатељством, дужне су да олакшају остварење права народа на самоопредељење и да поштују ово право сходно одредбама Повеље Уједињених нација. Према Комитету за људска права: Право на самоопредељење је од посебне важности, јер је његово остваривање један од основних услова за ефикасно гарантовање и уживање индивидуалних људских права, односно њихово унапређење и јачање. Комитет за људска права је у свом Општем коментару о чл. 25 нагласио повезаност права на самоопредељење и права на учешће у вођењу јавних послова али и поменуо разлику која постоји између њих а која се у суштини своди на разлику између индивидуалних и групних права. Право на самоопредељење народа унутар државе, тзв. унутрашњи аспект самоопредељења остварује се укључивањем у демократске процесе у друштву. Декларација о начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи између држава у складу с Повељом УН, од 1975. године Свака држава је дужна да ... удовољи обавезама ... како би: 1.

унапредила пријатељске односе и сарадњу међу државама 2. довела до брзог окончања колонијализма придајући притом дужну пажњу слободно израженој вољи заинтересованих народа; Стварање суверене и независне државе, слободно удруживање или интеграција са неким независним државама или успостављање било ког другог политичког поретка који је један народ слободно одабрао, представља за тај народ начин вршења његовог права на самоопредељење. Свака је држава дужна да се уздржи од прибегавања свим принудним мерама којима би се народи, поменути горе у формулацији овог начела, лишавали свог права на самоопредељење, слободе и независност. Када делују против и супротстављају се таквим принудним мерама у вршењу свог права на самоопредељење, ови су народи овлашћени да траже и примају помоћ, сагласно са циљевима и принципима Повеље УН. Ништа у претходним параграфима неће бити тумачено као да овлашћује или подстиче било какву акцију која би имала за циљ да разори или угрози, потпуно или делимично, територијални интегритет или политичку независност било које суверене или независне државе, која се понаша у складу са начелом равноправности и самоопредељења народа ... и којом, отуда, управља влада која представља целокупан народ територије без обзира на разлике у погледу расе, вере или боје - ГС покушава да помири право на самоопредељење са заштитом територијалне целовитости државе.

67. Права солидарности

Трећу генерацију људских права чине тзв. права солидарности која представљају прилично несистематизовану групу недовољно сродних права новијег датума. Ова права или захтеви за њиховим признавањем настали су после Другог светског рата.

Тзв. колективна права нису индивидуална права чији је носитељ појединац, већ се ради о правима чији је корисник друштвена група, колектив. Ова генерација људских права је директно повезана с глобалним образовањем и васпитањем те са националним интересима свих држава. Колективна права су на примјер: право на мир и демократију, право на слободу располагања природним ресурсима, право на здраву животну средину. У ову групу обично се сврставају и право на самоопредељење, право на мир и право на развој.

Многа права из треће генерације могу се ставити и у права прве и друге генерације, а свест о њима настала је нешто касније из неког специфичног разлога (на пример, право на здраву животну средину признато је тек с појачаним ширењем опасности од загађења).

С једне стране ова права су правна чињеница, које указују на то да људска права нису само пука институција, него да се развијају и мењају, а са друге стране кроз ова права се препознају нови проблеми који угрожавају право на живот свих људи.

69. Афирмативна акција

Афирмативна акција дефинише се као низ политика и пракси које дају одређене предности групама. (посебно припадницима етничких група и

женама). Постојање "афирмативне акције", (код нас познатије као "позитивне дискриминације") указује на области у којима право као неутрално средство показује своја ограничења у решавању постојећих друштвених конфликта. позитивна дискриминација представља одступање од основног принципа формалне једнакости. Европски суд правде приликом разматрања овакве мере примењује тест пропорционалности који се састоји из три дела: целисходности, неопходности и пропорционалности. Европски суд правде ову мера је зато виђена као правно средство којим се отклањају уврежени стереотипи. Врховни суд САД је заузео став да доказ постојања друштвене дискриминације у односу на поједине мањине, сам по себи, није довољно оправдање за преференцијални третман. Овај суд сматра да преференцијални програми могу само учврстити опште стереотипе узимајући да поједине групе нису способне да постигну успех без посебне заштите која није заснована на чињеници квалитета појединца.

70. Апатриди, избеглице и интерно расељена лица

Избеглица: Особа која је побегла из своје земље и којој је потребна 'међународна заштита' због тога што би могла бити изложена ризику од насиља или прогона уколико би се вратила кући. То се односи и на људе који беже од ратова. Термин је утемељен у међународним правним инструментима, пре свега Конвенцији о статусу избеглица из 1951. и пратећем Протоколу из 1967, као и Конвенцији Организације афричког јединства (ОАУ) из 1969. године. Избеглички статус се одобрава појединцима, или у случајевима масовног прилива, великом броју људи на "прима фацие" основи. Избеглице се не могу бити враћене у своју земљу порекла осим искључиво на добровољној основи. Тражилац азила: Особа која је поднела индивидуални захтев за признавање избегличког статуса и чека на исход. Тражиоци азила добијају 'међународну заштиту' док траје поступак испитивања њихових захтева и, као и избеглице, не могу бити враћени у своје земље порекла осим на добровољно. Интерно расељено лице: Интерно расељена лица, често позната под акронимом ИРЛ, су они који су приморани да напусте своје домове и раселе се у границама сопствене државе. Апатрид: Особа која нема ниједно држављанство и која, услед тога, не ужива људска права и нема приступ услугама којима имају оне особе које поседују држављанство. Могуће је бити истовремено и апатрид и избеглица.

Лица без држављанства – апатриди јесу особе коју ниједна држава не сматра својим држављанима (у складу са одредбама свог закона). Апатридима су ускраћена права која се већини људи подразумевају. Приступ здравственој заштити, образовању, запошљавању, политичком учешћу и кретању је ограничен тим особама, не могу да закључе брак, не поседују лична документа; они као да не постоје и, често, у таквој ситуацији живе читавог живота. Узроци који доводе до појаве лица без држављанства су различити: то могу бити сукоби закона, сукцесије држава након којих грађани новонасталих држава остану без

држављанства, као и административне праксе које су у вези са држављанством. У већини ситуација апатридија је у директној вези, односно последица дискриминације на основу етничке припадности, вере или рода.

Општа декларација о људским правима наводи да „се сва људска бића рађају слободна у достојанству и правима“ (чл. 1). Међународни стандарди о људским правима гарантују права свима, без обзира на држављанство или миграциони статус. Стандарди међународних људских права применљиви на мигранте могу се наћи у широком спектру правних инструмената. У области економских, социјалних и културних права, Комитет Уједињених нација за економска, социјална и културна права истакао је да „приступ правима дефинисаним у Повељи не може бити ускраћен на основу националности. Права из Повеље се примењују на свакога укључујући недржављане, попут избеглица, тражилаца азила, апатрида, мигрантских радника и жртава трговине људима, без обзира на њихов правни статус и документа која поседују.“ Када је реч о праву на образовање, међународни стандарди предвиђају да је основно образовање обавезно, бесплатно и доступно свима без дискриминације. Што се тиче других нивоа образовања, држава треба да омогући право на једнак приступ средњем образовању, и да га учини могућим и доступним за све. Слична обавеза постоји и у вези са високим образовањем. Европски суд за људска права је у више наврата доносио пресуде у вези са повредом права на образовање, након што је установио да су неке државе прекршиле Европску конвенцију за људска права у случајевима сагрегације или искључења из образовања рањивих група. Када је реч о права на рад, Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима предвиђено је да „...државе чланице... признају право на рад, које укључује право да свакоме буде пружена прилика да стиче за живот помоћу посла који слободном вољом бира или прихвата, и да ће државе предузети све потребне кораке да заштити ово право“ (Чл. 6.1). Пакт такође признаје „право да свако ужива правичне и повољне услове рада, којима се осигурава, пре свега... правична зарада и једнака надокнада за рад исте вредности без разликовања било које врсте; пристојан живот за њих и њихове породице...; безбедне и здраве услове рада; једнаке шансе да свако добије унапређење на свом послу...; да одмара, има слободно време и разумно ограничење радних сати и повремене плаћене одморе...; (Чл. 7). Концепти доступности, приступачности, прихватљивости и квалитета омогућавају да се јасније дефинишу обавезе држава у вези са правом на рад. Доступност подразумева да држава учини доступним специјализоване службе за помоћ појединцима у тражењу запослења. Приступачност подразумева да држава учини тржиште рада отвореним за сваког појединца под својом јурисдикцијом, без дискриминације. Прихватљивост и квалитет подразумевају да држава сваком појединцу омогући приступ правичним, повољним и безбедним условима рада. Генерална скупштина Уједињених

нација 19. септембра 2016. године усвојила је Њујоршку декларацију о избеглицама и мигрантима. Декларација реafirмише људска права свих избеглица и миграната, без обзира на статус, и залаже се за потпуну заштиту тих права. Она подсећа да „иако се њихов третман уређује појединачним правним оквирима, избеглице и мигранти имају иста универзална људска права и фундаменталне слободе.“

71. Деца

Деца су у међународном праву препозната као посебно осетљива и специфична категорија за чију заштиту нису довољни уобичајени механизми заштите предвиђени правом људских права. Негде од 17. века дете почиње да се третира као посебно осетљиво биће и може се сматрати да долази до буђења свести о детињству као појму. Захваљујући развојним психолозима, препознате су карактеристике и постојање аутономије личности детета и нужност да исте уважимо, поштујемо, нормативно уобличимо и гарантујемо или да створимо амбијент у коме се права детета заиста признају и остварују. Права детета су данас чињеница, реалност призната међународним правом. Она су нормативно уређена и процес нормирања ће тећи и напредовати пратећи токове развоја друштвеног живота. Под појмом права детета сматрамо права која су по својој природи људска и која свако дете има без обзира у којој држави живи, политичком, културном, економском окружењу, у складу са каквим традицијама, обичајима и веровањима се развија. То је корпус права изникао првенствено из две основне идеје: деца су аутономне личности са специфичним потребама и правима и, у складу са тим, носиоци правних захтева тј. активни субјекти права, а не искључиво објекти заштите од стране одраслих; услед специфичних психофизичких карактеристика, зависно од узраста и нивоа менталне зрелости деца су и посебно осетљива и рањива категорија која заслужује посебну, додатну заштиту. Најауторитативнији документ у области права детета на међународном плану је Конвенција о правима детета из 1989. године, коју су до сад ратификовале 193 државе. Конвенција садржи каталог права детета.

Права детета су узајамно повезана и остварују се у светлу остваривања основних принципа Конвенције:

- права на живот, опстанак и развој,
- најбољег интереса детета,
- права на партиципацију и
- права на недискриминацију.

Карактеристике Конвенције о правима детета:

- Први пут утврђена универзално прихваћена дефиниција разних основних права детета;
- То је уговор о људским правима са највише ратификација;

- Први је међународни документ у области људских права који у потпуности обухвата главне групе људских права: економска, социјална, културна, политичка и грађанска;
- Конвенција је инвентиван документ јер признаје нова и изазовна људска права;
- То је први међународни уговор о људским правима који имплицитно признаје улогу невладиних и осталих организација друштва у поступку остваривања права детета;
- Конвенција представља оквир за унапређење и остваривање права детета.

72. Жене

Општа декларација о људским правима, водећи међународни инструмент о људским правима, прокламује да свако људско биће има права на "живот, слободу и личну безбедност, једнаку плату за једнаки рад, стандард живота примерен здрављу и добробити, право на образовање, заштиту од ропства и једнаку правну заштиту." Људска права су нешто више од сета закона базираних на овим начелима; то је вредносни систем који захтева активности у унапређењу достојанства и вредности сваког људског бића. У том оквиру, женска права су интегрални део међународне етичке визије.

Након Опште декларације, за жене је посебно релевантна Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације према женама, усвојена од стране Генералне скупштине УН, 1979. Ова конвенција наглашава да дискриминација према женама "крши начела једнакости права и поштовања људског достојанства." Конвенција у члану 1 широко одређује дискриминацију као "свако разликовање, искључење или ограничење учињено на основи пола...у политичком, економском, друштвеном, културном, грађанском или било ком другом пољу." Чланови који следе, а о којима се разговара у сваком одељку ове књиге, наглашавају дужности државе да "осигура пун развитак и напредак жена". Преко 100 држава потписало је Женску конвенцију.

Само постојање универзалних људских права захтева да сви чланови друштва имају права на заштиту и унапређење својих права. Државе имају дужности према појединцима и појединци једни према другима. У том смислу се може захтевати одговорност за женска људска права од држава, али и од послодаваца, болница, школа, здравствених радника, међународних финансијских институција, других невладиних организација и појединаца.

Неке државе праве разлику између различитих категорија права, стављајући већи нагласак на једну врсту, уз занемаривање неких других. На пример, неке државе дају највиши приоритет грађанским и политичким правима као што је поштен третман у правном систему, право говора и удруживања, и право гласа док на генералном плану занемарују друштвена и економска права као што је право на образовање и здравствену заштиту. Негде се наглашавају колективна права као што

је право на чист ваздух и развој док други усмерени ка индивидуалним правима. Али сва права треба заједно да се спроводе и ниједно право се не може сматрати важнијим од другог. На пример, жене могу користити своје право на удруживање, право говора и право гласа (грађанска и политичка права), да би се бориле за бољу здравствену заштиту (економска права - неки ту уврштавају и репродуктивне слободе) или квалитетнију пијаћу воду (колективна права). Истовремено, жене које су здраве и имају могућност да одлучују о величини своје породице, у бољој су позицију да учествују у удружењима, да говоре и гласају. Женска људска права обухватају све врсте права. Веза између насиља према женама и женског сиромаштва је други пример. Жене које су злостављане од стране својих мужева не могу да траже помоћ јер правни систем пропушта да њихове случајеве третира с пуном озбиљношћу, што са своје стране представља кршење њихових грађанских права. Када жене напусте насилне партнере, обично осиромашују услед дискриминације у запослењу и недостатка одговарајуће социјалне помоћи. Слично томе, жене избеглице често су сексуално злостављане, онемогућује им се приступ храни и здравственој заштити, од стране мушкараца који су чувари или управници избегличких кампова. На тај начин, кршење женског грађанског права на личну безбедност и поштено поступање, води ка кршењу њихових других друштвених и економских права.

Још увек је превише чест случај да се силовање у рату и миру, насиље према женама и девојкама избеглицама свих узраста, неисхрањеност и неписменост жена, економска експлоатација мигрантских радница и ускраћивање женама права изражавања њихових верских или културних обичаја, одбацује као ствар "приватне" природе или се оправдава у име културе и/или религије. У документима Уједињених нација постоје напомене о полној дискриминацији, државе се не сматрају одговорним за улогу коју имају у перпетуирању или непрекидном коришћењу подређености жена.

Током прошле деценије, жене су радиле на томе да обезбеде да оквири људских права обухвате и жене. Један од главних успеха је била поновна потврда женских права као људских права на Светској конференцији Уједињених нација о људским правима у Бечу, Аустрија, 1993. године. Тај документ је усвојио 171 представник земаља као закључак те конференције - познат као Бечка декларација и акциони програм ("Бечка декларација"), она посебно утврђује: "Људска права жена и женске деце су неотуђиви, интегрални и недељиви део универзалних људских права. Пуно и једнако учешће жена у политичком, грађанском, економском, друштвеном и културном животу, на националним и међународним нивоима, као и брисање свих облика дискриминације на основу пола, су приоритетни циљеви међународне заједнице. Бечка декларација такође признаје насиље према женама, извршено како приватно тако и јавно, као проблем из домена људских права.

73. Лица са инвалидитетом

Особама са инвалидитетом припадају сва људска права гарантована како општим и регионалним актима међународног јавног права, тако и прописима унутрашњег права, која припадају свим другим људским би-ћима. Овај закључак се изводи из премисе универзалности и недељивости људских права, као и чињенице да особе са инвалидитетом чине део људског рода, а да инвалидниот пре-дставља једну од манифестација разноликости људске врсте. Конвенција о правима особа са инвалидитетом је правно обавезујући уговор међународног јавног права, чија сврха је унапређење, заштита и осигуравање пуног и једнаког уживања свих људских права и основних слобода особа са инвалидитетом. Конвенција у преамбули даје описну дефиницију инвалидности, наглашавајући да је реч о концепту који се развија. Срж Конвенције о правима особа са инвалидитетом чине чланови 4, о општим обавезама држава потписница, и 5, о гарантовању равноправности и недискриминације особа са инвалидитетом. Државе потписнице обавезују се да ће осигурати пуно остваривање свих људских права и основних слобода за сва лица под њиховом јурисдикцијом без икакве дискриминације по основу инвалидности. Закон о спречавању дискриминације- особа са инвалидитетом. Закон уређује општи режим забране дискриминације по основу инвалидности, посебне случајеве забрањене дискриминације особа са инвалидитетом, поступак заштите особа изложених дискриминацији, санкције за извршиоце аката дискриминације и мере које држава предузима ради подстицања социјалне укључености особа са инвалидитетом. Овај пропис даје широку-дефиницију особа са инвалидитетом које уживају право на заштиту, изведену из социјалног модела приступа инвалидности. Забрањује директну и индиректну дискриминацију, виктимизацију, позивање на дискриминацију и подстрекивање дискриминације, повреду начела једнакости права и дужности, предвиђа нарочито тешке случајеве дискриминације. Предвиђа забрањене случајеве дискриминације у областима поступка пред органима јавне власти, чланства у удружењима, приступа услугама намењеним јавности, јавним објектима и површинама, јавном превозу, образовању, запошљавању здравственој заштити, брачним и породичним односима. Полазеи од аксиома да особама са инвалидитетом припадају сва људска права, неопходно је- приликом тумачења и примене универзалних и регионалних инструмента о људским правима предузимати нужне мере како би ове особе у пракси равноправно уживале права гарантована поменутиим инструментом.

75. Мањинска права и дужности

После другог светског рата наглашено је право појединца. Тада се испољило одбијање држава да деловима свога становништва признају колективна права у страху да се тиме не подстичу покрети који би могли да наруше територијални интегритет и јединство државе. У области права мањина, као колективитета, Пакт о грађанским и политичким

правима афирмише обавезе држава у односу на припаднике етничких, верским и језичких група унутар свог националног корпуса. Овај приступ је присутан и у декларацији УН о правима припадника националних или етничких, верских и језичких мањина (1992). Право по основу припадности мањини не познају ни регионални међународни уговори, изузев на европском нивоу где су бројне одредбе о припадницима националних мањина у разним документима Конференције о европској безбедности и сарадњи (данас ОЕБС).

Припадници мањина могу бити особе различитих професија, образовања, имовног стања, укуса, начина живота итд. Чињеница припадности мањини за државу је релевантна утолико што не сме да их омета неговању и развијању њихове заједничке културе. Припадници мањина, дакле, имају право на идентитет. То значи право да, без икаквих неповољних последица, треба да могу да буду различити и да се сматрају различитим унутар политичке заједнице. Мањине, дакле, треба да имају исти статус без обзира на то да ли су део нације који има своју матичну државу, или су расејани у више држава, или се цела мањина налази само у једној држави. У ту сврху, они као особе могу да користе слободу удруживања како би се повезали са осталима који осећају исту припадност, укључујући и у невладино организовање на међународном нивоу.

Дефиницију мањине не садржи ниједан међународни инструмент (универзални ни регионални), због чега је прикладније називати их, према одликама, етничке него националне мањине. За њихово одређење најчешће се користи дефиниција Франческа Капотортија, посебног известиоца Поткомисије УН за дискриминацију и мањине (данас Поткомисија УН за унапређење и заштиту људских права) да је то „група која је малобројнија у односу на остатак становништва државе и није у доминантном положају и чији припадници - који су држављани те државе - имају етничка, верска и језичка обележја која се разликују од обележја остатка становништва, и макар само имплицитно, одржавају осећај солидарности, управљен на очување своје културе, традиције, вере и језика. Функционално, елементе мањине чине: 1. недоминантност групације која има и жели да очува етничке, верске или језичке обичаје или одлике, различите од остатка популације; 2. постојање људи који су способни да самостално очувају такве обичаје или одлике; и 3. оданост држави чији су држављани.. Парламентарна скупштина Савета Европе усвојила је протокол уз ЕКЉП (1993.) у коме се наводи да израз “националне мањине” указује на групу људи која: 1. бораве на територији државе и њени су држављани 2. имају дуге и чврсте везе са државом 3. уживају различите етничке, културне, религијске и језичке одлике 4. довољно су репрезентативни, иако бројчано мањи од остатка популације у држави или регији 5. мотивисане су бригом за очување заједништво које чини њихов идентитет, укључујући културу, традицију, вероисповест и језик.

Установа заштите мањина појавила се од Вестфалског мира 1648. године, када је Уговорима о миру почело је да се гарантује несметано исповедање протестантским мањинама у католичким срединама. Први целовит систем заштите је уостављен после првог светског рата. Обавезе о заштити мањина наметнуте су, путем мировних уговора, пораженим државама Аустрији, Мађарској, Бугарској и Турској. Аналогне обавезе преузеле су и новостворене државе Пољска и Чехословачка, као и проширене државе Грчка, Румунија и Краљевина СХС, као и приликом пријема у чланство Албанија, Литванија, Летонија, Естонија и Ирак, путем једностраних декларација. Систем заштите обухвата да је (а) гарант извршења обавеза по први пут је међународна заједница; (б) државе су морале обезбедити пуну равноправност и опстанак мањина у виду уставних норми; (в) те обавезе су сматране међународним, па је о евентуалним споровима одлучивао Стални међународни суд правде; (г) мањине су биле заштићене као групе, а петиције Савету Друштва народа могли су подносити појединци у име групе, или група као таква и то чак против своје државе.

Општа декларација о људским правима у чл. 2 прокламује да сваком припадају сва права и слободе проглашене у Декларацији без икаквих разлика у погледу расе, боје, пола, језика, вероисповести, политичког или другог мишљења, националног или друштвеног порекла, имовине, рођења и других околности. Међународни пакт о грађанским и политичким правима утврђује поштовање и јемчење права без икакве разлике (чл. 2), једнакост свих пред законом (чл. 26) и да се “у државама у којима постоје етничке, верске или језичке мањине, лица која припадају таквим мањинама не могу се лишити права да, у заједници с другим члановима своје групе, имају свој културни живот, исповедају и испољавају своју веру и обављају верске дужности, или да користе свој језик“ (чл. 27).

Ово је повезано с правом народа на самоопредељење, гарантовано у чл. 1 ПГПП. Пакт прави разлику између ова два права. Право на самоопредељење припада народима, садржано је у одвојеном делу Пакта и не може се штитити пред Комитетом и није утуживо. Мањинска права, насупрот томе, не могу реметити суверенитет и територијални интегритет држава, иако се одређени аспекти права појединца који се штите овим чланом могу односити на начин живота који је тесно повезан с одређеном територијом и њеним ресурсима. Чл. 2(1) и чл. 26 ПГПП разликују се јер једнако уживање свих права гарантују сваком ко се нађе на територији или под јурисдикцијом одређене државе, без обзира на то да ли припада мањинској групи. Право је појединца, али учинак зависи од способности мањинске групе да одржи своју културу, језик и веру. Држава мора да обезбеди заштиту идентитета мањина и права њених чланова да уживају и развијају културу, језик и веру у заједници са осталим члановима групе. Обавеза државе чланице је да ово право буде заштићено од било каквог лишавања или кршења, укључујући чак и мере

за очување идентитета мањина. У пракси, највећи број комуникација пред Комитетом за права мањина је одбачен због тога што нису исцрпљена сва унутрашња правна средства; због резерви на чл. 27 ПГПП; и високог стандарда доказивања да је дошло до повреде јер се тражи да се докаже да је дошло до озбиљног лишавања начина живота, а не само ометања мањинског начина живота.

Декларација УН из 1992. године не дефинише мањину, већ само помиње етничке, културне, религијске и језичке мањине. Као права припадника мањина препознаје: уживање културе, вршење вероисповести, употребу језика, учешће у јавном животу, учешће у доношењу националних и регионалних одлука које се односе на мањине, стварање удружења, остваривање контакта са другим мањинама и групама које се налазе изван граница државе (чл. 2). Као обавезе држава се препознају: заштита постојања мањина и стварање услова за унапређење њиховог идентитета; предузимање мера којима се осигурава да све мањине уживају људска права без дискриминације; стварање услова да мањине изразе своје карактеристике и развијају културу, језик, религију, традицију и обичаје, осим ако су у супротности са међународним правом; омогућавање, где је то могуће, учење на матерњем језику, да унапреде изучавање историје, традиције и сл. мањина; осигуравање да мањине потпуно учествују у економском развоју земље (чл. 4). Припадници мањине, дакле, имају права: 1. на опстанак 2. на идентитет 3. на једнакост и недискриминацију 4. на употребу матерњег језика 5. посебна права у школству 6. на неговање своје културе и традиције 7. на делотворно учешће у животу заједнице 8. на међународне контакте и сарадњу 9. на ефикасну заштиту зајемчених права. У регионалном европском праву, ова права су обезбеђена у три инструмента, усвојена у окриљу Савета Европе: 1. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (1950) 2. Европска повеља о регионалним и мањинским језицима (1992) и 3. Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (1995).

76. Права домородачких народа

У међународном праву нема опште прихваћене дефиниције домородачког народа, што отежава уједначавање положаја ове категорије становништва у националним правима. Најчешће се користи одређење специјалног известиоца УН о питањима дискриминације против аутохтоних народа, да су аутохтони народи они који су на одређеној територији живели у одређеном историјском континуитету пре доласка колонизатора и сматрају се различитим у односу на доминантне друштвене групе које сада преовладавају на тим територијама. Своју културу, социјалне и правне институте али и територију намеравају да очувају и пренесу својим потомцима. То су дакле посебне групе које се од већинског народа разликују по свом језику, култури, обичајима али су „аутохтоне“ за разлику од етничких мањина. Код нас је устаљен назив домородачки народ, а срећу се и називи индогени или аутохтони народи који фокусирају етимолошке корене и да се ради о „онима који су на

одређеном месту били пре других. Примери индогених народа у Европи су, на пример, били Лапонци на северу скандинавских земаља, Черкези у Русији, Аину у Јапану, Маори на Новом Зеланду, Асирци и Јазиди у блискоисочним државама.

Правни статус домородачких народа разликује се у односу на права мањина, која познаје Устав Србије и већина држава. За домородачке народе важна је Конвенција МОП 169 (1989) и Приручник уз ту Конвенцију (2003) који их одређују преко традиционалног начина живота, сопствених социјалних и политичких установа и историјског континуитета насељености. Међународни пакт о грађанским и политичким правима говори о остваривању права мањина као индивидуалним правима и то у државама у којима постоје, што значи да државе својим правом одређују да ли ће и коме признати овај статус и права. Субјективни критеријум је осећај припадности и намера очувања своје културе и језика. Домородачки народи не морају нужно бити мањина у односу на већинску групу, док су према свом појмовном одређењу, националне мањине увек у мањем броју. Боливија је пример државе где су домородачки народи, Кечуа и Ајмара већинско становништво. Уоквиру домородачких народа могу постојати националне мањине. Етничке мањине не морају бити аутохтоне, нити су везане за посебне историјске околности везане за колонизацију и везаност за средину у којој живи што је одлика домородачких народа.

Домородачки народи чине 5% светске популације, а брину о 22% површине Земље и 80% биодиверзитета. Основни проблем је слабост или одсуство правних процедура њихове партиципације, како проистиче из Конвенција МОП 169 и Декларација УН о правима домородачких народа, иако су бројни примери њихових знања у пољопривреди, лову и риболову и очувању природе.

77. Жртве рата

Резолуција Генералне скупштине УН-а, Основна начела и смернице о праву на правни лек и репарацију жртава тешких кршења међународног права људских права и озбиљних кршења међународног хуманитарног права прокламује да цивилне жртве рата имају право на одговарајуће, делотворно и брзо задовољење (обештећење). Облици обештећења су:

1. реституција - повратак у ситуацију која је претходила кршењу права: враћање слободе, уживање људских права, идентитет, породичн живот и држављанство, повратак у место пребивалишта, враћање на посао и повраћај имовине;
2. компензација – накнада штете за: повреду телесног интегритета и душевну бол; изгубљену прилику за запослење, образовање и друштвене погодности, материјалну штету и губитак зараде, укључујући и радне способности; моралну штету; трошкове правног заступања, лечења, психолошког саветовања и социјалних служби; сваку економски процењиву штету.

3. рехабилитација - медицинска и психолошка помоћ те правна и социјална помоћ

4. сатисфакција: прекид континуираних повреда; верификација чињеница и потпуно и јавно објављивање истине; трагање за несталима; судско и административно кажњавање особа одговорних за повреде; званичну објаву или судску одлуку којом се поновно успоставља достојанство, углед и права жртве и жртви блиских особа; комеморација и одавање почести жртвама; јавно извињење и прихватање одговорности и др.

5. гаранције непонављања - структурне мере државе усмерене на: делотворну цивилну контролу институција репресије; остваривања благовремености, доступности, делотворности и непристрасности; јачање независности правосуђа; заштиту запослених у професијама које се баве расветљавањем, санкционисањем и информисањем о репресији и људским правима, као и бораца за људска права; обуку о људским и хуманитарном праву у полицији, војсци и безбедности; уважавања етичких норми и међународних стандарда, од стране јавних службеника у полицији, медијима, медицинским и социјалним установама; унапређење превенције и праћења друштвених сукоба и њиховог решавања; реформе закона који допуштају кршења људских и/или хуманитарног права.

Према СБ УН, након тешких кршења међународно заштићених људских и/или хуманитарног права, најопштије посматрано, жртвама рата је потребно обезбедити институционални механизам да остваре делотворан приступ правди; ефикасан приступ информацијама о кршењима и механизмима правде; истрагу, поступке и кажњавање извршилаца; и одговарајућа, делотворна, промптна и потпуну надокнада. То, са аспекта државе, подразумева дужност уређивања и обезбеђивања услова за кумулативно остварење права на репарације и правду. Та дужност се састоји од поступака за санирање последица које су жртве претрпеле. Ти услови обухватају: приступ правди; финансијске, материјалне и моралне надокнаде; формално признање одговорности, обележавања и сећање.

78. Цивилно становништво у рату

Први и други светски рат експонирали су слабости узгредног регулисања заштите цивилног становништва од последица непријатељстава у ратном праву. Увиђајући те недостатке, Међународни комитет Црвеног крста је по завршетку Другог светског рата покренуо активност ради свеобухватног регулисања заштите цивилног становништва. Резултат тих напора је усвајање на дипломатској конференцији у Женеви 1949. године (IV) Конвенције о заштити грађанских лица за време рата, која је први међународни уговор посвећен заштити цивилног становништва. Развој оружја за масовно уништење и драстичан пораст цивилних жртава у послератним оружаним сукобима указао је на потребу да се ова Конвенција допуни новим правилама. Тај циљ је остварен усвајањем (I) Допунског протокола о заштити жртава међународних оружаних сукоба на конференцији у Женеви 1977. године, који садржи посебан део посвећен цивилном становништву.

Женевска конвенција није прецизно одредила појам цивилног становништва. У њој се само каже да заштиту уживају лица која се на било који начин нађу у време оружаног сукоба или окупације у власти страна у сукобу или окупационих снага чији нису држављани (чл. 4). Из те одредбе би се могло закључити да статус заштићеног лица немају цивили које се налазе у власти сопствене државе, што није у складу чл.13 ове Конвенције који предвиђа да се одредбе о заштити односе на целокупно становништво држава у сукобу. Ове недоследности су отклоњене Допунским протоколом I који садржи дефиниције појмова цивил и цивилно становништво. Појам цивила одређен је негативно тако да обухвата лица која се налазе на територији страна у сукобу, а не чине део оружаных снага у смислу (III) Женевске конвенције о поступању са ратним заробљеницима од 1949. и Протокола I из 1977. године. Будући да нису борци, цивили не смеју да учествују непосредно у непријатељствима. Сходно томе, цивилима се сматрају сва лица која не спадају у ратне заробљенике и борце, тј. припаднике оружаных снага. Појам цивилног становништва обухвата сва лица са статусом цивила.

Облици заштите цивила у међународном хуманитарном праву прилагођени су природи и врстама тих опасности. Оне се могу свести на две основне групе: опасности изазване војним операцијама, односно борбеним дејствима и опасности којима су изложени цивили када се нађу у власти непријатеља. Зависно од карактера угрожености цивилног становништва међународно хуманитарно право предвиђа општу заштиту од последица непријатељстава и посебну заштиту за случај пада под власт непријатеља. Првим обликом заштите је обухваћено целокупно цивилно становништво без обзира на којој територији и у чијој власти се налази. Посебну заштиту уживају цивили на територији непријатељске државе, цивили на територији коју је непријатељ окупирао, као и интернирани цивили у једној од наведених ситуација. Женевска конвенција предвиђа општу заштиту целокупног становништва страна у сукобу без икакве дискриминације у погледу расе, националности, вероисповести или политичких уверења.

Конвенцијом су, ради ефикасније заштите цивилног становништва у условима борбених дејства, уведене зоне и места под посебном заштитом. Значајна за општу заштиту тог становништва су одредбе које предвиђају: слободан пролаз хуманитарне помоћи за угрожене цивиле; да цивилно становништво као такво ни цивили појединачно не смеју бити предмет напада; као и начело да се приликом спровођења војних операција мора стално водити рачуна да се поштеде цивилно становништво, цивили и цивилни објекти. Протокол предвиђа обавезу предузимања мера предострожности приликом напада, као и против последица напада, а одредбе о хуманитарној помоћи допуњене су новим правилима.

Заштита цивилног становништва проширена је увођењем нових врста места и зона под посебном заштитом. Заштићене зоне коришћене су у пракси ради заштите и смештаја рањеника и цивила у деловима

небрањених места. На терену уговорног права озакоњене су усвајањем Женевских конвенција од 1949. године. Прва конвенција о заштити рањеника и болесника има у виду само санитарске зоне. Санитарске зоне намењене су за збрињавање и смештај искључиво рањеника и болесника. Четврта конвенција предвиђа још и зоне безбедности и неутрализоване зоне. Зоне безбедности су места у којима се, осим рањеника и болесника, могу склонити немоћне и старе особе, деца млађа од петнаест година, труднице и мајке са децом испод седам година, а успостављају на сопственој или окупираној територији споразумом страна у сукобу, а могу се одредити и у доба мира или тек када отпочну непријатељстава. Допунски протокол из 1977. године проширује овај појам увођењем небрањених места и демилитаризованих зона.

Протокол I је иначе први акт одређује који се напади против цивила и цивилног становништва и објеката сматрају забрањеним. Ове забране ојачане су одредбама које налажу предузимање мера предострожности у нападу и против последица напада. Напад подразумева сваку акцију у којој се користи оружје против противника. Протокол садржи листу посебно забрањених напада: 1) забрањени су акти насиља или претње насиљем чији је главни циљ да шире терор међу цивилним становништвом; 2) појединачна забрана односи се на неселективне нападе: а) који нису усмерени на тачно одређени војни објект; б) у којима се користе начини или средства борбе који не могу бити управљени на одређени војни објект; в) у којима се користе начини и средства борбе чије се дејство не може ограничити, јер су такве природе да погађају војне објекте и цивиле и цивилне објекте без разликовања. Протокол посебно издваја две врсте напада који се могу сматрати неселективним: бомбардовања области и напад бомбардовањем без обзира на употребљене начине или средства приликом којих се као јединствени војни циљ узима низ јасно одређених војних објеката смештених у зони у којој је слична концентрација цивила и цивилних објеката.

У посебне забране Протокол је уврстио и нападе против цивилног становништва или цивила који се предузимају као репресалије. Предвиђена је посебна заштита за неке објекте који су од нарочитог значаја за цивилно становништво. У ову категорију спадају културна добра и храмови који уживају апсолутну заштиту од напада и репресалија. Као посебно заштићени сматрају се и објекти неопходни за преживљавање цивилног становништва (намирнице, пољопривредне области за производњу хране, жетва, жива стока и вода). У посебно заштићене објекте спадају грађевине и инсталације које садрже опасне силе (нпр. бране, насипи на воденим токовима и нуклеарне електране). Они се не смеју нападати чак и када представљају војне објекте уколико напади могу проузроковати велике губитке међу цивилним становништвом. Посебна заштита таквих грађевина и инсталација престаје ако се користе у циљу редовне, значајне и непосредне подршке

војним операцијама и када је напад једини начин да се таква подршка спречи.

Стране у оружаном сукобу морају да предузимају одређене мере предострожности како би се избегли или свели на најмању могућу мери случајни губици међу цивилима и разарања цивилних објеката као последица напада на војни циљ. Страна која изводи напад на војни циљ има две групе обавеза. Прва се односи на војне старешине које планирају или одлучују о нападу: а) да провере да ли су предмет напада војни циљеви који као такви могу бити нападнути; б) да изаберу средстава и начине напада којима се избегавају или своде на најмању могућу меру случајни губици живота међу цивилним становништвом, рањавање цивила и штете на цивилним објектима; в) да одустану од напада ако очекују да ће губици, рањавање и штета које они могу проузроковати бити несразмерно велики у односу на предвиђену стварну и непосредну војну предност. Друга група обавеза односи се на период када је одлука о нападу донета, али напад још није изведен. У том случају војне старешине који су непосредни извршиоци имају дужност да откажу или прекину напад ако постане јасно да се ради о забрањеном нападу зато што изабрана мета није војни циљ или ће жртве међу цивилима или разарања бити у несразмери са претпостављеном војном предношћу. Мере предострожности против последица напада представљају активности стране која се брани предузима током напада на војне циљеве смештене на територији коју ефективно контролише ради заштите цивилног становништва, цивила и цивилних објеката. Оне обухватају посебне мере које су дужне да предузму све стране у сукобу на сопственој или на туђој територији која је под њиховом контролом. Мере предострожности у одбрани су мање строге и треба да се извршавају „у највећем могућем степену“ да: а) настоје да склоне цивилно становништво, цивиле и цивилне објекте из околине војних циљева; б) избегавају смештање војних циљева унутар или близу густо насељених подручја, в) предузму остале неопходне мере предострожности да би заштитиле цивиле и цивилне објекте од последица борбених дејстава.

Пружајући посебну заштиту цивилима који се налазе на територији под влашћу непријатеља, Женевска конвенција садржи две групе правила. Прва важе за све цивиле који се нађу у власти непријатеља. Одредбе које улазе у ову категорију односе се на поштовање основних људских права, одговорност страна у сукобу за поступање са заштићеним лицима у њиховој власти и право ових лица на обраћање сили заштитници и организацијама за пружање помоћи. Друга група правила односи се на различите ситуације у којима се штите цивили под влашћу непријатеља. Тим одредбама обухваћени су странци на територији стране у сукобу, цивили на окупираним територијама, као и интернирани цивили на овим територијама. Протокол I из 1977. године допунио је ове одредбе посебним одељком који се односи на поступање са лицима у власти стране у сукобу. Цивили странаца на територији стране у сукобу су

првенствено цивили држављани једне стране у сукобу који су настањени у непријатељској држави или их је на тој територији затекло избијање непријатељстава. Ова категорија лица има, према Женевској конвенцији, право да напусти непријатељску територију осим ако њихов одлазак није супротан националним интересима те државе. Под овим условом треба им се омогућити да напусте територију одмах по избијању или у току оружаног сукоба. У случају да добровољно остану на непријатељској територији или ако не добију одобрење да је напусте, цивили се третирају као странци у доба мира. Држава има право да према непријатељским држављанима примењује мере контроле кретања, делатности и друге мере безбедности. Најстрожа мера која се може предузети је упућивање на принудни боравак и интернирање ако то апсолутно захтева безбедност државе. Постоји могућност да ова лица и сама захтевају да буду интернирана са својим породицама. Цивили којима је одређен принудни боравак или су интернирани имају право да уложе жалбу против такве одлуке непристрасном управном органу или суду. Ако се одлука потврди, надлежни органи дужни су да сваки случај поновно периодично разматрају и то најмање два пута годишње.

У категорију цивили на окупираној територији спадају цивили који настављају да живе на територији своје државе, али су се без воље нашли под влашћу непријатеља који је у току оружаног сукоба заузео ову територију и ставио је ефективно под своју контролу. Из тога произилази дужност окупатора да предузме све мере које су његовој моћи да успостави и осигура, колико је год могуће, јавни ред и безбедност. Одржавање јавног реда треба да дозволи цивилном становништву наставак нормалног живота у мери у којој је то могуће. С друге стране, окупација је привремено стање у коме не долази до промене државног суверенитета, па се мора одржати постојећи правни поредак, укључујући правосуђе и управу. Међународно хуманитарно право забрањује одређене поступке и намећу обавезе окупационој сили ради заштите цивилног становништва на овој територији. Забрањено је присиљавати становништво да даје податке о војсци супротне зараћене стране и њеним одбрамбеним средствима или да полаже заклетву верности непријатељској сили. Пљачка цивилног становништва је строго забрањена. Никаква колективна, новчана или друга казна не сме се изрећи становништву због дела појединаца за које се оно не може сматрати одговорним. Окупатору се забрањује да становништво, колективно или појединачно, принудно пресељава или премешта изван окупиране територије било где, па и на територију окупационе силе. Посебно је забрањено да окупациона власт депортује или пресељава део свог сопственог становништва на окупирану територију. Цивилно становништво не сме се приморавати да служи у оружаним снагама или помоћним снагама окупатора. Забрањује се чак и свака врста пропаганде са тим циљем. Принудни рад цивила није искључен, али је подложен строгим ограничењима. Окупатор има читав низ обавеза у циљу заштите

цивилног становништва; да се у сарадњи са локалним властима стара о деци, да одржава медицинске и болничке установе и обезбеди јавно здравље и хигијену; да осигура снабдевање становништва животним намирницама и лековима и дозволи њихов увоз у случају несташица; да прихвати акције помоћи становништву у случају да је оно недовољно снабдевено основним животним намирницама, као и да омогући слободан пролаз пошиљкама. Цивилном становништву на окупираној територији је допуштено да примају појединачне пошиљке, ако то не спречавају императивни разлози безбедности. На окупираној територији кривично законодавство остаје на снази, али окупатор може да укине или суспендује делове. Према цивилима на окупираној територији могу се примењивати мере контроле због императивних разлога безбедности окупационе силе. У крајњем случају може им се одредити принудни боравак или се могу интернирати. Ова одлука подлеже жалби, а ако остане на снази периодичном преиспитивању. Интернација је принудна мера која се састоји у смештају цивила у посебне логоре где они принудно бораве. Она не представља казну, већ меру која се предузима због императивних разлога безбедности. Примењује се непријатељским држављанима на сопственој територији и према цивилима на окупираној територији. Заштита интернираних цивила двоструко је регулисана: општим одредбама о интернацији и посебним одредбама које уређују положај ових лица. Према општим правилима, интернирана лица задржавају пуну грађанску способност и врше сва права која из ње произилазе. Држава која цивиле држи у интернацији обавезна је да их бесплатно издржава и пружа им здравствену заштиту. Она је дужна да их групише према њиховој народности, језику и обичајима. Постоји серија посебних правила која уређују садржину заштите интернираних лица, почевши од места интернирања, преко права и дужности интернираних лица, све до завршетка интернације. Места за смештај интернираних лица не смеју да буду на подручјима која су изложена ратним опасностима. Логори за интернирање морају да буду означени словима IC постављеним тако да се при дневној светлости јасно виде из ваздуха. Женевска конвенција регулише детаљно поступање са интернираним лицима и њихова права и обавезе током интернације, веома слично како је предвиђено за ратне заробљенике.

79. Рањеници, болесници и бродоломници и ратни заробљеници

Заједници члан 3. Женевских конвенција (немеђународни оружани сукоб предвиђа да ће се у свакој прилици поступати човечно, без дискриминације. У том контексту су забрањени: повреде које се наносе животу и телесном интегритету (убиства, сакаћења, мучење); узимање талаца; повреде личног достојанства; изрицање и извршавање казни без суђења пред редовним судом с процесним гаранцијама које признају цивилизовани народи, као и непружање прихвата и неге рањеницима и болесницима. У ситуацијама које нису регулисане уговорима, према преамбули Четврте хашке конвенције, људи уживају под заштитом

начела међународног права каква произилазе из обичаја, из захтјева човјечности и јавне свјести (Мартенсова клаузула).

Ратни заробљеници

Учешће у рату, само по себи, није противправно. Стога се ратним заробљеницима не може му судити за учешће у оружаним сукобима, осим ако је терети за неко међународно кривично дело. Чим се преда мора да престане оружана акција против њега: Треба да да име, чин, датум рођења, свој војни број. Не сме се приморавати да даје исказе. Мора им судити суд у поступку који поштује људска права. Могу се интернирати. Са ратним заробљеницима се мора поступати човечно и без дискриминације. Не смеју бити предмет репресалија ("живи штитови"). Логори у којима се држе морају бити јасно обележени и у њима се задржава војна хиерархија. Ратни заробљеник остаје држављанин своје земље и ужива сва људска права у датим околностима (храна, одећа, смештај). Подлежу дисциплинској и кривичној одговорности као и припадници снага које су их заробиле. Кривична одговорност: само ако је предвиђена законима његове земље, ако не онда дисциплинска одговорност. За покушај бјегства може само дисциплински одговарати. По окончању оружаног сукоба врши се њихова репартијација.

За учеснике борбених дејстава који немају статус ратних заробљеника, важе одредбе Женевских конвенција, која предвиђа хумано поступање и правично суђење. Допунски протокол предвиђа: хумано поступање, без дискриминације, насиља над животом и интегритетом, вређања достојанства, узимања талаца, колективних казни или претњи свим наведеним, као и право на правично суђење (оптужба на језику који разуме, непристрасан суд, претпоставка невиности).

Рањеници, болесници, бродоломници

Положај ових категорија лица уређен је прво и четвртом Женевском конвенцијом. Према њима је обавезно човечно поступање и одговарајућа нега. Обе стране у оружаним сукобима дужне су да се старају да: а) ако их остављају при повлачењу, морају им оставити медицинску негу и лекове и б) да после битје хитно склапају локална примирја ради збрињавања рањеника, болесника и бродоломника као и асанације терена.

83. Међународна кривична дела - општи појам и злочини против мира

Међународни војни трибунал у Нирнбергу и Међународни војни трибунал за Далеки Исток основана су са циљем да се суди и казне највећи ратни злочинци Сила осовине. Да би то могло да се учини, надлежност је била да се појединцима суди за: а) злочине против мира: планирање, организовање, започињање или вођење рата агресије или рата уопште је у супротности са међународним уговорима, споразумима или договорима, као и учествовање у заједничком плану или завери за остваривање злочина против мира, односно агресија. Централно место оптужења и основ конституисања оптужница је изведен из карактера сукоба, односно да је сукоб у Другом светском рату јединствен по својој окупности. Тачке

из Оптужнице тичале су се злочина против мира: заједнички план или завера, планирање и организовање агресивног рата, започињање агресивног рата, вођење агресивног рата, и убиства као злочина против мира.

Нацртом кодекса против мира и безбедности човечанства (1996) предложено је да се обухвати дванаест међународних кривичних дела, док би се посебно, тринаесто дело, односило на кажњавање за заверу, подстицање, припремање, покушај и помагање извршења неког од основних злочина. Према том Нацрту, под међународним злочинима се сматрао предузимање од стране надлежних органа једне државе против друге државе из разлога другачијих од националне или колективне самоодбране, односно супротно одредбама или одлукама надлежних органа УН: (1) било којег акта агесије, који укључује искоришћавање оружане силе; (2) било која претња агесијом; (3) припрема оружаних снага против друге државе...; (4) организација или охрабривање организација, или оружаних банда на њеној или територији друге државе за упад на територију друге државе, као и толеранција према оружаним бандама које користе територију те државе као базу за своје операције, односно као положај са којег врше упад на територију друге државе, као и директно учешће или подршка таквим упадима; (5) предузимање или охрабривање активности усмерених ка подизању цивилних побуна у другој држави, односно толеранција организованих активности које за циљ имају наметање цивилних побуна унутар друге државе; (6) предузимање или охрабривање терористичких активности у другој држави, односно толеранција било којих организованих активности које за циљ имају спровођење тероризма у другој држави; (7) радње које су у супротности са обавезама утврђеним међународним уговорима, а које за циљ имају одржавање међународног мира и безбедности везано за забрану или ограничење наоружања, војне обуке, прављење утврђења, као и друге забране сличног карактера; (8) анексија територије која припада другој држави средствима супротним међународном праву; (9) мешање у унутрашње или спољашње односе друге државе употребом насилних метода економског или политичког карактера, а са циљем остваривања предности било које врсте; (10) деловање са циљем потпуног или делимичног уништења националне, етничке, расне и верске групације; (11) нечовечно поступање према деловима цивилног становништва из социјалних, политичких, расних, религиозних или културолошких побуда; (12) повреде закона и обичаја ратовања.

Процес одређења МКД ишао је у смеру конституисања надлежности МКС, кроз одређење круга кривичних дела који својим постојањем одражавају праксу у складу са интересима држава. У почетку, једну категорију су сачињавали злочини геноцида, агесије, озбиљне повреде права и обичаја ратовања, и злочини против човечности, а другу категорију злочина су представљали злочини одређени релевантним уговором или злочине који су представљали озбиљне повреде Женевских конвенција и Додатног

протокола 1 (апартхејд, тортура, одређена дела тероризма и недозвољени промет наркотицима, повреде Конвенције о безбедности особља УН). У каснијим дискусијама, ове две категорије злочина постале су познате као основни злочини и уговорни злочини. Од припремних преговора постојао је тренд да се надлежност Суда ограничи на основне злочине, како би се обезбедила већа прихваћеност и морални ауторитет МКС. Међутим, концепт основних злочина није увек схватан једнако и неке делегације су неке уговорне злочине третирали као основне злочине (посебно тероризам и трговину дрогом).

Елементи злочина су усвојени 2002. године на првом редовном заседању скупштине држава чланица Римског статута МКС (1998). Као основна правила којима се руководи у адресирању међународних кривичних дела издвајају се следеће поставке:

„(1) елементи злочина служе Суду у тумачењу и примени одредби о злочину.

(2) уколико није другачије одређено, особа ће бити кривично одговорна и подложна кажњавању за злочин у надлежности Суда само ако је радње дела учинила са намером и знањем. Када у Елементима злочина нема референце за психички елемент везано за радњу, последицу или околност, подразумева се да се психички елементи примењују, т.ј. намера, свест или оба. Изузеци од тог стандарда су посебно назначени.

(3) Закључак о постојању намере или свести изводи се из релевантних чињеница и околности.

(4) У односу на психички однос повезан са елементима на основу којих се врши процена одлуке, као што су ‘нехумано’ или ‘озбиљно’, није неопходно да је учинилац лично извршио процену одређене одлуке, осим ако није другачије назначено.

(5.) Основи за искључење кривичне одговорности нису посебно назначени код сваког злочина појединачно [...]

Елементи злочина су структурирани у складу са следећим начелима: фокусирају се на радњу, последицу или околности који се повезују са сваким злочиним; када се посебно тражи, након захтеване радње, последице или околности је наглашен и посебан психички однос; последњи је контекстуални оквир.

(8) Појам ‘учиниоца’ је неутралан и независтан од кривице или невиности.

(9) Појединачна радња може да представља један или више злочина.

Нови приступ МКД издваја три опште одлике МКД: а) међународности интереса, б) транснационалност радње, последице, лица; ц) постојање елемената државне политике. Четврта компонента – облик одговорности, или начин на који одређени појединац учествује у злочину мора да буде постављен пре него што оптужени буде подложен кривичном кажњавању. Две основне одлике међународних злочина као разграничења у односу на друга дела са карактером међународности (где за пример узима непостојање основа да се као међународно кривично дело обележи употреба нуклеарног оружја) су: „(1) забрањеност радње која је, такође,

одређена општим правилима међународног права; и (2) међународна заједница у целини сматра да радња заслужује да буде кривично санкционисана, услед тога што се њом вређају вредности заједнице.

Суђењима пред Судом за ратне злочине на територији Републике Србије спроводе се за кривична дела из главе 41 Основног кривичног законика: Кривична дела против човечности и међународног права (геноцид, ратни злочин против цивилног становништва, ратни злочин против рањеника и болесника, ратни злочин против ратних заробљеника, организовање и подстицање на извршење геноцида и ратних злочина, противправно убијање и рањавање непријатеља, противправно одузимање ствари од убијених и рањених на бојишту, употреба недозвољених средстава борбе, повреда парламентарара, сурово поступање с рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима, неоправдано одлагање репатријације ратних заробљеника, уништавање културних и историјских споменика, подстицање на агресивни рат, злоупотреба међународних знакова, расна и друга дискриминација, заснивање ропског односа и превоз лица у ропском односу, међународни тероризам, угрожавање лица под међународном заштитом, узимање талаца, и изрицање казне конфискације имовине), као и за кривична дела предвиђена Статутом хашког трибунала (озбиљно кршење Женевских конвенција; кршење закона и обичаја ратовања; геноцид; злочини против човечности), чиме је материјално међународно кривично право нашло примену у пракси Србије.

84. Геноцид

Термин „геноцид“ је сковао Рафаел Лемкин, Јеврејин рођен у Русији, који је радио у Пољској и 1940. избегао нацистички погром и утекао у Шведску, по узору на хомицид, где се хомо (човек) замењује са генус (род, врста). Лемкин је био па у САД, у књизи Нацистичка власт у окупираној Европи из 1944. године. Главна асоцијација, у смислу покушаја уништења читавог једног народа, су покољ Асираца у Сумаилу у Ираку 1933. године, масовна ликвидација Јермена у Отоманској империји од 1915. до 1917. године. Лемкин се обраћао Правном савету Друштва народа да се масовно прогањање људи само зато што припадају некој расној, верској или националној групи оквалификује као злочин варваризма и инкриминише међународним уговором. Овај је предлог пропао јер се никоме политички није допадао, па ни пољској влади, која је Лемкина сменила.

Геноцид је брзо постао ознака за кривично дело. Генерална скупштина УН је 1948. године прихватила Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида, која је ступила на

снагу 1951. године. Дефиниција геноцида као кривичног дела, према овом међународном уговору, изискује да је дело извршено „у намери потпуног или делимичног уништења једне националне, етничке, расне или верске групе као такве“, а радња може бити „убиство чланова групе, тешка повреда физичког или менталног интегритета чланова групе, намерно подвргавање групе животним условима који треба да доведу до њеног потпуног или делимичног уништења, мере уперене на спречавање рађања у оквиру групе“ и „принудно премештање деце из једне групе у другу.“ (чл. 2). Кажњиви су сâмо дело геноцида, планирање његовог извршења, непосредно и јавно подстицање на геноцид, покушај и саучесништво (чл. 3). „Лица која учине дело геноцида или неко друго дело наведено у члану 3, биће кажњена без обзира да ли управљају државом, обављају функције или су обични појединци“ (чл. 4). Ово дело се може извршити и убиством једног јединог људског бића, ако се испостави да је постојала намера да се уништи група којој припада. Доказивање намере је тешко ако у понашању окривљеног нема система, који се најлакше огледа у броју жртава.

Реч геноцид, осим што означава само дело које је правно описано као злочин, добија и шире значење, као ознака за све поступке који личе на опис из Конвенције или на масовна уништавања припадника једне групе. Тако се ознака проширила и на оно што не одговара сасвим опису из Конвенције и на сва ранија злодела, на које се Конвенција не може применити. Ова се појава може посматрати на мање драстичним примерима: није све оно што обично називамо „крађом“ исто што и истоимено дело из кривичног законика, нити је свака „превара“ кривично дело. Када су се неки слични догађаји почели ретроактивно означавати као геноцид у то оне који су се осетили повезаним или блиским са извршиоцима почело тешко да погађа, као што Турке вређа када се ликвидација Јермена током Првог светског рата назива геноцидом, или као што се Хрвати труде да умање број жртава у Јасеновцу не би ли скинули бремене геноцидности.

Геноцид је стари пратилац историје човечанства, од античке Грчке, шпанских конквистадора према урођеницима у

Латинској Америци, Холокауст... Оно што издваја ове акте од ратног злочина јесте да нису прости акти према непријатељу мотивисани осветом, бесом и мржњом.

Ради се о перверзном поимању народног добра, у оквиру којег пљачке, силовања, убиства и друге радње застрашивања и елиминисања имају за циљ да немилосрдно уклоне претњу друге, вечито непријатељске и злонамерне групе, тако што се простор ослобађа од њих као сталне опасности.

Од када је укинута смртна казна, у делу држава, укључујући и Србију, санкција за извршење геноцида иста је као и за свако друго тешко кривично дело. У том контексту, јавно одбијање оптужбе за геноцид изгледа је више мотивисано страхом да се кривица не пренесе на целу нацију, које извршилац доживљава као „кориснике“ свог дела. С друге стране, идеолозима ривалске нације није стало да правда стигне извршиоце, него да се кривица пренесе, етикетирањем, на све његове сународнике.

Геноцид је једино кривично дело за које може бити одговорна и држава. Према чл. 9 Конвенције о геноциду, „спорови између страна уговорница у погледу тумачења, примене и извршења ове Конвенције, подразумевајући и спорове који се односе на одговорност неке државе за геноцид ... биће изнесени пред Међународни суд правде, на тражење једне од страна у спору.“ Држава не може претрпети кривичне санкције, али ће бити одговорна за штету. Како је оптужба за геноцид једини начин да се уђе у надлежност Међународног суда правде, покретање оваквог поступка је привлачно за тужиоца. Босна и Херцеговина је тако постигла да се Суд огласи надлежним за њену тужбу проти СР Југославије још 1993 - пре Сребренице, због које је исход коначно био (минимално) неповољан по СРЈ и њеног правоследбеника Србију. Хрватска је пак, свесна да дела које би одговарало опису геноцида није било и да тако није пресудио ниједан суд - па ни хрватски - тужила СРЈ због одговорности за геноцид. Србија је недавно узвратила противтужбом, иако и њена влада савршено добро зна да ниједно дело у Хрватској извршено против Срба или српских држављана после 1951 - када је ступила на снагу Конвенција о

геноциду – нико, па ни српски суд, није оквалификиовао као геноцид.

85. Злочини против човечности

Појам злочина против човечности везује се за случај масовно убијање Јермена у Отоманском царству 1915. године, након чега су Владе Француске, Британије и Русије објавиле декларацију да ће за „злочине Турске против човечанства и цивилизације“ сматрати одговорним чланове Отоманске владе и њихове агенте који су учествовали у масакру Јермена.

После Првог светског рата, Специјална комисија предложила је мировној конференцији у Версају да се установи међународни кривични трибунал чија би се надлежност проширила и на „кршења права човечности“. Овај предлог није наишао на добар пријем представника САД, јер „не постоје утврђени и универзални стандарди човечности“. Овај став је промењен након Другог светског рата, када је Лондонским споразумом формиран Међународни војни трибунал за ратне злочине у Нирнбергу. У Повељи овог трибунала предвиђена је надлежност за суђење и лицима која су крива за злочине против човечности. Том приликом злочини против човечности су одређени као: „убиство, истребљење, поробљавање, депортација и остала нечовечна дела извршена против било ког цивилног становништва, пре или за време трајања рата, или прогањање на политичкој, расној или верској основи, који су почињени или су у вези с извршењем било којег злочина који спада у надлежност Трибунала (злочин против мира или ратни злочин) без обзира да ли се тиме врше или не врше повреде закона земље где су злочини извршени “.

Овакав приступ се показао лошим у пракси јер се као неопходан елемент за успостављање надлежности захтевало да је злочин против човечности почињен у извршењу или у вези са извршењем злочина против мира (агресијом) или ратних злочина. Трибунал је установио одговорност лица за злочин против човечности само у два случаја, мада је и дошло до различитог тумачења у енглеском и француском тексту пресуде.

Генерална скупштина Уједињених нација је 1946. године усвојила Резолуцију бр.3 којом је препоручено изручење и

кажњавање лица која су оптужена за злочине предвиђене у Повељи Међународног војног трибунала, односно и лица оптужена за злочин против човечности. Након ове, Генерална скупштина УН је 1946. године усвојила Резолуцију којом су потврђена начела Повеље Међународног војног трибунала и пресуде трибунала. Појам злочина против човечности као самосталног деликта је потврђен и каснијим међународним уговорима као што су: Конвенција о геноциду из 1948., Конвенција о незастаревању ратних злочина и злочина против човечности (1968.) и Конвенција о апартхејду (1973.).

Развој института злочина против човечности је данас артикулисана и одредбама Римског статута Међународног кривичног суда (1998.). Данас појам злочина против човечности у међународном праву је широко дефинисан и обухвата следеће елементе:

1. мора бити дело чијим чињењем се врши нарочито тешко кршење људског достојанства и понижавање једног или више људских бића
2. мора бити дело које није изоловани или спорадични догађај већ део политике неке владе или широка или систематска пракса вршења злочина која се толерише, прашта или на њу пристаје нека влада или фактичка власт на одређеној територији.
3. мора бити вршење дела које је забрањено међународним правом и које сходно томе мора бити кажњено .
4. жртве могу бити цивили, или, ако је дело почињено у току оружаног сукоба, лица која не учествују, односно више не учествују, у оружаним непријатељствима .

У пракси, као неопходни елемент злочина против човечности истиче се систематска природа овог злочина, да је кршење људских права изразито тешко и део шире злочиначке политике. Овај субјективни елемент разликује злочин против човечности од ратног злочина, иако је начин извршења дела често исти. Под злочином против човечности сматра се:

1. Убиство;
2. Истребљење;
3. Поробљавање;
4. Депортација или присилно премештање становништва;

5. Затварање и други облици лишавања слободе, уз кршење основних правила међународног права;
6. Мучење;
7. Силовање и сексуално ропство, присилна проституција, присилна трудноћа, присилно стерилисање, и сваки други облик сексуалног злостављања овакве или сличне природе;
8. Протеривање било које групе или заједнице на политичкој, верској, расној, националној, етничкој, културној и полној основи или протеривање на каквој другој основи које је строго забрањено међународним правом;
9. Нестанак лица;
10. Апартхејд;
11. нехумани поступци сличног карактера, којима се намерно проузрокују тешке патње или озбиљно угрожавање физичког или менталног здравља;

Наведена дела треба да су извршена као део ширег или систематског напада упереног против цивилног становништва, као таквог. Ова дефиниција је објашњена у Римском статуту МКС.

У законодавству Србије злочин против човечности је предвиђен као појединачно дело: „Ко кршећи правила међународног права, у оквиру ширег или систематског напада упереног против цивилног становништва, нареди: вршење убистава; стављање становништва или једног његовог дела у такве животне услове који воде њиховом потпуном или делимичном истребљењу; поробљавање; принудно пресељавање; мучење; силовање; принуђивање на проституцију; присиљавање на трудноћу или стерилисање ради промене етничког састава становништва; прогањања или протеривање на политичкој, верској, расној, националној, етничкој, културној, полној или каквој другој основи; затварање или отмицу лица без давања информација о томе како би им се ускратила правна заштита; угњетавање расне групе или успостављање доминације једне такве групе над другом; или друге сличне нехумане поступке којима се намерно проузрокују тешке патње или озбиљно угрожава здравље или ко изврши неко од наведених дела. Овај опис злочина против човечности следи приступ у Статутима МКТЈ и МКТР.

86. Ратни злочини

Први забележени покушај ограничавања ратних страхота међудржавним уговором потиче из 13 века, када су египатски и хетитски владари договорили да узајамно репатрирају политичке избеглице и да неће наудити повратницима. Војни приручник, Уметност ратовања Сун Цуа из 6 века п.н.е. налаже да се „заробљеници добро третирају и да се брине о њима.“ Мануов законик (Индија, 2. век п.н.е. – 2 век н.е.) која се бави дужностима краља у борби забрањује коришћење скривеног, отровног или горућег оружја и налаже да се не убијају борци који су у бекству или који се предају, који спавају или који су разоружани, или који не узимају учешћа у битци, који су рањени или им је оружје сломљено. Примери етичког ратовања налазе се и у старијим индијским еповима, као и у Илијади и Одисеји.

Суђења у Нирнбергу и Токију имају огроман значај за схватање ратних злочине, са становишта уобичајених правних резона. Ова два суђења су основне полазишне основе о коренима међународних кривичних дела. Након Другог светског рата, размере и ужаси злочина, нарочито масовна погубљења Јевреја, али и словенских народа, посебно у Русији, Пољској и Србији, стварање концентрационих логора и посебно тзв. логора смрти, односно масовно уништење цивилног становништва на окупираним територијама (мучења и силовања), мучки и вероломни напади на друге државе без објаве рата и грубо кршећи међународне уговоре о пријатељству, утицали да се у односу на такве злочине и према њиховим учиниоцима не треба имати превише саосећања, ни сувише “робовати” крутим “правним формалностима”.

Када су се за то стекли услови услед престанка “хладног рата” долази до формирања специфичних међународних кривичних судова привременог карактера. Ови судови чију особеност представља ограниченост у погледу просторне и временске важности, познати су као ад хок трибунали. На овај начин су резолуцијама УН формиране 1993. године Међународни кривични трибунал за бившу Југославију и 1994. године Међународни кривични трибунал за Руанду. Специфичност ових трибунала осим привременог карактера представља и

начин конституисања с обзиром да исти нису настали по уговорном принципу, већ су „наметнути” императивним одлукама Савета безбедности. Након формирања ад хоц трибунала долази до експанзије у погледу конституисања нових судова са међународним елементом. Особеност истих јесте да немају одлике класичног међународног суда, већ само међународни елемент, врло често и уз ангажовање националног правосуђа (мешовити или хибридни судови). У ову категорију спадају Мешовити судови на Косову и Метохији (1999), Окружни суд у Диљу у Источном Тимору (2000), Специјални суд за Сијера Леоне (2002), Већа за злочине учињене за време владавине Црвених Кмера у Камбоџи (2003) и Посебна одељења суда у БиХ (2003), Трибунал за Ирак (2003.), Трибунал за Либан (2007).

Глава 16 Кривичног закона садржи кривична дела против човечности и међународног права. Члан 142, предвиђа да свако ко кршећи правила међународног права за време рата, оружаног сукоба или окупације нареди да се према цивилном становништву врше убиства, мучења, нечовечна поступања, биолошки, медицински или други научни експерименти, nanoшење великих патњи или повреда телесног интегритета или здравља; расељавање или пресељавање или присилно однародњавање или преводење на другу веру; присиљавање на проституцију или силовање; примењивање мера застрашивања и терора, узимање талаца, колективно кажњавање противзаконито одводење у концентрационе логоре и друга противзаконита затварања, лишавање права на правилно и непристрасно судење; присиљавање на службу у оружаним снагама непријатељске силе или у њеној обавештајној служби или администрацији; присиљавање на принудни рад, изгладњавање становништва, конфисковање имовине, пљачкање имовине становништва, противзаконито или самовољно уништавање или присвајање у великим размерама имовине које није оправдано војним потребама, узимање незаконите и несразмерно велике контрибуције и реквизиције, смањење вредности домаћег новца или противзаконито издавање новца.

У најважније међународне изворе спадају четири Женевске конвенције из 1949. године (4. заштита цивила) и два додатна протокола из 1977. године (2. заштита жртава немеђународних оружаних сукоба), Хашке конвенције из 1898. и 1907. године које дефинишу правила ратовања, учеснике у борби и групе заштићене међународним правом, затим конвенције које се тичу забране и кажњавања неких појединачних злочина као што су нпр. против мучења из 1948. и један број међународних уговора који се тичу забране коришћења одређених врста оружја или спречавања и кажњавања тероризма.

87. Међународно кажњавање за кршење људских права

Међуамерички систем заштите људских права има основ у Повељи Организације америчких држава, Америчкој декларацији о правима и дужностима човека из 1948. године и Америчкој конвенцији о људским правима из 1969. године. Конвенцијом су установљени:

а) Међуамеричка комисија за људска права и б) Међуамерички суд за људска права. Међуамерички суд се састоји од седам судија, који суде у личном својству. У поступку испитивања представки, Суд испитује основаност и допуштеност. Након тога, Суд предлаже странама у спору пријатељско поравнање. Суд одлучује о споровима држава које су посебном изјавом, сходно члану 62 Конвенције, прихватиле његову надлежност. Након спроведеног поступка доноси пресуду, која је коначна, што значи да против ње није допуштена жалба. Суд даје и саветодавна мишљења државама које то затраже, а која се односе на тумачење Конвенције и друга питања из области људских права.

Афрички систем заштите људских права и права народа, настао је на основу Афричке повеље о људским правима и правима народа, из 1986. године. Повеља не установљава суд за одлучивање о представкама, већ се предност даје поступку преговарања и мирења. Афричком повељом се гарантују људска права и права народа, али се наводе и обавезе грађана према породици, друштву, држави и осталим законски признатим заједницама, као и према међународној заједници. Сваки грађанин је обавезан да приликом остваривања својих права поштује права других људи, колективну безбедност,

морал и заједничке интересе. Чланом 30 Афричке повеље организована је Афричка комисија за људска права и права народа, у оквиру Организације афричких држава, с циљем заштите људских права и права народа. Комисија разматра саопштења и информације које достављају појединци или друга колективна тела и организације, а односе се на кршење људских права и права народа. Комисија се не бави појединачним представкама, већ у сарадњи са Скупштином шефова и влада Организације афричког јединства ради на унапређењу положаја становништва и поштовању људских права и права народа.

Европски систем заштите формиран је под окриљем Савета Европе. Организација, надлежности и поступак пред Европским судом за људска права прописани су Конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, уз Протокол бр. 11. Седиште Суда је у Стразбуру, Француска. Суд чини по један судија из сваке државе уговорнице, потписнице Конвенције. Сходно члану 21 Конвенције, судије морају бити познати и признати стручњаци из области права, врхунских моралних и етичких вредности и угледа достојног судије Суда за људска права. Судије раде у личном својству и не заступају државу потписницу која их је кандидовала. Службени језици Суда су енглески и француски. Суд доноси одлуке већином гласова присутних судија. На општој седници Суда бирају се председник, један или два потпредседника Суда, на период од три године, с могућношћу реизбора. Сходно члану 27 став 1 Конвенције: "Суд разматра предмете у одборима од три судије, већу од седам судија и Великом већу од седамнаест судија. Већа Суда успостављају одборе на одређени временски период." Секретаријат Суда је задужен за административне послове, а секретар се бира на општој седници Суда, на период од пет година. Европски суд за људска права је надлежан да одлучује о свим питањима која се тичу примене и тумачења Конвенције за заштиту људских права и основних слобода.

Приликом утврђивања да ли је дошло до кршења права гарантованих Конвенцијом, Суд испитује да ли је право које је наводно ограничено или повређено било гарантовано Конвенцијом. Након тога се утврђује да ли је заиста дошло до

мешања државе у уживање права неког појединца. Уколико је то потврђено, Европски суд за људска права анализира да ли је ограничење права било засновано на закону, да ли је имало легитимни циљ и да ли је ограничење било неопходно у демократском друштву. Да би неко мешање у права гарантована Конвенцијом испунило услов да буде прописано законом, ограничење мора бити формално прописано, закон мора бити предвидљив, тако да свим лицима да могућност да ускладе своје понашање с њим и предвиде последице свог понашања. Легитимни циљеви ограничења права од стране државе, односе се на ограничења предвиђена Протоколом бр. 4 и Протоколом 1 уз Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и обухватају: јавну безбедност, јавни ред и мир, спречавање нереда или криминала, заштиту здравља или морала, заштиту угледа, права и слобода других, економске добробити земље и др. Даље се утврђује да ли је интервенција државе била неопходна у демократском друштву, тј. да ли је ограничење гарантованих права оправдано и у складу с Конвенцијом и да ли је ограничење сразмерно законитом циљу, постоји ли неопходна друштвена потреба за конкретним ограничењем и јесу ли разлози којима се образлаже мешање државе аргументовани и довољни, при чему се мора водити рачуна о одмеравању интереса заједнице и појединца. Суд спроводи расправу, током које се разматрају списи предмета поткрепљени доказима и аргументима обје стране у спору. Доносећи коначну одлуку, Суд утврђује да ли је дошло до повреде члана Конвенције. Ако се докаже кршење члана Конвенције, Суд даје детаљно образложење свог става. Суд даје образложење и у случају проглашења представке прихватљивом или неприхватљивом. Суд налаже туженој држави да у остављеном року, од дана правоснажности пресуде, изврши одлуку суда и исплати досуђени износ на име правичног задовољења оштећене стране, који обухватају накнаду нематеријалне штете и трошкова и издатака оштећеног лица.

88. Хашки трибунал

Међународни трибунал за гоњење лица одговорних за озбиљна кршења међународног хуманитарног права извршена на

територији бивше Југославије (МКТЈ), већина назива „Хашки трибунал”. Основан је резолуцијом бр. 827 Савета безбедности УН, 1993. године.

Савет безбедности је створио Трибунал реагујући на вести о озбиљним кршењима хуманитарног права и људских права на територији бивше Југославије, а нарочито на територији Хрватске и Босне и Херцеговине, када су светски медији почели да помињу тешке злочине, као што су масовна убиства, протеривање великог броја људи („етничко чишћење”), силовања, тортура и стварање логора у којима су владали нечовечни услови.

Савет безбедности донео је још 1991. године подсећао на кршења хуманитарног права и позивао све учеснике у сукобима да поштују правила међународног права и налоге човечности, али ни у једној држави насталој на територији СФРЈ није постојало расположење да се лица окривљена за такве злочине изведу пред националне судове. Због опасности да овакви тешки злочини остану некажњени, све су се чешће чули предлози да се

оснује међународни кривични суд пред који би била изведена лица осумњичена за извршење ових кривичних дела.

У том тренутку није постојао ниједан међународни кривични суд пред који би ова лица могла бити изведена. Међународни војни трибунал у Нирнбергу престао је да постоји изрицањем пресуде 1946. године, као и сличан суд који је у Токију судио предводницима милитаристичког Јапана. Иницијативе за оснивање сталног међународног кривичног суда су дценијама стајале у месту. Први стални међународни кривични суд основан је, под именом Међународни кривични суд, тек 1998, међународним уговором, тзв. Римским статутом. Под притиском међународне јавности прибегло се решењу по коме је за сукобе у Југославији основан суд ад хоц, који је имао да се бави само догађајима на територији бивше СФРЈ после 1. јануара 1991. године.

Сличан суд је нешто касније успостављен да би се судило извршиоцима међународних кривичних дела на територији Руанде. Оба суда основана су одлуком Савета безбедности Уједињених нација, који је искористио своја овлашћења да

доноси обавезујуће одлуке на основу главе 7 Повеље УН. Ова глава Повеље односи се на ситуације када Савет безбедности закључи да у неком делу света постоји опасност од повреде или угрожавања међународног мира и безбедности. Савет безбедности у таквом случају може да предузме све неопходне мере како би окончао такво стање. Међу таквим мерама се најчешће помињу тзв. „санкције”, тј. прекид економских и саобраћајних веза и, као крајња мера, оружана интервенција. Савет безбедности је сматрао да је позивање одговорних на кривичну одговорност једна од ефикасних мера која ће припомоћи да се сукоби у бившој Југославији (као и у Руанди) – ако не спрече и окончају, а оно бар хуманизују, и да се борбе, кад се већ не могу избећи, воде у складу с важећим правилима међународног хуманитарног права. Ово је изгледало могуће тим пре што су та правила била садржана у кривичном законодавству које је било на снази у СФРЈ у тренутку избијања сукоба и које ниједна нова држава није укинула.

За резолуцију бр. 827 гласале су све тадашње чланице Савета безбедности. Седиште Трибунала је у Хагу (Холандија). Зграду је Трибунал стекао 1993. године, а почео је да ради следеће године, када је тужилац издао прву оптужницу. Наредних година Трибунал је почео да регрутује стално особље, које је 1995. године достигло број од 200 људи и потицало из разних држава. Прво суђење је почело 26. априла 1995. године.

89. Хуманитарна интервенција

У међународном систему, посебно у оквиру УН и ЕУ, устројеном на вредностима либералне демократије, развијен је механизам подршке транзицији, укључујући и хуманитарне интервенције. Ови механизми почивају на премиси примене институционалних видова међународног притиска.

Повеља УН прокламује право на самоопредељење, али не утврђује његов нормативни садржај, ни последице. Оба међународна пакта о људским правима, у члану 1. утврђују: „Сви народи имају право на самоопредељење. На основу овог

права, они слободно одређују свој политички положај и слободно постижу свој привредни, друштвени и културни развој”. Питање је да ли против државе која не успева да спречи масовно кршење људских права свог становништва, или га и сама чини, међународно право дозвољава и оружану интервенцију. О томе, упркос пракси хуманитарних интервенција, није било јединственог становишта до усвајања завршног документа Светског самита, 2005. године, у којем се препознаје начело „одговорност за заштиту“.

Претходно је, 2001. године, Међународна комисија о интервенцији и државном суверенитету израдила извештај, у коме се концепт одговорности за заштиту заговара као међународно правило, што није прихваћено у поменутом документу Генералне скупштине. Наиме, када је у питању примена одговорности за заштиту, Генерални секретар УН је истакао три стуба на којима овај концепт почива *inter alia* „одговорност држава чланица да заједнички реагују на благовремен и одлучан начин када држава очигледно не успева да обезбеди такву заштиту.“ Из тога следи одговорност међународне заједнице да спашава људске животе који су угрожени услед флагрантних масовних кршења људских права, уз поштовање Повеље УН и начела одговорног суверенитета. У том смислу, благовремен и одлучан начин подразумева „одговарајућа дипломатска, хуманитарна и друга мирољубива средства, у складу са Главом V и VIII Повеље, да се помогне у заштити становништва од геноцида, ратних злочина, етничког чишћења и злочина против човечности... параграф 139 (Светског самита) потврђује да 'смо спремни да предузмемо колективне акције, на благовремен и одлучан начин' преко

Савета безбедности, у складу са Повељом, укључујући и главу VII'..." Проистиче да примена хуманитарних интервенција, без одлуке Савета безбедности УН, није довољна да би се могло говорити о норми обичајног карактера. Део доктрине указује да је ово право, с обзиром да „држава има дужност да штити људе који живе унутар њених граница и нема право да их терорише“, конституисано као опште начело признато од стране цивилизованих народа, али не нуди одговор на спорну легалност самовољне хуманитарне интервенције, иако међународни систем некад у пракси намеће праксу да се неке правне последице таквих акција прихвате.

Декларација о начелима међународног права истиче унутрашњи аспект самоопредељења: „Ништа у претходним параграфима неће бити тумачено као да овлашћује или подстиче било какву акцију која би имала за циљ да разори или угрози, потпуно или делимично, територијални интегритет или политичку независност било које суверене и независне државе, која се понаша у складу с начелом равноправности и самоопредељења народа... и којом отуда управља влада која представља целокупан народ територије без обзира на разлике у погледу расе, вере или боје.“ Тумачење права на самоопредељење дао је и КЉП, који у свом Општем коментару наводи да је право на самоопредељење предуслов уживања осталих људских права. Упркос томе, КЉП је одбио да поступа по индивидуалним представкама због кршења права на самоопредељење, тумачећи да појединци немају активну легитимацију када је у питању кршење права које се остварује колективно. Део доктрине сматра да се начело самоопредељења, ван контекста колонијализације или стране

окупације, преобразило тако да фокусира питања људских права унутар територије државе и укључивање грађана у процес доношења одлука у држави. Тако схваћено, оно би од прокламације постало правило међународног јавног права.

Спорно је да ли обавеза заштите, чак и екстензивно схваћена, може као основ да обухвати унутрашње мере државе које *eo ipso* не изазивају тешка кршења основних права. То питање је посебно сложено у постконфликтним друштвима, која се политичким одлукама могу олако квалификовати као репресивна према делу становништва. У таквим случајевима, интервенционизам би се тешко могао правдати, макар стварно има репресије. Евентуална интервенција, па чак и њена накнадна легитимизација, међународним прихватањем последица, пре би била везана за питање самоопредељења, а не за репрезентативност власти.